

Η ανάδυση του τουρισμού στη μεταπολεμική Ελλάδα

Κρατικές πολιτικές και τουριστικός χώρος

διπλωματική εργασία:
Ελισάβετ Βαρελίδου
Αθήνα Νοέμβριος 2017



Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

ΔΠΜΣ: «Αρχιτεκτονική - Σχεδιασμός του Χώρου»
«Πολεοδομία - Χωροταξία»

Η ανάπτυξη του τουρισμού στη μεταπολεμική Ελλάδα

Κρατικές πολιτικές και τουριστικός χώρος

διπλωματική εργασία

Ελισάβετ Βαρελίδου
Αθήνα Νοέμβριος 2017

επιβλέπουσα καθηγήτρια: Πέννυ Κουτρουλίκου

Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

ΔΠΜΣ: «Αρχιτεκτονική - Σχεδιασμός του Χώρου»
«Πολοδομία - Χωροταξία»

Περιεχόμενα

1. Ο τουρισμός ως φαινόμενο της μοντέρνας κοινωνίας	5
1.1. Ιστορικές προϋποθέσεις ανάπτυξης του τουριστικού φαινομένου	5
1.1.1. Ο τουρισμός ως φαινόμενο της νεωτερικότητας	5
1.1.2. Σχέδιο Μάρσαλ και ανάπτυξη του τουρισμού μεταπολεμικά	9
1.2. Κοινωνιολογία του τουρισμού	16
1.2.1. Ο τουρισμός ως καταναλωτική πρακτική	17
1.2.2. Ο τουρισμός ως αναζήτηση της «αυθεντικότητας»	26

1.3. Επιπρόσθετα στοιχεία του τουρισμού στην Ελληνική περίπτωση: Τα στοιχεία «Αρχαιότητα», «Ηλιος και Θάλασσα» και «ευγενείς άγριοι» και ο τρόπος που εγγράφονται στη νεοελληνική ταυτότητα	31
1.3.1. Αρχαιότητα και νεοελληνικός πολιτισμός	33
1.3.2. Ελληνικά νησιά: Ηλιος, Θάλασσα και «ευγενείς άγριοι»	39
2. Πολιτικό πλαίσιο ανάπτυξης του τουριστικού φαινομένου στη μεταπολεμική Ελλάδα	45
2.1. Περίοδος Ανασυγκρότησης: Η συζήτηση για την ανάπτυξη και το όραμα της εκβιομηχάνισης	45
2.2. Γραμμή πλεύσης για τον τουρισμό: Εκθεση της ECA/G το 1951	51
2.3. Δεκαετίες 1950-1960: Το «Κράτος της Δεξιάς» και ο τομέας του τουρισμού στην ατζέντα της ανάπτυξης	54
2.3.1. Πολιτικές επιλογές της κυβέρνησης Παπάγου	55
2.3.2. Καραμανλής και μεγάλα έργα	59
2.3.3. Ο τουρισμός μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο των δεκαετιών 1950-1960	64
3. Κρατική πολιτική για τον τουρισμό την περίοδο 1945-1967	79
3.1. Η εποχή της Γενικής Γραμματείας Τουρισμού	79
3.2. Επανάδρυση του ΕΟΤ μεταπολεμικά	83
3.2.1. Καταστατικό και δομή συγκρότησης	83

3.2.2. Η διαδικασία συγκρότησης του «Τουριστικού Χώρου»	87
3.2.3. Βασικά προγράμματα του ΕΟΤ για τη συγκρότηση του «Τουριστικού Χώρου»	91
4. Συμπεράσματα	143
5. Βιβλιογραφία	154

1. Ο τουρισμός ως φαινόμενο της μοντέρνας κοινωνίας

1.1. Ιστορικές προϋποθέσεις ανάδυσης του τουριστικού φαινομένου

1.1.1. Ο τουρισμός ως φαινόμενο της νεωτερικότητας

Το φαινόμενο του τουρισμού είναι συνυφασμένο με την μοντέρνα κοινωνία, συνεπώς η εποχή του είναι ο 19^{ος} και κυρίως ο 20^{ος} αιώνας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι παλαιότερα οι άνθρωποι δεν ταξίδευαν. Ταξιδευτές υπάρχουν ήδη από την Αρχαιότητα, τη Ρωμαϊκή Εποχή και το Μεσαίωνα. Σημαντικός πρόδρομος του τουρισμού του 20^{ου} αιώνα θεωρούνται τα ταξίδια των Αγγλων αριστοκρατών που πήραν την ονομασία “Grand Tour”, δηλαδή «Μεγάλη Περιήγηση» ή «Μεγάλος Γύρος». Το “Grand Tour” καθιερώθηκε ήδη από τον 17^ο αιώνα και αποτελούσε μια περιήγηση στη Γηραιά Ηπειρο με σκοπό πρωτίστως τη μελέτη του κλασικού πολιτισμού και τη γνωριμία των νεαρών αριστοκρατών με τον κόσμο. Μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνα είχε καθιερωθεί και για τους γιους των επαγγελματιών της αστικής τάξης, αυτή τη φορά με στόχο κυρίως τη μαθητεία και την απόκτηση δεξιοτήτων δίπλα σε ειδήμονες του επαγγέλματος. Ετσι, το “Grand Tour”

αποτελεί ουσιαστικά την πρώτη συστηματική ανάπτυξη τουριστικών ταξιδιών της ανερχόμενης αστικής τάξης, τα μέλη της οποίας, μάλιστα, σταδιακά κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, πλειοψηφούν μεταξύ των ταξιδιωτών (Μπονάρου, 2012).

Η νεωτερικότητα –με αποκορύφωμα τη Γαλλική και Βιομηχανική Επανάσταση– και οι καταγιστικές αλλαγές που σημειώθηκαν σε όλα τα επίπεδα της ανθρώπινης ιστορίας επέδρασαν, όπως είναι φυσικό, και στο τουριστικό φαινόμενο. Καταρχήν, η επιστημονική και τεχνολογική πρόοδος και ιδιαίτερα η εφεύρεση της ατμομηχανής το 1784, επέτρεψαν τη μαζική εξάπλωση των μεταφορών, σιδηροδρομικών και ακτοπλοϊκών. Η «εποχή του σιδηροδρόμου» εγκαινιάστηκε το 1830 με την πρώτη επιβατική και εμπορική γραμμή Λίβερπουλ-Μάντσεστερ. Εκτοτε η επέκταση του σιδηροδρομικού δικτύου υπήρξε ραγδαία και μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα ο σιδηρόδρομος είχε γίνει το δημοφιλέστερο μέσο μεταφοράς. Τα δε ατμόπλοια, που συνέδεαν την Αμερική με την Ευρώπη από τα μέσα του αιώνα, είχαν όλα τα χαρακτηριστικά «πλωτών ξενοδοχείων», συμβάλλοντας στη διεθνοποίηση των ταξιδιών και τη μαζικοποίηση του τουρισμού. Η Ευρώπη είχε καταστεί ιδιαίτερα δημοφιλής προορισμός για τους Αμερικανούς τουρίστες στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, εξαιτίας της μείωσης της διάρκειας του ταξιδιού από δύο εβδομάδες σε έξι μόλις μέρες (Μπονάρου, 2012).

Η εξάπλωση του μαζικού τουρισμού στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα εμφανίζεται ως μια νέα κοινωνική δραστηριότητα, αρχικά στο προλεταριάτο της βρετανικής βιομηχανικής κοινωνίας, που βρίσκεται στη δίνη των ιστορικών και κοινωνικών αλλαγών που συντελούνται σε διεθνές επίπεδο εκείνη την περίοδο. Μια πλευρά της σχέσης του τουρισμού με την καθιέρωση του βιομηχανικού καπιταλισμού είναι και η ανάγκη φυγής του νεωτερικού υποκειμένου από το αστικό περιβάλλον (Simmel, 2009). Τον 19^ο αιώνα η αστικοποίηση λαμβάνει τέτοιες διαστάσεις, ώστε να αρχίσει να νοείται ως η κυρίαρχη συνθήκη ύπαρξης για τον νεωτερικό άνθρωπο. Μόνο υπό αυτές τις συνθήκες είναι νοητή η

εξειδικεύση εκ μέρους των κατοίκων των σύγχρονων αστικών κέντρων των συνθηκών ζωής και της κουλτούρας αυτών που βρίσκονται έξω από το επεκτεινόμενο αστικό σύμπαν, δηλαδή της κοινότητας του χωριού. Στις συνθήκες αυτές αναδύεται και το ρεύμα του Ρομαντισμού του 19^{ου} αιώνα που αντιτάσσεται στην αστική κοινωνία, τονίζει την εσωτερικότητα και το συναίσθημα και αναζητά νοήματα σε πρωταρχικές αξίες, όπως η επαφή με τη φύση κ.α.

Δεύτερον, η διάδοση του μοτίβου δουλειάς του βιομηχανικού εργάτη, προσδιορισμένη χρονικά και επαναλαμβανόμενη, οδήγησε και σε έναν αντίστοιχο «εξορθολογισμό» του ελεύθερου χρόνου. Σε αντίθεση με προηγούμενες εποχές, στις βιομηχανικές κοινωνίες η δουλειά απέκτησε το δικό της χωροχρόνο μακριά από το παιχνίδι, τη θρησκεία και τις εορταστικές εκδηλώσεις και ο εργάσιμος χρόνος έγινε η ραχοκοκαλιά οργάνωσης της καθημερινής ζωής. Η προσαρμογή σε αυτό το νέο τρόπο ζωής ήταν συχνά μια βίαιη διαδικασία που συνοδευόταν από σκληρούς κανόνες, πειθαρχία και τιμωρική λογική. Μια από τις μεθόδους, που άρχισε να κερδίζει έδαφος μεταξύ των εργοδοτών από το 1860, για τον «εκπολιτισμό» της άγριας εργατικής τάξης που μέχρι τότε συχνά επιδίδονταν σε δραστηριότητες του περιθωρίου (αιματηροί στοιχηματικοί αγώνες, αλκοολισμός κλπ.) ήταν και η οργανωμένη αναψυχή: τα εκπαιδευτικά σεμινάρια, η φυσική άσκηση, οι χειροτεχνίες, τα μουσικά σεμινάρια και οι εκδρομές. Επιχειρούσαν, έτσι, την οργάνωση του ελεύθερου χρόνου με τρόπο που να μην είναι επιβαρυντικός στην εργασία, αντίθετα να συνεισφέρει στην αύξηση της παραγωγικότητας των εργαζομένων. Σε αυτό το σκοπό θεωρήθηκε ότι εξυπηρετούσαν και οι ίδιες οι διακοπές. Ωστόσο, η διάδοση και καθιέρωση των διακοπών, από τα μέσα του 19ου αιώνα, δεν ήταν κυρίαρχα αποτέλεσμα παραχώρησης αλλά προϊόν της πίεσης της εργατικής τάξης, κυρίως της πιο ευκατάστατης, που έβλεπε σε αυτές τη δυνατότητα να δημιουργεί αυτόνομα πρακτικές αναψυχής για τον εαυτό της (Urry, 2002).

Υπ' αυτή την έννοια, και σύμφωνα με τον J. Urry (2002: 16), η ανάπτυξη του τουρισμού ήταν ένας «εκδημοκρατισμός» του ταξιδιού. Η μαζική διάδοση του ταξιδιού με τρένο από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, όπως και του ταξιδιού με αυτοκίνητο και αεροπλάνο από τον 20^ο αιώνα, σήμαινε ότι ο τουρισμός δεν είναι πια προνόμιο μόνο των κοινωνικών ελίτ. Αν εντοπίζουμε τις τεχνολογικές προϋποθέσεις για την άνθιση του νέου αυτού φαινομένου στην ανάπτυξη των μεταφορών, τότε οι κοινωνικές προϋποθέσεις πρέπει να αναζητηθούν στην αύξηση των εισοδημάτων των εργαζομένων στις χώρες της Δύσης που θεσμοθέτησαν και επέκτειναν πολιτικές κοινωνικού κράτους στη λογική του New Deal σε Αμερική και Βόρεια Ευρώπη από τα μέσα της δεκαετίας του 1930. Συγκεκριμένα η παγίωση των διακοπών στην πλειοψηφία του πληθυσμού στις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες της Δύσης δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί παρά μόνο μέσα από την καθιέρωση της άδειας μετ' αποδοχών. Κατοχυρώνεται για πρώτη φορά στα πλαίσια των μεταρρυθμίσεων του Λαϊκού Μετώπου που βρισκόταν στην κυβέρνηση της Γαλλίας μεταξύ 1936 και 1940 (Παππάς, 2006), ενώ στη Βρετανία κατοχυρώθηκε ως καθολικό δικαίωμα το 1938 με το νομοθέτημα "Holiday Pay Act". Ωστόσο, η έννοια των διακοπών ως καθολικό δικαίωμα προωθούνταν συστηματικά ήδη από το 1919 από το Διεθνές Γραφείο Εργασίας, που λειτουργούσε στα πλαίσια της Κοινωνίας των Εθνών (πρόδρομος του ΟΗΕ), ενώ έχει ενδιαφέρον και η προσοχή που έχαιρε από τα φασιστικά καθεστώτα της περιόδου το μεσοπολέμου.

Στα πλαίσια του ιταλικού κορπορατιστικού φασιστικού κράτους ιδρύεται η Opera Nazionale Dopolavoro (OND) με σκοπό τον εξορθολογισμό τηςσχόλης των λαϊκών τάξεων και την μαζικοποίηση των μισθωμένων διακοπών. Ο τουρισμός είχε ήδη δείξει τη δυναμική του όσον αφορά στην ιταλική οικονομία και ο αντίστοιχος κρατικός φορέας λειτουργούσε ήδη από το 1919. Ωστόσο, την εποχή του Μουσολίνι ο τουρισμός μετατράπηκε σε ιδεολόγημα υποστηρικτικό του καθεστώτος, καθώς, δια στόματος του ίδιου του, αποτελούσε «έναν από τους τέσσερις

δρόμους για την Ιταλία στην πορεία προς το μέλλον» (Βλάχος, 2016: 132). Το παράδειγμα της ΟΝΔ ακολούθησε και η ναζιστική Kraft Durch Freude (Δύναμη δια της Χαράς). Στην Ισπανία του Φράνκο ο τουρισμός χρησιμοποιήθηκε επίσης υπέρ του καθεστώτος, καθώς, υπό την ηγεσία του ίδιου του δικτάτορα, οι εθνικιστές ξεκίνησαν να προσφέρουν ελεγχόμενες τουριστικές περιηγήσεις στη ζώνη που διατηρούσαν υπό τον έλεγχό τους. Στόχος ήταν η εγκαθίδρυση μιας αποτελεσματικότερης προπαγάνδας προς το εξωτερικό με άξονα το οργανωμένο ταξίδι. Τέλος, ο τουρισμός χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο προπαγάνδας ακόμη και στην Ελλάδα του Ι. Μεταξά. Η «τουριστική συνείδηση» σφυρηλατήθηκε σε συνεργασία με τα εκδρομικά σωματεία, τα οποία είχαν περιέλθει σε μεγάλο βαθμό υπό κρατική κηδεμονία, γεγονός που απηχούσε ούτως ή άλλως το μοντέλο του κορπορατιστικού κράτους κατά τα ιταλικά πρότυπα. Το βάρος έπεφτε στους αρχαιολογικούς τόπους του «ελληνικού μεγαλείου» και τις λουτροπόλεις και συναντιόταν με το αίτημα της «σχόλης» και τη γνωριμία με την ελληνική φύση, που αποτελούσαν οχήματα του καθεστώτος στην προσπάθεια προσεταιρισμού της κοινωνίας (Βλάχος, 2016).

1.1.2. Σχέδιο Μάρσαλ και ανάπτυξη του τουρισμού μεταπολεμικά

Ωστόσο, το μεγάλο κύμα μαζικοποίησης και διεθνοποίησης του τουριστικού φαινομένου συμβαίνει μετά το τέλος του Β' παγκοσμίου πολέμου, όταν οι νέες συνθήκες ειρήνης επιτρέπουν την ενεργητική παρέμβαση του κράτους για τη ρύθμιση του αναγκαίου θεσμικού πλαισίου ανάπτυξης του φαινομένου, αλλά και την ελεύθερη μετακίνηση των πολιτών. Για την ακρίβεια, ο κλάδος του τουρισμού γίνεται οργανικό κομμάτι στην μεταπολεμική ανασυγκρότηση της διαλυμένης από τον πόλεμο ευρωπαϊκής ηπείρου. Οι νέες συνθήκες, που προέκυπταν αφενός από την πλατιά διάδοση των μεταφορών και αφετέρου από την οργάνωση και διαχείριση του ελεύθερου χρόνου, δημιουργούσαν ένα νέο πεδίο κερδοφορίας για την καπιταλιστική κοινωνία, αυτό

της τουριστικής βιομηχανίας.

Πάνω σε αυτό το υπόστρωμα επικάθονται μια σειρά άμεσων τακτικών στόχων των καπιταλιστικών χωρών σε έναν κόσμο διχασμένο σε Ανατολικό και Δυτικό Στρατόπεδο. Καθοριστικό εργαλείο στην ανασυγκρότηση της Ευρώπης με τη βοήθεια αλλά και το στίγμα της ηγεμονικής δύναμης της Δύσης, της Αμερικής, όπως και εργαλείο για την «αντιμετώπιση» της Σοβιετικής Ένωσης, ήταν η οικονομική βοήθεια που ονομάστηκε «Σχέδιο Μάρσαλ» με έτος εκκίνησης το 1947. Στις 12 Μαρτίου του 1947 ο πρόεδρος των ΗΠΑ Χάρι Τρούμαν, αγορεύοντας στο Κογκρέσο, δεσμεύθηκε ότι η χώρα του θα παρείχε γενναία οικονομική ενίσχυση στα κράτη που θα επιθυμούσαν και θα «[...]αντιστέκονταν σε απόπειρες καθυπόταξης από οπλισμένες μειοψηφίες ή από ξένες πιέσεις[...]» (Berstein & Milza, 1999: 179). Η χορηγία της βοήθειας αυτής δεν έγινε με διμερείς διαδικασίες, αλλά με όρους που τέθηκαν από την Ουάσιγκτον. Αυτοί περιλάμβαναν την καταστολή των «κομμουνιστικών απειλών» και την έμμεση περιστολή της ανεξαρτησίας των δικαιούχων κρατών, μιας και με όπλο το μπλοκάρισμα των πιστώσεων



Υπογραφή του Σχεδίου Μάρσαλ από τον Πρόεδρο Τρούμαν (1947)

η αμερικανική ηγεσία μπορούσε να πιέσει τις κυβερνήσεις σε περίπτωση που αρνούνταν να ανταποκριθούν στις επιθυμίες της. Για τη διαχείριση του Σχεδίου Μάρσαλ ιδρύθηκε τον Ιούλιο του 1947 η «Επιτροπή για την Ευρωπαϊκή Οικονομική Συνεργασία» (ΟΕΕC), η Διοίκηση της οποίας είναι γνωστή ως “ΕCΑ” (Economic Cooperation Administration) (Pachter, 1975).

Ηδη από το καλοκαίρι του 1948 μια από τις πολιτικές που ενσωματώνονται στο Σχέδιο Μάρσαλ είναι η συντεταγμένη ανάπτυξη της τουριστικής βιομηχανίας της Ευρώπης. Το γεγονός αυτό απαντούσε στην αδυναμία της Δυτικής Ευρώπης να ελέγξει το ισοζύγιο εμπορικών συναλλαγών με τις ΗΠΑ. Το επονομαζόμενο και ως «χάσμα του δολαρίου» (dollar gap) περιέγραφε μια κατάσταση, όπου οι χώρες υπό ανασυγκρότηση από το Σχέδιο Μάρσαλ δεν διέθεταν αρκετές εξαγωγές ούτε ικανά αποθέματα ρευστού, ώστε να καλύψουν τις υπέρογκες εισαγωγές από τις ΗΠΑ. Αυτό μοιραία θα επηρέαζε την ανάπτυξη της αμερικανικής οικονομίας, πράγμα που είχε αρχίσει να ανησυχεί τους Αμερικάνους. Ο τουρισμός φάνηκε να είναι η λύση, ώστε η Ευρώπη να αποπληρώσει μέρος των εισαγωγών της από τις ΗΠΑ, «πουλώντας» τις τοποθεσίες και τα αξιοθέατά της στους Αμερικανούς τουρίστες. Στις 11 Μαρτίου 1948 ψηφίζεται η προώθηση του αμερικανικού τουρισμού ως τμήμα του Σχεδίου Μάρσαλ, κατόπιν εισήγησης του συντηρητικού Γερουσιαστή Maine Ralph O. Brewster. Τον Ιούλιο του 1948 συστήνεται ο Ταξιδιωτικός Κλάδος (Travel Branch) του Γραφείου Διεθνούς Εμπορίου (Office of International Trade) με έδρα την Ουάσινγκτον και αρμοδιότητα τον καλύτερο συντονισμό των πρωτοβουλιών της αμερικανικής Κυβέρνησης και των αμερικανικών ταξιδιωτικών εταιρειών. Δύο μήνες αργότερα ιδρύεται από την ΕCΑ το Τμήμα Ταξιδιωτικής Ανάπτυξης (Travel Development Section-TDS) με έδρα το Παρίσι και αντιπροσώπους σε κάθε μία από τις δεκαέξι χώρες του Σχεδίου Μάρσαλ (Αθανασίου & Αλιφραγκής, 2012).

Η κατάρτιση συγκροτημένου προγράμματος για τον τουρισμό, πέρα από τα οικονομικά οφέλη, απέβλεπε και στη συμβολική



Κέντρο αναψυχής και διακοπών για τους εργαζόμενους στην πόλη Γιουρμάλα της ΕΣΣΔ



Τουριστική βάση «Γκουτσουλίτσινα» στην περιοχή Ιβανο-Φρανκόφ

και πρακτική ενίσχυση των παροχών κοινωνικής πρόνοιας των χωρών του Μάρσαλ έναντι των χωρών του Ανατολικού Μπλοκ. Οι χώρες του τελευταίου είχαν διαμορφώσει θεσμικές και κτιριακές υποδομές για δωρεάν ή οικονομικό μαζικό εσωτερικό τουρισμό πολύ πριν το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Στη Σοβιετική Ένωση, από τη δεκαετία του 1930, κάθε πολίτης, ανάλογα με το ρόλο του στη νέα σοβιετική κοινωνία, μπορούσε να αιτηθεί παροχών που διανέμονταν μέσω κρατικών υπηρεσιών και εργατικών συνδικάτων και περιλάμβαναν, μεταξύ άλλων, την παραμονή σε εξοχικές κατοικίες, παιδικές κατασκηνώσεις, θέρετρα και σανατόρια. Ο Αμερικανός συγγραφέας John Steinbeck γράφει σχετικά με τα τουριστικά θέρετρα της Γεωργίας του 1947:

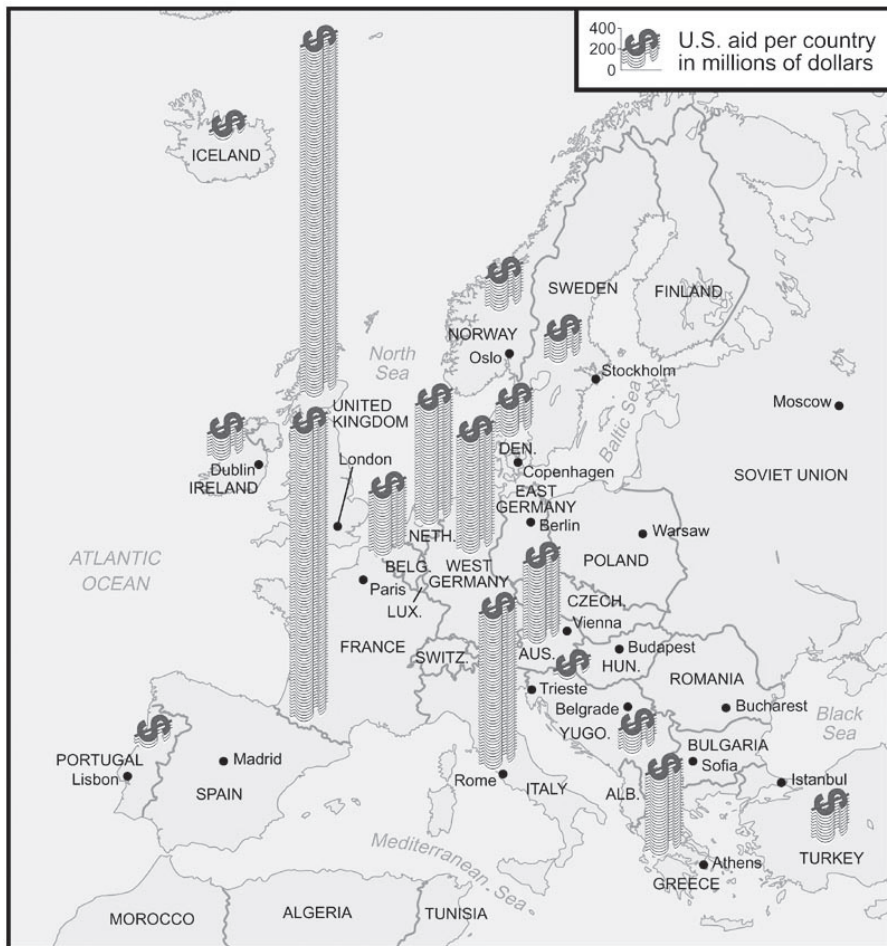
«Ολόκληρη η ακτή [της Μαύρης Θάλασσας] είναι ένα γιγαντιαίο θέρετρο. Κάθε τόσο βλέπεις ένα σανατόριο ή ένα ξενοδοχείο. [...] Σχεδόν όλοι οι Ρώσοι εργαζόμενοι περιμένουν πως και πως αυτές τις διακοπές. Είναι η ανταμοιβή τους για την κοπιαστική δουλειά και εδώ είναι το μέρος όπου έρχονται για να αναρώσουν οι τραυματίες και οι ασθενείς. Το τοπικό ξενοδοχείο Inturist ήταν το καλύτερο και πολυτελέστερο ξενοδοχείο της Σοβιετικής Ένωσης. Τα δωμάτια ήταν άνετα και πρόσφατα διακοσμημένα [...]. Αν άνοιγες τις μεγάλες μπαλκονόπορτες όλο το δωμάτιο γινόταν διαμπερές. [...] Το απόγευμα πήγαμε σε μερικούς ξενώνες. Επρόκειτο για μεγάλα παλάτια μέσα σε εξάισιους κήπους [...]. Ο πρώτος ξενώνας που επισκεφθήκαμε έμοιαζε με πολυτελές ξενοδοχείο. [...] Αυτός ανήκε στο Μοσχοβίτικο παράρτημα του συνδικάτου ηλεκτρολόγων και όσοι έμεναν εκεί ήταν ηλεκτρολόγοι. [...] Η επιτροπή που ορίζει ποιοι θα πάνε διακοπές λαμβάνει υπόψη πολλούς παράγοντες: τα χρόνια υπηρεσίας, τη φυσική κατάσταση του καθενός, τον κόπο δουλειάς. [...] Ο μέσος όρος διακοπών ήταν είκοσι οκτώ μέρες, αλλά σε περιπτώσεις ασθενειών η παραμονή μπορούσε να παραταθεί για όσο επιθυμούσε η επιτροπή» (Steinbeck, 2009: 287-290).

Τα παραπάνω οδηγούν στην ανάπτυξη της βιομηχανίας του τουρισμού ως ενός νεοαναδυόμενου, δυναμικού κλάδου στην οικονομία των ευρωπαϊκών χωρών. Ωστόσο, η σημασία του είναι

διαφορετική από χώρα σε χώρα, καθότι διαφορετικές είναι και οι προτεραιότητες του Μάρσαλ. Το Σχέδιο δεν αποσκοπούσε στη διαμόρφωση ενός νέου καταμερισμού εργασίας εντός της ευρωπαϊκής ηπείρου, αλλά στην αποκατάσταση αυτού πριν τον πόλεμο. Αυτό σήμαινε την αποκατάσταση των πρώην βιομηχανικών χωρών και στο επίκεντρο, μάλιστα, είχε την αποκατάσταση της οικονομίας και της βιομηχανικής παραγωγής της Δυτικής Γερμανίας (Brenner, 2006), για ευνόητους γεωπολιτικούς λόγους που και πάλι αφορούσαν στον ψυχροπολεμικό ανταγωνισμό εντός της διχασμένης χώρας. Το γεγονός αυτό προϋπέθετε και την αποκατάσταση των αγορών, στις οποίες οι χώρες αυτές εξήγαγαν τα βιομηχανικά τους προϊόντα προπολεμικά (Χατζηωσήφ, 1994). Συνεπώς, οι ευρωπαϊκές χώρες του Νότου στην πλειοψηφία τους δεν βρέθηκαν ποτέ στις προτεραιότητες της εκβιομηχάνισης με τη βοήθεια του Μάρσαλ, γεγονός που, σε συνδυασμό με τα γεωγραφικά τους χαρακτηριστικά, δικαιολογεί τον κεντρικό ρόλο που απέκτησε ο τουρισμός στις οικονομίες τους (βλ. Ισπανία, Ιταλία, Ελλάδα). Η τουριστική ανάπτυξη που λαμβάνει χώρα σε αυτές είναι μία από τις σημαντικότερες οικονομικές και κοινωνικές αναπτυξιακές διαδικασίες στη μεταπολεμική περίοδο (Urry, 2002).

Συγκεκριμένα στην Ελλάδα, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο, η ροή των οικονομικών πόρων εξαρτιόταν από την Αμερικανική Αποστολή¹ και τους σχεδιασμούς της σχεδόν με απόλυτο τρόπο. Βασικό εργαλείο πειθάρχησης και επιβολής αυτής της πολιτικής αποτελούσε αφενός το σύστημα σταθερών ισοτιμιών, που προωθούνταν μέσα από την Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο θεσμοί υπό την σφαίρα επιρροής των Αμερικάνων, το οποίο περιόριζε την άσκηση

1 Γνωστή και ως AMAG (American Mission for Aid to Greece), αποτελεί μια από τις βασικές οργανώσεις που συστάθηκαν στη σκιά του Δόγματος Τρούμαν για την παροχή οικονομικής βοήθειας από την Αμερική στην Ελλάδα. Η συμφωνία για την αμερικάνικη βοήθεια υπογράφηκε στην Αθήνα στις 20 Ιουνίου 1947, έτος στο οποίο επίσημα η χώρα περνά από την αγγλική στην αμερικάνικη επιρροή.



Οικονομική βοήθεια του Σχεδίου Μάρσαλ ανά χώρα

ακραίας δασμολογικής πολιτικής. Αφετέρου αποτελούσε η επιμονή των αμερικανικών υπηρεσιών στην αναγκαιότητα των ισοσκελισμένων προϋπολογισμών, γεγονός που δεν επέτρεπε μία μεγάλης κλίμακας κρατική παρέμβαση, στοιχείο απαραίτητο για κάθε εθνικό σχέδιο εκβιομηχάνισης (Νικολακάκης, 2013). Τελικά, οι μετέπειτα τουριστικοί «παράδεισοι» του Ευρωπαϊκού Νότου –μέσα σ' αυτούς και η Ελλάδα- ακολουθούν μια αναπτυξιακή διαδικασία κατά την μεταπολεμική περίοδο, στην

οποία οι άδηλοι πόροι², που προέρχονται από τους τουρίστες του πλουσιότερου Ευρωπαϊκού Βορρά και την Αμερική, εξυπηρετούν στην κίνηση της οικονομίας μέσα από την γρήγορη και εύκολη εισροή συναλλάγματος, προσανατολίζοντας σε μια ταμιακή λογική που απέχει από τον μακροπρόθεσμο σχεδιασμό και τις επενδύσεις υποδομής.

1.2. Κοινωνιολογία του τουρισμού

Έχοντας αναλύσει το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ζυμώθηκε το τουριστικό φαινόμενο, παρακάτω θα επιχειρήσουμε να θίξουμε κάποια στοιχεία κοινωνιολογικού χαρακτήρα, τα οποία εγγράφηκαν στο DNA του με δομικό τρόπο. Οι διαφορετικές πλευρές του φαινομένου, όπως αναπτύσσονται στη βιβλιογραφία της κοινωνιολογίας, μπορούν να προσεγγιστούν κατά τη γνώμη μας μέσα από ένα δίπολο που ενέχει αντιφάσεις αλλά και αλληλοσυμπληρώσεις:

Αφενός ο τουρισμός ως δραστηριότητα και πρακτική εμφανίζεται με νέο τρόπο και μαζικοποιείται σε μια εποχή στην οποία αναδιατάσσονται οι όροι οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής του καπιταλιστικού συστήματος, όταν, ειδικά από τη δεκαετία του 1960 και μετά, την παγκόσμια διανόηση απασχολούν καινοφανή φαινόμενα όπως η *μαζική κουλτούρα* (Adorno & Horkheimer, 1986), ο *καταναλωτισμός* (Baudrillard, 2005) και η *πολιτιστική επανάσταση* (Hobsbaum, 1994) που φέρνει κρίση στη σχέση των φύλων και των γενεών. Από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και έπειτα ο τουρισμός λειτουργεί ως μια, μεταξύ άλλων, διαδικασία καπιταλιστικής συσσώρευσης, και αποκτά χαρακτηριστικά *καταναλωτικού αγαθού* που απευθύνεται σε ένα διαρκώς διευρυνόμενο καταναλωτικό κοινό.

2 Συναλλαγματικά έσοδα, που δεν προέρχονται από εξαγωγή εμπορευμάτων, αλλά από προσφορά υπηρεσιών, για παράδειγμα ναυτιλία, τουρισμός, εμβάσματα μεταναστών κλπ.

Αφετέρου οι ιστορικές ρίζες του τουριστικού φαινομένου στο ταξίδι, που συναντάμε ήδη από την αρχαιότητα, και στην επιθυμία για εξερεύνηση και ανακάλυψη τόπων διαφορετικών από τους συνηθισμένους βρίσκουν νέο περιεχόμενο στα υποκείμενα της ύστερης μεταπολεμικής βιομηχανικής κοινωνίας. Η δεύτερη όψη μέσα από την οποία θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε το τουριστικό φαινόμενο είναι μέσα από τη πορεία αυτών των υποκειμένων προς την αναζήτηση αξιών και νοημάτων που τους έχει στερήσει η αλλοτρίωση της καπιταλιστικής κοινωνίας. Η ρομαντική ματιά στο παρελθόν και η επιδίωξη εκπλήρωσής του στο παρόν εγείρει νέες αντιφάσεις, ειδικά σε μια εποχή στην οποία η ιδιαιτερότητα των τόπων εισάγεται στο χωνευτήρι της παγκοσμιοποίησης.

1.2.1. Ο τουρισμός ως καταναλωτική πρακτική

Πολλοί μελετητές που ασχολήθηκαν με την κοινωνιολογία του τουρισμού ανέδειξαν τη σημασία της εμπορευματοποίησης ανθρώπου, χώρου και πολιτισμικών πρακτικών που αυτός επιφέρει, είτε από τα πάνω με την εφαρμογή συγκεκριμένων πολιτικών παρεμβάσεων είτε από τα κάτω μέσω του εκκρηματισμού της κοινωνίας. Εδώ θα πρέπει να υπογραμμιστεί, όπως υποστηρίζει και ο Μ. Νικολακάκης, ότι «ο τουρισμός δεν είναι μία ανθρώπινη σχέση που υπό ορισμένες συνθήκες διαβρώνεται και εμπορευματοποιείται, ο τουρισμός είναι ο ίδιος εξ αρχής εμπόρευμα που ως τέτοιο εντάσσει άλλες σφαίρες του κοινωνικού βίου και του φυσικού περιβάλλοντος στη σφαίρα της εμπορευματικής κυκλοφορίας» (Νικολακάκης, 2013: 72). Αυτό δεν είναι τυχαίο, αν αναλογιστούμε ότι η χωροχρονική περίοδος ανάδυσης του τουριστικού φαινομένου είναι οι ώριμες βιομηχανικές κοινωνίες του μεταπολεμικού καπιταλιστικού κόσμου που βαίνουν προς τον ύστερο καπιταλισμό και τη μετανεωτερική συνθήκη. Το τουριστικό φαινόμενο, σύμφωνα με τον Urry (2002) εδράζεται στη γεφύρωση της νεωτερικής με τη μετανεωτερική κοινωνία, αποτελώντας πρόδρομο του μεταμοντερνισμού.

Κεντρική σημασία στο τουριστικό εμπόρευμα αποκτά η έννοια

της εμπειρίας. Σύμφωνα με τον MacCannell, ο σύγχρονος μεταναστευτικός κόσμος συγκροτείται από «τη συνεχή κυκλοφορία εμπειριών που συνθέτουν το φανταστικό και το πραγματικό σε έναν διαρκή συμβολισμό» (MacCannell, 2012:23) και το εμπόρευμα γίνεται μέσο για την επίτευξη αυτού του στόχου. Η συνολική τουριστική εμπειρία είναι αυτή που αναγνωρίζεται πλέον και ως το γενικό τουριστικό προϊόν από τις σπουδές του τουρισμού. Ορισμένες πτυχές της είναι άμεσα εμπορεύσιμες (π.χ. το κρεβάτι σε ένα ξενοδοχείο), ενώ άλλες όχι (π.χ. το γραφικό ηλιοβασίλεμα), ορισμένες είναι απτές (π.χ. τα αξιοθέατα), ενώ άλλες όχι (π.χ. κουλτούρα, ήθη και ιδιοσυγκρασία των ανθρώπων). Εν γένει, η συνολική τουριστική εμπειρία αποτελείται από το σύνολο των πτυχών του ταξιδιού που βιώνει ο επισκέπτης και σε αυτές ανήκουν φυσικά αντικείμενα, υπηρεσίες, τόποι, άνθρωποι κι ιδέες.

Την εποχή που εγκαινιάζεται μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο την πρόσβαση στο εμπόρευμα τουρισμός, τις εμπειρίες και τα βιώματα που αυτό συνεπάγεται διεκδικεί η διευρυνόμενη μεσαία τάξη. Ισως είναι η πρώτη φορά που η μεσαία τάξη διογκώνεται τόσο ώστε να είναι σε θέση να πρωταγωνιστήσει σε κοινωνικά, πολιτικά και πολιτιστικά γεγονότα. Το γεγονός αυτό οφείλεται στη γενική άνοδο του βιοτικού επιπέδου και τη μαζική –σε σχέση με παλαιότερα– πρόσβαση στην εκπαίδευση, ιδιαίτερα την τριτοβάθμια, στοιχεία που επιτρέπουν σε σημαντικό βαθμό την κοινωνική κινητικότητα. Η πρακτική των διακοπών ως ένα από τα στοιχεία της νέας κοινωνίας, που αποτελούν τεκμήριο κοινωνικού στάτους, όπως τα πλέον δημοφιλή καταναλωτικά αγαθά: σπίτι και αυτοκίνητο (Urry, 2002), εγγράφεται πια σε αυτό που ο Bourdieu (2002) αποκαλεί βιοτικό ύφος (life-style)³ της

3 Οι έννοιες του βιοτικού ύφους (life style), του πολιτισμικού κεφαλαίου, και των έξεων (habitus) είναι κάποιες από τις σημαντικότερες έννοιες που έδωσε στην κοινωνική θεωρία το έργο του Γάλλου κοινωνιολόγου Pierre Bourdieu. Ο Bourdieu και η σχολή των κοινωνιολόγων στους οποίους επέδρασε καθοριστικά υπογραμμίζουν την υλική βάση που αντανάκλαται στις κοινωνικές πρακτικές και τη σφαίρα της ιδεολογίας και αναλύουν τους μηχανισμούς μέσω των οποίων

μεσαίας τάξης.

η κουλτούρα και η αισθητική εκφράζουν τις υλικές και πραγματικές συνθήκες ύπαρξης μιας κοινωνικής ομάδας ή τάξης τόσο όσον αφορά στην ιστορική της εμφάνιση όσο και όσον αφορά στον τρόπο με τον οποίο συγκροτείται, αναπαράγεται και εξελίσσεται.

Σύμφωνα με τον Bourdieu οι διαφορετικές οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες των ομάδων που υπάρχουν σε μια κοινωνία συνθέτουν έναν κοινωνικό χώρο πάνω στον οποίο τοποθετούνται οι ομάδες αυτές σε διαφορετικές θέσεις. Οι θέσεις που παίρνουν καθορίζονται από τη συγκέντρωση του κεφαλαίου που επιδεικνύουν, οικονομικού (κάθετη διαίρεση) και πολιτισμικού (οριζόντια διαίρεση) (Bourdieu, 2011). Η έννοια του πολιτισμικού κεφαλαίου περιγράφει το σύνολο των γνώσεων, δεξιοτήτων και προδιαθέσεων που συγκεντρώνει το άτομο. Το πολιτισμικό κεφάλαιο αποτελεί μια μορφή γνώσης, έναν εσωτερικό κώδικα ή μια συμπυκνωμένη ικανότητα, που εξοπλίζει το άτομο με μικρή ή μεγάλη ευχέρεια στο να αποκρυπτογραφεί τα πολιτιστικά και συμβολικά προϊόντα, αγαθά και σχέσεις. Ένα πολιτιστικό προϊόν έχει νόημα και ενδιαφέρον για κάποιον στο βαθμό που αυτός κατέχει την ικανότητα και τον κώδικα για να το μεταφράσει. Η κατάκτηση αυτής της ικανότητας γίνεται μέσω μιας μακράς διαδικασίας που περνάει μέσα από τη διαπαιδαγώγηση της οικογένειας (οικογενειακή εκπαίδευση), τη διαπαιδαγώγηση του κοινωνικού σχηματισμού (διάχυτη εκπαίδευση) και την επίσημη διαπαιδαγώγηση του εκπαιδευτικού μηχανισμού (θεσμική εκπαίδευση) (Bourdieu, 1993).

Όπως συμβαίνει και με το οικονομικό κεφάλαιο, το πολιτισμικό κεφάλαιο είναι άνισα κατανομημένο μεταξύ των κοινωνικών τάξεων και των κοινωνικών ομάδων, με την κυρίαρχη τάξη να έχει και εδώ το προβάδισμα. Κάτω από ορισμένες συνθήκες ισχύει η αρχή της μετατρεψιμότητας, όπου το ένα είδος κεφαλαίου μπορεί να μετατραπεί στο άλλο. Η κατοχή υψηλής συγκέντρωσης οικονομικού κεφαλαίου επιτρέπει την είσοδο σε ινστιτούτα, πανεπιστήμια κλπ. τα οποία παρέχουν εντατική διαπαιδαγώγηση και άρα απόκτηση πολιτισμικού κεφαλαίου, ενώ αντίστροφα το αποκτημένο πολιτισμικό κεφάλαιο μπορεί υπό συνθήκες να μετατραπεί σε οικονομικό αν εγγυάται στο άτομο μια δουλειά υψηλών αποδοχών (βλ. καθηγητές, ακαδημαϊκοί, διανοούμενοι, κλπ.) (Bourdieu, 2011). Το γεγονός αυτό δημιουργεί στα χαμηλότερα στρώματα προσδοκίες κοινωνικής ανέλιξης μέσω της συγκέντρωσης πολιτισμικού κεφαλαίου (εκπαίδευση, κατανάλωση πολιτιστικών αγαθών κλπ.).

Κάθε περίπτωση κατανομής οικονομικού και πολιτιστικού κεφαλαίου στα άτομα δημιουργεί «ένα συγκεκριμένο μόρφωμα της κατανομής

Χαρακτηριστικό παράδειγμα όσον αφορά στην αλλαγή των ηθών

αυτής, στο οποίο αντιστοιχεί με τη διαμεσολάβηση των έξεων ένα συγκεκριμένο βιοτικό ύφος» (Bourdieu, 2011: 307). Η έξη (habitus) ορίζεται ως «ενσωματωμένη αναγκαιότητα, η οποία έχει μετατραπεί σε γενεσιουργό διάθεση έλλογων πρακτικών και αντιλήψεων ικανών να δώσουν νόημα στις πρακτικές που γεννιούνται» (Bourdieu, 2011:215). Οι έξεις είναι δομημένες εντυπώσεις: αντανakλούν τις κοινωνικές συνθήκες υπό τις οποίες αποκτήθηκαν, συνεπώς αντανakλούν το σύνολο του κεφαλαίου (οικονομικού και πολιτισμικού) που κατέχει ένα άτομο, ενώ διαφορετικές συνθήκες ύπαρξης παράγουν διαφορετικές έξεις. Γι' αυτό και είναι σχετικά ομοιογενείς σε συγκεκριμένες ομάδες ή τάξεις ατόμων και άτομα της ίδιας κοινωνικής τάξης τείνουν να ενεργούν με παρόμοιους τρόπους.

Οι δομημένες αυτές εντυπώσεις είναι, επίσης, διαρκείς: χαρακτηρίζονται από σχετική σταθερότητα και λειτουργούν με προσυνειδητό τρόπο. Καθοδηγούν τα άτομα στην καθημερινή τους ζωή, προσανατολίζουν τις πράξεις τους, τους παρέχουν την αίσθηση της καταλληλότητας και την απαραίτητη «πρακτική αίσθηση» (sens pratique). Αυτή η «πρακτική αίσθηση» αποτελεί για τον Bourdieu κατάσταση τόσο του νου όσο και του σώματος (ένδυση, κινησιολογία, προφορά κ.α.). Τελικά η έξη (habitus) είναι η έννοια που ο Bourdieu χρησιμοποιεί για να ορίσει τον υποκειμενικό τομέα της κοινωνικής πραγματικότητας: είμαστε ένα πεδίο κοινωνικών, πολιτισμικών, ιδεολογικών, ταξικών, ιστορικών κλπ. καταγραφών που θέτει τον εαυτό του έναντι του κόσμου όντας έτοιμο για κάποια πράγματα και λιγότερο έτοιμο για κάποια άλλα. Η έξη, λοιπόν, περιγράφει πάνω απ' όλα ένα είδος γενικής υπαρκτικής προδιάθεσης.

«Ακριβώς στους κόλπους της σχέσης ανάμεσα στις δύο ικανότητες που προσδιορίζουν την έξη, (1) ικανότητα παραγωγής ταξινομήσιμων πρακτικών και έργων, (2) ικανότητα διαφοροποίησης και αποτίμησης των πρακτικών αυτών και των προϊόντων (γούστο), συγκροτείται ο παριστάμενος κοινωνικός κόσμος, δηλαδή ο χώρος του βιοτικού ύφους» (Bourdieu, 2011: 215). Οι διάφορες εκδοχές βιοτικού ύφους (life-style) φαίνεται να αποτελούνται από ιδιότητες, τις οποίες ο Bourdieu αναγάγει σε πρακτικές οι οποίες δημιουργούνται από διαφορετικές έξεις, είναι έτσι τα συστηματικά προϊόντα των έξεων. Συνεπώς και στο βιοτικό ύφος βρίσκουμε εγγεγραμμένες τις υλικές, κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες ύπαρξης των ατόμων που το υποστηρίζουν. Οι διάφορες εκδοχές βιοτικού ύφους κατανέμονται στο χώρο σε διακριτά σημεία, σε διαφορετικές θέσεις και ορίζονται αδιαχώριστα και από τις ενδογενείς ιδιότητές τους και από τις σχεσιακές τους ιδιότητες τις οποίες οφείλουν στη θέση τους μέσα στο χώρο κατανομής. Κατά συνέπεια το

και των έξεων και τελικά τη συγκρότηση ενός νέου βιοτικού ύφους, αποτελεί η πρακτική του μπάνιου. Οι τελετουργίες της παραλίας, η δημόσια έκθεση των ημίγυμνων κορμιών και η εγγραφή σε αυτές των πρακτικών των νέων καταναλωτικών προτύπων θα συμβάλει σταδιακά στην διαμόρφωση μίας νέας

βιοτικό ύφος ορίζεται από όλα εκείνα που το διακρίνουν, από όλα όσα δεν είναι και ιδίως από όλα εκείνα στα οποία αντιτίθεται: «η κοινωνική ταυτότητα ορίζεται και καταδηλώνεται μέσα στη διαφορά» (Bourdieu, 2011: 217). Η κατάκτηση αυτής της διαφοράς σημαίνει διαφορετικό τρόπο ιδιοποίησης του κόσμου και αποτελεί ζητούμενο των αγώνων που διεξάγονται σε συμβολικό επίπεδο για την καταδήλωση υπεροχής της μιας κοινωνικής ομάδας πάνω στις άλλες.





Από τη δεκαετία του 1960 και έπειτα διαφημίζεται και προωθείται το μπικίνι

αντίληψης περί υποκειμενικότητας (Νικολακάκης, 2013), στην οποία η σχέση με το σώμα κατέχει κεντρικό ρόλο. Μέχρι και τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια η επαφή με τη θάλασσα συμβόλιζε την υγεία και την ευρωστία, ενώ η πρακτική του μπάνιου και των διακοπών συνοδευόταν από τις υγεινιστικές αντιλήψεις των ανώτερων στρωμάτων. Στο επίπεδο των ηθών, το ξεγύμνωμα και η έκθεση στη θάλασσα ήταν ευκαιρία για την επίδειξη αυτής της ευρωστίας και της καλής υγείας και συνεπώς η πρακτική του μπάνιου συνοδευόταν από ένα είδος «ευγονισμού». Στα επόμενα χρόνια η πρακτική του μπάνιου, αν και διέφερε από τόπο σε τόπο, κατά γενική αίσθηση συμπληρώθηκε με καταδηλώσεις ερωτισμού και σεξουαλικότητας, τη στιγμή που στο φόντο υπήρχε ο αντικομφορμισμός, η αμφισβήτηση και η σεξουαλική απελευθέρωση που χαρακτήριζε κυρίως τη δυτική νεολαία της δεκαετίας του 1960. Στη διαδικασία αυτή σημαίνουσα θέση κατείχαν τα νέα καταναλωτικά αγαθά και η μόδα που συγκροτήθηκε γύρω από την «παραλία» και τη «θάλασσα». Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μόδα του μαγιό:

«Αν ακολουθήσετε τις παρακάτω οδηγίες, θα διαλέξετε ασφαλώς το μαγιό που θα σας κολακεύσει περισσότερο.

ΤΕΣΤ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ. Στηθείτε ίσια, χωρίς να τεντώνετε το σώμα σας. Τοιπήστε το στομάχι σας ακριβώς πάνω από το πιο χαμηλό πλευρό – το πλευρό που δεν ενώνεται με το στέρνο. Αν πιάσετε δύο πόντους κρέας, σημαίνει ότι δεν πρέπει να φορέσετε ντε πιές. Προτιμήστε μαγιό λαστέξ ή με μπανέλλες στη μέση, αν είναι φτιαγμένο από ύφασμα. Έτσι η μέση σας θα φαίνεται λεπτή.

ΚΟΙΛΙΑ. Ξαπλώστε στο πάτωμα και βάλτε ένα μπαστούνι που ν' ακουμπά στο στήθος και στη κοιλιά σας. Αν δεν είναι απολύτως οριζόντιο, πάρτε ένα μαγιό με μία μικρή φούστα για να κρύψετε την κοιλιά σας.

ΜΠΡΑΤΣΑ. Τεντώστε το χέρι σας και εξετάστε το δέρμα κάτω από το μπράτσο. Αν δεν είναι σφικτό, προτιμήστε ένα ανοιχτόχρωμο

μαγιό.

ΜΗΡΟΙ. Τεντώστε μία κορδέλα γύρω από το παχύτερο μέρος των μηρών. Σφίξτε την. Αν περισσεύη χρέας γύρω από την κορδέλα, αποφύγετε το ίδιο στενό μαγιό. Προτιμήστε ένα μαγιό με μία μικρή φουφούλα.

ΠΛΑΤΗ. Αν μπορείτε να τσιμπήσετε εύκολα την πλάτη σας χωρίς να πονέσετε, σημαίνει ότι το δέρμα είναι πλαδαρό. Διαλέξτε μαγιό με χαμηλή πλάτη, αποφύγετε το σφικτό λαστέξ.

ΠΗΓΟΥΝΙ. Αν έχετε 'προγούλι' αποφεύγετε κλειστά, σκούρα μαγιό. Το ντεκολτέ V είναι το πιο κολακευτικό» ('Μαγιό', 1957).

Στο παραπάνω απόσπασμα είναι εμφανής ο τρόπος με τον οποίο η μόδα επιχειρεί με την παρέμβασή της να «συμμορφώσει» το γυναικείο σώμα στα νέα πρότυπα. Η καθολικότητα με την οποία τα νέα αυτά πρότυπα προβάλλονται αποτελεί ένα από διαφοροποιητικά στοιχεία της περιόδου που εξετάζουμε σε σχέση με τις προηγούμενες. Στη διάδοση των νέων προτύπων συμβάλουν τα ΜΜΕ που διευρύνουν το κοινό τους, αλλά και η ίδια η βιομηχανία της μόδας. Θα μπορούσε όμως κανείς εύκολα να φανταστεί ότι η δυνατότητα απόκτησης του ιδανικού μαγιό δεν είναι ίδια για μια κοπέλα από το Κολωνάκι και μια άλλη από τον Κολωνό. Τα νέα κριτήρια που τίθενται επιφέρουν και νέες διακρίσεις, όχι πια τόσο μεταξύ αυτών που κάνουν διακοπές και αυτών που όχι, αλλά ανάλογα με το είδος των διακοπών αυτών και της σφαίρας που συγκροτείται γύρω τους. Οι διακρίσεις αυτές μπορούν να αναχθούν εκ νέου σε ταξική βάση, ανάλογα με το υλικό και συμβολικό κεφάλαιο που μπορεί να επενδυθεί από τις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες.

Με άλλα λόγια στο φάσμα της αγοράς του τουρισμού εμφανίζονται εκ νέου τεκμήρια καταδήλωσης της υπεροχής της μιας κοινωνικής ομάδας πάνω στις άλλες, ανάλογα με το είδος του τουρισμού αυτού. Αντίστοιχες διακρίσεις και ιεραρχίες εμφανίζονται μεταξύ



Κοσμική πλαζ στα "Αστέρια Γλυφάδς" δεκαετία 1960



Παραλία στο Σκαρμαγκά δεκαετία 1960

των τουριστικών τόπων. Κάποιες περιοχές χαρακτηρίστηκαν ως περιοχές «μαζικού τουρισμού» και αποδόθηκαν στα χαμηλότερα στρώματα ως κοινές, ελλείψει εκλεπτυσμένου γούστου, ενώ άλλες χαρακτηρίστηκαν από υψηλότερο πολιτισμικό κεφάλαιο και αποδόθηκαν στα ανώτερα στρώματα. Το γεγονός αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τη διόγκωση των διαφορών μεταξύ περιοχών που κατά τα άλλα θα μπορούσαν να θεωρηθούν παρόμοιες, τόσο όσον αφορά στο τι είδους «προσαύξηση» κοινωνικού στάτους επιφέρει το πού θα κάνει κανείς διακοπές όσο και στον τρόπο που οι εν λόγω περιοχές όντως αναπτύχθηκαν και εξελίχθηκαν τουριστικά (Urry, 2002).

1.2.2. Ο τουρισμός ως αναζήτηση της «αυθεντικότητας»

Όπως έχουμε ήδη διαπιστώσει, η σχετική μαζικοποίηση του ταξιδιού ήδη από τον 19^ο αιώνα εξέφραζε, μεταξύ άλλων, και την ανάγκη φυγής του νεωτερικού υποκειμένου από τη βιομηχανική κοινωνία. Αν μπορούμε να κάνουμε λόγο για «γραφικό τουρισμό» που έδινε έμφαση στην ιδιωτέυση, το συναίσθημα, την εσωτερικότητα, την επαφή με τη φύση και τα «παρθένα τοπία», θα λέγαμε ότι αυτή η πρώιμη μορφή μαζικού (σε σχέση με πριν) τουρισμού έχει πνευματικές ρίζες στον αγγλικό, γαλλικό και γερμανικό Ρομαντισμό, που εμφανίστηκε εν μέρει ως αντίδραση στην επιστημονική σκέψη της περιόδου του Διαφωτισμού, καθώς επίσης και στη σταδιακή αστικοποίηση ως αποτέλεσμα της Βιομηχανικής Επανάστασης. Στην πορεία του 20^{ου} αιώνα, όπως αναλύεται και παραπάνω, ο τουρισμός «εκδημοκρατίζεται», στηρίζεται στην άνοδο της μεσαίας τάξης, απεκδύεται τον «ελιτιστικό» χαρακτήρα του και σχετίζεται με τη μαζική κουλτούρα και τον καταναλωτισμό, ενώ συνδυάζει το οπτικό, το αισθησιακό και το λαϊκό. Ετσι λοιπόν, σύμφωνα με τον ίδιο, αντιπαραβάλλεται η ρομαντική ματιά (της νεωτερικής εποχής) με τη συλλογική ματιά (της μετανεωτερικής εποχής), όπου η πρώτη συνεπάγεται ένα είδος ελιτισμού, ενώ η δεύτερη τη διάχυτη ζωηράδα και ευθυμία των μαζών.

Οι αποχρώσεις από τη μια του Ρομαντισμού και από την άλλη

της μετανεωτερικής παιγνιώδους εμπειρίας υπεισέρχονται σε ένα ζήτημα που απασχολεί έντονα όσους ασχολούνται με το τουριστικό φαινόμενο, το ζήτημα της «αυθεντικότητας». Σύμφωνα με τον MacCannell (2012), ο τουρισμός είναι μια προσπάθεια των νεωτερικών υποκειμένων να ανασυγκροτήσουν το νόημα που έχουν απωλέσει από τη ζωή τους μέσα από τις ζωές των «Άλλων» (άλλων λαών, πολιτισμών κλπ.) και η έννοιες του πρωταρχικού, μοναδικού, αυθεντικού νοήματος στην προσπάθεια αυτή είναι κεντρικές. Η κοινωνική πρακτική της περιήγησης σε αξιοθέατα (sightseeing) ενέχει έντονα και αυτή τη διάσταση, γεγονός που της δίνει χαρακτηριστικά τελετουργίας και προσκυνήματος. Η συγκεκριμένη ανθρωπολογική προσέγγιση, βασισμένη σε αναλύσεις για τη διαδικασία της τελετουργίας, έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα στις τουριστικές μελέτες, συσχετίζοντας το ταξίδι με το «ιερό», όπου «ιερό» θεωρείται οτιδήποτε αντιστρατεύεται τη συνήθεια και την καθημερινότητα και «βέβηλο» είναι το κοσμικό, το καθημερινό και το συνηθισμένο (Durkheim, 1965). Υπ' αυτή την έννοια, μπορούμε να δούμε τον τουρίστα, όπως και σε μια τελετουργία, να περνάει από το στάδιο του αποχωρισμού (separation) από το περιβάλλον του, στη μεθοριακότητα (liminality) με την είσοδο σε μια κατάσταση αντι-δομής (anti-structure), δηλαδή σε χωροχρόνο εκτός κανονικότητας, να οδηγείται στη μέθεξη (communitas), δηλαδή στην ταύτιση με άλλα άτομα που βιώνουν την ίδια διαδικασία, και να καταλήγει στην επανένταξη (incorporation), δηλαδή να επιστρέφει και να ενσωματώνεται αναβαθμισμένος στο περιβάλλον του (Μπονάρου, 2012 που χρησιμοποιεί το έργο του Turner, 1969, *The ritual process: Structure and anti-structure*).

Οι τουριστικοί τόποι, όμως, στην πραγματικότητα δεν είναι χώροι ιεροί, αντίθετα στην πλειοψηφία των περιπτώσεων πρόκειται για περιοχές στις οποίες εκτυλίσσεται η «βέβηλη» καθημερινότητα των κατοίκων τους. Οι «αυθεντικές» και «ανόθευτες» αξίες που αναζητούν οι τουρίστες σε περιοχές αποκλεισμένες από το δυτικό εκσυγχρονισμό στην πραγματικότητα ανήκουν σε ένα φανταστικό, το οποίο συγκροτείται από πολιτιστικά θραύσματα

που, μπορεί να έχουν ιστορικές ρίζες στο προνεωτερικό παρελθόν, ωστόσο βρίσκονται σε κίνηση και μεταλλάσσονται. Την ένταση που προκύπτει από την παραπάνω αντίθεση ορίζει ο MacCannel (2012) ως «διαλεκτική της αυθεντικότητας» και για να την προσεγγίσουμε είναι χρήσιμη η έννοια του τουριστικού «βλέμματος», όπως το χρησιμοποιεί ο Urry (2002) δανειζόμενος από το Foucault (2013).

Για τον Foucault το «βλέμμα» είναι πρακτική και αφορά τον τρόπο που το υποκείμενο «βλέπει», δηλαδή προσλαμβάνει, εξετάζει με περιέργεια και εσωτερικεύει το αντικείμενο της ενατένισης, ανασυγκροτώντας έννοιες και δυναμικές της αλήθειας με νέο τρόπο. Εντασσόμενο στη σφαίρα του συμβολικού, το «βλέμμα» ως πρακτική αντανακλά τις υλικές συνθήκες ύπαρξης του υποκειμένου (όπως το βιοτικό ύφος και το γούστο), συνεπώς διαφέρει από τη μία ιστορική περίοδο στην άλλη και από την μια κοινωνική ομάδα στην άλλη. Επιπλέον, η ικανότητα του «βλέμματος» να αναδομεί έννοιες και αλήθειες σε μία νέα αλληλουχία και να εγκαθιδρύει μια νέα σχέση μεταξύ του ορατού και του αόρατου, σχέση αναγκαία για κάθε έννοια δομημένης γνώσης, του δίνει σύμφωνα με τον Foucault την ικανότητα να κυριαρχεί: «Το βλέμμα έχει τη δύναμη της ανάλυσης και την σύνθεσης [...], η ικανότητα του βλέμματος να διευθύνει σταδιακά εξασφαλίζει για τον εαυτό την ικανότητα της γνώσης, της απόφασης και τελικά της διακυβέρνησης» (Foucault, 2013: 72, 108).

Υπό την κυριαρχία του τουριστικού βλέμματος, η περιοχή που έχει γίνει κομμάτι του τουριστικού κυκλώματος καλείται να ανταποκριθεί στις προσδοκίες των τουριστών. Σε ένα πρώτο επίπεδο και υπό την από τα πάνω παρέμβαση του κράτους, η τουριστική περιοχή εξελίσσεται διαμορφούμενη με έναν διττό τρόπο που περιλαμβάνει τις «μπροστά» και «πίσω» περιοχές (MacCannel, 2012). Οι «μπροστά» περιοχές είναι αυτές στις οποίες έχουν πρόσβαση οι τουρίστες και αποτελούν το σημείο συνάντησης των επισκεπτών με τους ντόπιους. Τους αποδίδονται χαρακτηριστικά σκηνής, καθώς διαμορφώνονται με τέτοιο τρόπο

ώστε να δίνουν την εντύπωση ότι σε αυτές εδρεύει μια αυθεντική κοινωνική εμπειρία. Από την άλλη, οι «πίσω» περιοχές είναι ο χώρος όπου αποσύρονται οι ντόπιοι, επιτελούν καθημερινές εργασίες και παραδοσιακές κοινωνικές εκδηλώσεις, ενώ παράλληλα αποτελούν το χώρο ανάπαυσης και προετοιμασίας για τη νέα «παράσταση» στις «μπροστά» περιοχές. Η παραπάνω διάκριση υπογραμμίζει την πόλωση των διαφορετικών πλευρών της κοινωνικής ζωής μεταξύ αδιαμεσολάβητης πραγματικότητας και θεάματος, οδηγεί τα υποκείμενα σε μια βαθύτερη αίσθηση αλλοτρίωσης και υπονομεύει την «αληθινή εμπειρία».

Πέρα από την από τα πάνω οργάνωση του τουριστικού κυκλώματος, αποτέλεσμα της μετατροπής της καθημερινής ζωής σε θέαμα προς τουριστική ενατένιση είναι η τάση αισθητικοποίησης της κοινωνικής ζωής εν τω συνόλω και η σχετικοποίηση των ορίων του τι αποτελεί έκθεμα και τι όχι, χαρακτηριστικό γνώρισμα και πάλι της μετανεωτερικότητας. Εξάλλου, η υπαγωγή στο τουριστικό κύκλωμα δεν γίνεται μόνο δια της επιβολής, αλλά και δια της ενσωμάτωσης των κοινωνικών μερίδων. Η ανάγκη πειθάρχησης των κοινωνικών πρακτικών στην τουριστική συνθήκη επενδύεται με την τουριστική συνείδηση που αποτελεί συμπύκνωση των αντιφάσεων και των απαιτήσεων του τουριστικού κυκλώματος. Σύμφωνα με τον Νικολακάκη, η τουριστική συνείδηση:

«Συμπυκνώνει την απαίτηση της τουριστικής οικονομίας οι κάτοικοι μίας περιοχής να διατηρούν τα προνεωτερικά χαρακτηριστικά της καθημερινής ζωής τους, σε μορφές τέτοιες ώστε να είναι απομακρυσμένα από την πραγματική τους κοινωνική διάσταση και ενταγμένα σε ένα πλαίσιο ικανό να βιωθεί, όχι από το φορέα του, αλλά από κάποιον ξένο. Δεν περιορίζεται όμως μόνο σε αυτό. Τουριστική συνείδηση είναι και η υποχρέωση των κατοίκων μίας περιοχής να συμπεριφέρονται σύμφωνα με ένα συγκεκριμένο αξιακό και ηθικό κώδικα, ο οποίος να μην αναγάγει το κέρδος ως βασικό κίνητρο της ατομικής συμπεριφοράς, αλλά ταυτίζοντας την προσδοκία του κέρδους, που οι μηχανισμοί της αγοράς

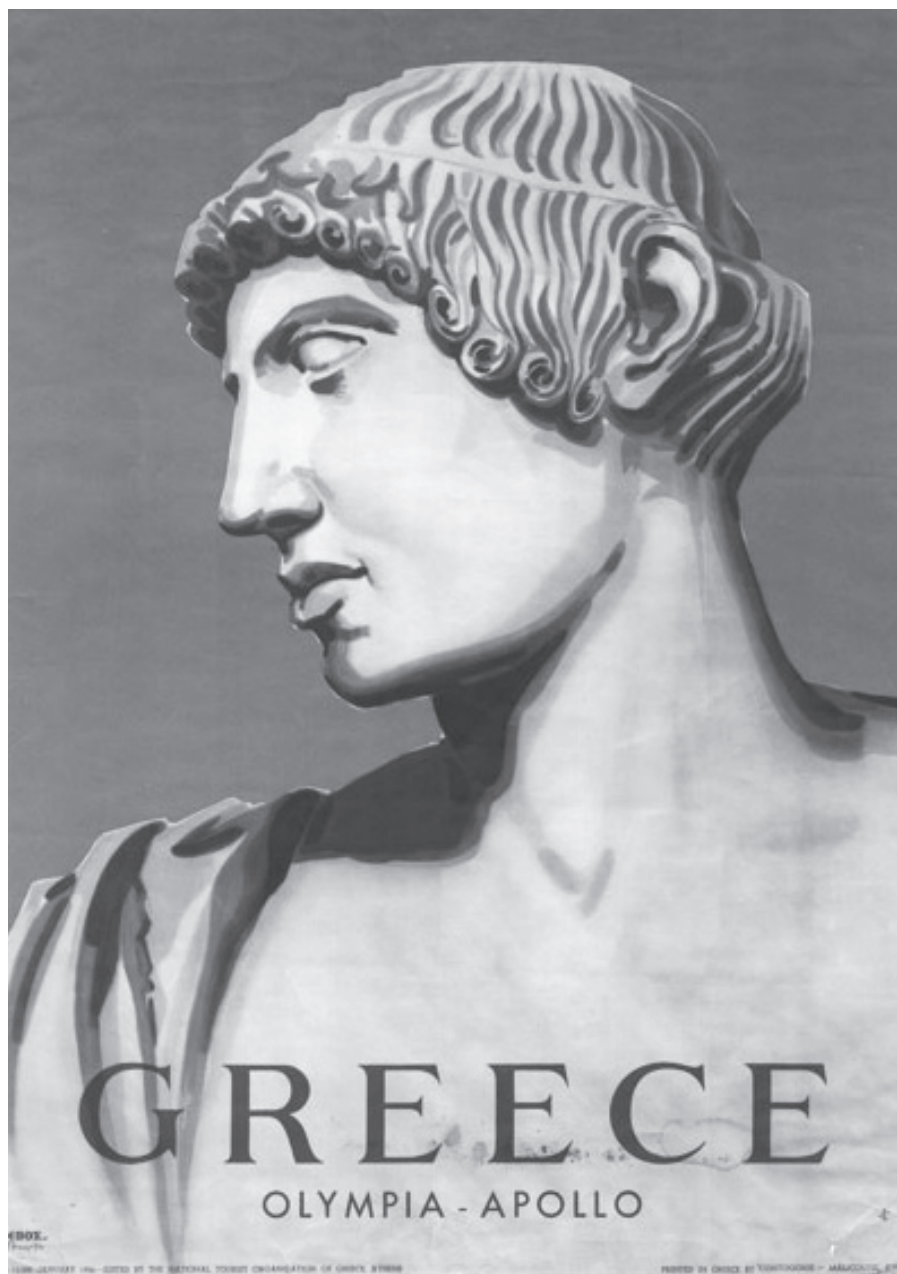


εσωτερικεύουν σε κάθε μεμονωμένο υποκείμενο, με ένα μοντέλο συλλογικής συμπεριφοράς, να αναζητά την ατομική μεγιστοποίηση του κέρδους μέσα από την ευθυγράμμιση του επαγγελματικού ήθους με αυτού του συνόλου της κοινότητας» (Νικολακάκης, 2013:331).

Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό ότι ο τουρισμός ως μια νέα δραστηριότητα με σημαίνουσες οικονομικές, γεωγραφικές, πολιτιστικές και κοινωνικές διαστάσεις παράγει μια σειρά σημειώντων μετασχηματισμών μέσα σε μια κοινωνία. Δεν είναι μόνο ότι αναδεικνύεται μια ισχυρή τάση προς την εμπορευματοποίηση του χώρου, των ανθρώπων και της καθημερινής ζωής, προς οτιδήποτε δηλαδή μπορεί να αποτελέσει εν δυνάμει τουριστικό έκθεμα. Η τάση αυτή και η παγίωση των τόπων ως τουριστικών προορισμών έχει άμεσες αντανakλάσεις στην ίδια την εσωτερική ζωή των κοινωνιών και αναδιαμορφώνει και τις ίδιες. Οι υποσχέσεις γρήγορης ανάπτυξης, η ένταση με την οποία αναζητούνται αφηγήσεις στην ιστορία των τόπων με σκοπό την τουριστική αξιοποίηση και το εξωτερικό «βλέμμα» του τουρίστα επιδρά και στην ίδια την αυτοσυνείδηση και την ταυτότητα των τοπικών κοινωνιών.

1.3. Επιπρόσθετα στοιχεία του τουρισμού στην Ελληνική περίπτωση: Τα στοιχεία «Αρχαιότητα», «Ηλιος και Θάλασσα» και «ευγενείς άγριοι» και ο τρόπος που εγγράφονται στη νεοελληνική ταυτότητα

Τέλος, για την κατανόηση του χαρακτήρα του τουριστικού φαινομένου στην Ελλάδα, στην παραπάνω εξίσωση του τουρισμού πρέπει να προσθέσουμε κάποιες ακόμη καθοριστικές παραμέτρους: τη διαχείριση της Αρχαιότητας ως τουριστικό μέγεθος, και τη σχέση του παρθένου τοπίου και των κοινοτήτων



Αφίσα του ΕΟΤ δεκαετία 1950 [2]

των ελληνικών νησιών με τον ξένο τουρίστα. Όπως αναλύσαμε παραπάνω, το φαινόμενο του τουρισμού πάτησε σε μια ανάγκη φυγής του νεωτερικού υποκειμένου από τη βιομηχανική κοινωνία, σημείο στο οποίο συγγενεύουν οι ιδεολογικές συνιστώσες τόσο του Ρομαντισμού όσο και του Μεταμοντερνισμού. Αυτή η ανάγκη φυγής πολλές φορές έπαιρνε τη μορφή αναζήτησης νοημάτων σε «χαμένες αξίες» του παρελθόντος, που άλλοτε είχαν τη μορφή «υψηλών ιδανικών» στο ένδοξο παρελθόν αρχαίων πολιτισμών και άλλοτε τη μορφή ενός φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος διάφορου της βιομηχανικής κοινωνίας. Για τον δυτικό τουρίστα η Ελλάδα ήταν ο τόπος που μπορούσε να παρέχει και τα δύο παραπάνω αξιοποιώντας της αρχαιολογική της κληρονομιά, το φυσικό τοπίο των πολυάριθμων ακτών και τις ελάχιστα ή καθόλου εκσυγχρονισμένες κοινότητες της ελληνικής επαρχίας. Η ανάδειξη των παραπάνω στοιχείων για λογαριασμό του τουριστικού κυκλώματος ήταν καθοριστικές για τη συγκρότηση της νεοελληνικής ταυτότητας.

1.3.1. Αρχαιότητα και νεοελληνικός πολιτισμός

Στην ελληνική περίπτωση, λοιπόν, ίσως η βασικότερη πηγή άντλησης πολιτιστικού κεφαλαίου είναι οι αρχαιότητες και δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι σχεδόν πάντα η ιστορία του τουρισμού στην Ελλάδα είναι και μια ιστορία των αρχαιοτήτων της. Το γεγονός αυτό έχει άμεση σχέση με το «βλέμμα» της Ευρώπης πάνω στην κλασική αρχαιότητα στη διαδικασία αναζήτησης της δικής της ταυτότητας, αλλά και με τη διαδικασία συγκρότησης του Ελληνικού εθνούς – κράτους και εθνικής ταυτότητας (του εθνικού αφηγήματος).

Όπως επισημαίνει ο Droit (1992: 11), «η Ευρώπη από αναγέννηση σε αναγέννηση επινόησε Αρχαιότητες όλων των ειδών» και «επεξεργάστηκε ποικίλες εικόνες του παρελθόντος και της ταυτότητάς της, αφηγούμενη στον εαυτό της την ιστορία της καταγωγής της και το νόημα του πεπρωμένου της». Η «ανακάλυψη» της αρχαίας Ελλάδας συνδέεται ευθέως με μια καμπή στην ευρωπαϊκή αυτοσυνείδηση και η Ελλάδα εντάσσεται

GREECE



ACROPOLIS OF MYCENAE: THE LIONS GATE

Αφίσα του ΕΟΤ δεκαετία 1950 [3]

στο «γεωγραφικό αλλά και φαντασικό δρομολόγιο προς την ευρωπαϊκή αυτοσυνειδησία» (Γιακωβάκη, 2006). Η Ελλάδα ως «γενέτειρα του δυτικού πολιτισμού» συνιστά μια από τις πιο ισχυρές και γοητευτικές ετεροτοπίες της δυτικής κουλτούρας (Μπονάρου, 2012). Αρχικά «επανακαλύφθηκε» μέσα από την ιταλική Αναγέννηση που εκφράζει μια τάση συνειδητής επιστροφής στις μορφές της Αρχαιότητας, γεγονός που είχε ως επακόλουθο την αύξηση των ταξιδιωτών προς την Ελλάδα με σκοπό να γνωρίσουν από κοντά το «λίκνο του πολιτισμού». Η τάση αυτή αναθερμάνθηκε με το Διαφωτισμό του 18^{ου} αιώνα και καθιερώθηκε οριστικά με τη Γαλλική Επανάσταση. Το κίνημα του ρομαντισμού, που γνώρισε έξαρση από τα τέλη του 18^{ου} μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ενέτεινε το πνεύμα του φιλελληνισμού και έπαιξε σημαίνοντα ρόλο στην απελευθέρωση από τους Οθωμανούς. Συνεπώς, ο τρόπος που εγγράφεται η Ελλάδα στην Ευρώπη και τη Δύση, δηλαδή μέσω του αρχαιοελληνικού πολιτισμού, αποκτά ιδιαίτερη σημασία και στην αυτοσυνείδηση των Ελλήνων.

Ωστόσο, παρά την επίμονη αναζήτηση της σχέσης με την ένδοξη αρχαία Ελλάδα, η ζωντανή ιστορική πραγματικότητα που περνούσε μέσα από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, το Βυζάντιο και την Οθωμανική Αυτοκρατορία εμπλούτιζε την ιστορία των σύγχρονων Ελλήνων με στοιχεία ξένα προς το αρχαιοελληνικό πνεύμα. Όπως επισημαίνει ο Σκαρπέλος (2005), «στη σκέψη των Ευρωπαίων στις αρχές του 19^{ου} αιώνα η Ελλάδα θεωρούνταν άλλοτε ως Ανατολή και άλλοτε ως Δύση, άλλοτε ήταν η πατρίδα των Γραικών (*Greece*), το κατώφλι της Ανατολής και άλλοτε η πατρίδα των αρχαίων Ελλήνων (*Hellas*), η ένδοξη πρόγονος του δυτικού πολιτισμού» (όπως παρατίθεται στο Μπονάρου, 2012: 218). Δίπλα στη σύγχυση αυτή βρέθηκε η ανάγκη διαμόρφωσης εθνικής ταυτότητας με τη φόρτιση της έννοιας του «έθνους» κατά τα πρότυπα του Ρομαντισμού, που θα αντιτίθεντο και θα επαναστατούσε απέναντι στον τουρκικό ζυγό στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης.



Αφίσα του ΕΟΤ δεκαετία 1950 [4]

Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Patrick Leigh Fermor (1966), συναντούμε δύο αντίθετους κυρίαρχους τύπους στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα: «αυτούς του «Ρωμιού» και του «Ελληνα», που ενσαρκώνουν την παράσταση «αυτού που είναι» και «αυτού που θα ήθελε να είναι» ο σύγχρονος Έλληνας. Ο τύπος του Ρωμιού συγκεντρώνει τα προτερήματα και τα μειονεκτήματα του λαϊκού στοιχείου, που κατορθώνει να επιβιώνει χάρη στην «καρτεριά», την «καπατσούνη» και το πρακτικό πνεύμα, αλλά όσο κι αν κερδίζει τη συμπάθεια δεν λειτουργεί σαν ίνδαλμα. Αντίθετα, ο τύπος του Ελληνα περιλαμβάνει όλες εκείνες τις αρετές που συνθέτουν την εικόνα του ιδανικού ανθρώπου, εκείνου που ενσαρκώνει και συνεχίζει την κληρονομιά του γένους. Δημιουργούνται έτσι δύο στερεότυπα: συμπαθητικής μειονεξίας και εξιδανίκευσης» (όπως παρατίθεται στο Μπονάρο 2012: 239).

Από τα παραπάνω πηγάζει ένα αίσθημα «ανωκατωτερότητας» των Ελλήνων σε σχέση με τη Δύση και μια σύγχυση στη νεοελληνική ταυτότητα. Η εθνική ταυτότητα μοιάζει να είναι ένας καλοσχηματισμένος εσωτερικός κύκλος που απέναντι στην ισχυρή Δύση θέλει να διαφυλάξει το ιδιαίτερο ελληνικό πνεύμα και η ευρωπαϊκή ταυτότητα ένας θολά σχηματισμένος εξωτερικός κύκλος, που όμως επιστρατεύεται φοβικά απέναντι σε χώρες της Ανατολής που θεωρούνται κατώτερες (π.χ. Τουρκία, Βαλκάνια κλπ.). Όπως διαπιστώνει και ο Gourgouris (1996), ο Νεοελληνισμός, δηλαδή η συνάρτηση ελληνισμού και νεωτερικότητας, είναι ταυτόχρονα ξενοφοβικός και ξενομανής, γεγονός που ισχύει μέχρι σήμερα.

Η ανάπτυξη του τουρισμού στην μεταπολεμική Ελλάδα λειτουργεί ως κίνητρο για την προβολή του ελληνικού πολιτισμού. Αυτή συμβαίνει ακριβώς στο παραπάνω φόντο και έχει τις εντάσεις που υπαγορεύονται από τις παραπάνω αντιθέσεις. Στο κέντρο του ενδιαφέροντος βρίσκεται σαφώς η Αρχαιότητα, ωστόσο ο τρόπος διαχείρισής της απαιτεί άλλοτε περισσότερο «εκσυγχρονισμό» και άλλοτε περισσότερη «ελληνικότητα». Τα μνημεία της αρχαιότητας απέκτησαν την ιδιότητα του «ιερού»,



Αφίσα του ΕΟΤ δεκαετία 1950 [5]

πράγμα που διαχρονικά λειτούργησε ως μια μη ορθολογική, ιδεολογική επέκταση της αξιακής τους ταυτότητας, είτε από ξένους επισκέπτες και περιηγητές είτε από ντόπιους κατοίκους, ενώ αξιοποιήθηκαν με βολικό τρόπο και από την πολιτεία στην διαδικασία διαμόρφωσης της κυρίαρχης εθνικής αντίληψης.

1.3.2. Ελληνικά νησιά: Ηλιος, Θάλασσα και «ευγενείς άγριοι»

Πέρα από τις Αρχαιότητες, το δεύτερο στοιχείο που πλέον αποτελεί για την Ελλάδα τουριστικό μέγεθος είναι «ο ήλιος και η θάλασσα». Το πρόταγμα των 4s (sun, sand, sea, sex) αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία αναπτύσσεται ο τουρισμός στη λεκάνη της Βόρειας Μεσογείου μεταπολεμικά ως η καταναλωτική πρακτική που αναλύσαμε παραπάνω. Πρόκειται για το πλέον κυρίαρχο μοντέλο μαζικού τουρισμού, μέσω του οποίου γίνεται μεταξύ άλλων και ο «αποικισμός της παραλίας», με κυρίαρχα τα καταναλωτικά πρότυπα, τη μόδα και τον μιμητισμό.

Η κεντρική θέση που έλαβε η θάλασσα και οι ακτές στον ελληνικό τουρισμό και ο τρόπος με τον οποίο μετατράπηκαν τα ελληνικά νησιά σε τουριστικούς «πόρους» είχε σαν αποτέλεσμα μια επαναδιαπραγμάτευση εκ νέου της Ελληνικότητας και της νεοελληνικής ταυτότητας γύρω από τη συνιστώσα της θάλασσας και την παρουσίαση του Έλληνα ως «ευγενή άγριου» (Crick, 1996). Οι τουρίστες που πλέον επισκέπτονταν τα ελληνικά νησιά συναντούσαν τον φτωχό αγροτικό πληθυσμό, ο οποίος όσο πιο άγονη ήταν η γραμμή στην οποία διέμενε τόσο πιο «εξωτικός» φαινόταν στα μάτια τους. Το φαινομενικά παράδοξο που συνέβη ήταν ότι την ίδια στιγμή που οι υποδομές εκσυγχρονίζονταν, η χώρα αποκτούσε ξενοδοχειακή υποδομή και ο τουρισμός συνέβαλλε στην ενεργοποίηση διαδικασιών κοινωνικού εκσυγχρονισμού, η αναπαράσταση των Ελλήνων ως λιγότερο εξελιγμένων και πολιτισμικά διαφορετικών από τους Ευρωπαίους επισκέπτες τους εντεινόταν αντί να εξομαλύνεται. Η ασυμβατότητα του πληθυσμού της υπαίθρου με τις εκσυγχρονιστικές επιταγές του τουρισμού φαινόταν να επιλύεται, αφού αυτή η ασυμβατότητα εξελισσόταν σε τουριστικό μέγεθος. Πως αναλύεται όμως αυτό



Αφίσα του ΕΟΤ δεκαετία 1950 [6]

το φαινόμενο;

Πρόκειται για τον τρόπο με τον οποίο το «αίτημα της αυθεντικότητας» που αναλύσαμε παραπάνω πραγματώνεται στην ελληνική περίπτωση. Οι εξωτικές «ευγενής άγριες» κοινότητες των ελληνικών νησιών με την εσωτερική ζωή εκτιμήθηκαν από τους τουρίστες της Δύσης γιατί ακριβώς λειτουργούσαν ως μια ετεροτοπία (Foucault, 2012) που προσφέρει τη δυνατότητα φυγής από τη νεωτερική βιομηχανική κοινωνία. Σε αυτές μπορούσαν να βρουν τόσο γέφυρες με το παρελθόν (ερείπια αρχαίων πολιτισμών) όσο και ζωντανούς πολιτισμούς που κρατούσαν αποστάσεις από τη δυτικότροπη κουλτούρα.

Η επιτακτικότητα κατασκευής αφηγήσεων προς τουριστική εκμετάλλευση με τρόπο που θα κέντριζε το ενδιαφέρον των τουριστών πολλές φορές οδηγούσε και σε παραποίηση των ίδιων των γεγονότων ή στη δημιουργία προτύπων τα οποία θα λειτουργούσαν ως αυτοεκληπούμενη προφητεία. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας τέτοια κατασκευασμένης αφήγησης από «εξωτικά», «πρωτόγονα» υλικά είναι ο «ελληνικός τρόπος ζωής», στον οποίο η θάλασσα και η διασκέδαση αποτελούν ιδιосуγκρασιακά χαρακτηριστικά. Στην πραγματικότητα τα κατώτερα και λαϊκά στρώματα της υπαίθρου είχαν σχέση με τη θάλασσα μόνο για παραγωγικές δραστηριότητες μέχρι και τα χρόνια του Μεσοπολέμου. Η εικόνα που θέλει την πλειοψηφία του ελληνικού πληθυσμού ανέκαθεν να έχει μια σχέση με τη θάλασσα ως κομμάτι των κοινωνικών πρακτικών των κατώτερων τάξεων, στην πραγματικότητα αποτελεί μια αναδρομική κατασκευή της εικόνας που έχουμε για την μετα-τουριστική Ελλάδα προβεβλημένη στο παραθαλάσσιο παρελθόν μας.

Δεύτερο παράδειγμα αποτελεί ο μύθος του «ευγενούς άγριου» Έλληνα εραστή, πρότυπο το οποίο καλλιεργήθηκε χωρίς προφανώς να αφορά το σύνολο του ελληνικού ανδρικού πληθυσμού:

«Χιλιάδες τουρίστριες φθάνουν στην Ρόδο, με το μυαλό γεμάτο από όνειρα, που τα γέννησαν οι αφηγήσεις φιλενάδων, οι διαφημιστικές αφίσες για το νησί του 'ήλιου και του έρωτα'. Και το πολύγλωσσο γυναικείο μελίτσι του Βορρά έρχεται στο νησί για να γνωρίσει, εκτός από τις ομορφιές του και αυτό το κάτι άλλο – διασκέδαση αλλά ελληνικά, τους φλογερούς, μελαχρινούς κατσαρομάλληδες Έλληνες» (Κέκης, 1970).

Από τα παραπάνω διαφαίνεται ότι ένα από τα ζητήματα που ανακύπτουν στο φαινόμενο του τουρισμού είναι η εξής αντίφαση ενταγμένη στην προβληματική της «αυθεντικότητας»: η ανακάλυψη μιας «παρθένας» περιοχής και το διογκούμενο τουριστικό ενδιαφέρον, στην πραγματικότητα σημαίνει την αρχή του τέλους της «αυθεντικότητάς» της. Ενας από τους λόγους που συμβαίνει αυτό με τέτοια ένταση είναι η χωρική και χρονική σύμπτωση παραγωγής και κατανάλωσης του τουριστικού προϊόντος (που όπως είπαμε αφορά στη συνολική τουριστική εμπειρία), πράγμα το οποίο δεν συμβαίνει σε άλλους παραγωγικούς κλάδους που τα προϊόντα που παράγονται σε έναν τόπο μπορούν να καταναλωθούν χιλιόμετρα μακριά από αυτόν (π.χ. αυτοκίνητα, ρούχα, ηλεκτρονικά κ.α.). Η εν λόγω σύμπτωση και η ενσωμάτωση του τόπου και του πολιτισμού στην τουριστική εμπειρία φέρει μια αδιάλυτη αντίφαση, όπου, ενώ η αξία ενός τουριστικού τόπου είναι ανάλογη της τοπικής αυτόχθονης ιδιαιτερότητας, την ίδια στιγμή το τουριστικό κύκλωμα ωθεί τον τόπο αυτό σε εμπορευματοποίηση και λειτουργεί ως φορέας εκσυγχρονισμού (και «εκδυτικισμού»), προσβάλλοντας και αναιρώντας αυτή ακριβώς την ιδιαιτερότητα. Πολλές από τις μεσογειακές ακτές στις οποίες αναπτύχθηκε ο μαζικός τουρισμός στοχεύοντας με μονοδιάστατο τρόπο στην οικονομική μεγέθυνση παρήκμασαν γιατί η θηριώδης τουριστική ανάπτυξη βεβήλωσε με δραματικό τρόπο το ίδιο το τουριστικό τοπίο, εκμηδενίζοντάς το ως τουριστικό μέγεθος. Σε σύγκριση με το ισπανικό μοντέλο, που αποτελεί το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αυτού που περιγράφεται παραπάνω, τα ελληνικά νησιά βρίσκονται σε καλύτερη μοίρα, ωστόσο η «άλωση» των

περιοχών και των ακτών από τον τουρισμό, ειδικά όταν αυτός αποτελεί κεντρική αναπτυξιακή πολιτική, αποτελεί και ελληνική πραγματικότητα.

2. Πολιτικό πλαίσιο ανάδυσης του τουριστικού φαινομένου στη μεταπολεμική Ελλάδα

2.1. Περίοδος Ανασυγκρότησης: Η συζήτηση για την ανάπτυξη και το όραμα της εκβιομηχάνισης

Με τη λήξη του πολέμου η Ελλάδα βρέθηκε να έχει υποστεί τεράστια έκταση πλήγματα τόσο στην υλική της υποδομή όσο και στον κοινωνικό της ιστό. Μερικές όψεις της καταστροφής ήταν η διάλυση των επικοινωνιακών δικτύων και της δημόσιας υποδομής της επικράτειας, η καθολική συρρίκνωση του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος, η ραγδαία άνοδος του πληθωρισμού, το επισιτιστικό πρόβλημα και η φυσική εξόντωση του ανθρώπινου δυναμικού. Σύμφωνα με την UNRRA¹ το 1945 το 50% του αγροτικού πληθυσμού και το 30-35% του αστικού βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας, ενώ το 1946 το καθαρό εισόδημα για τη χώρα εκτιμάται λίγο πάνω από το 50% και μισθοί και ημερομίσθια βρίσκονται 20% κάτω από τα

¹ Η UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) όπως προδίδει και το όνομά της ήταν Οργανισμός Διοίκησης Βοήθειας και Αποκαταστάσεως των Ηνωμένων Εθνών, που ιδρύθηκε το 1943.

αντίστοιχα του 1938 (Χατζηιωσήφ, 2007). Δεδομένου δε, πως προπολεμικά η Ελλάδα είχε σταθερά ελλειμματικό ισοζύγιο και μείζονα ανάγκη από τις συναλλαγματικές εισροές, η κατάρρευση των οικονομικών λειτουργιών της χώρας ήταν δραματική.

Την περίοδο που ακολούθησε (1945-1953), επονομαζόμενη και ως «Περίοδος της Ανασυγκρότησης», οικονομολόγοι, πολιτικοί και διανοούμενοι καλούνταν να αναμετρηθούν με τα παραπάνω και οι επιλογές που τελικά παίρνονται έχουν θεμελιακό χαρακτήρα στην μετέπειτα αναπτυξιακή πορεία της Ελλάδας. Το ζήτημα της ανάπτυξης καταλαμβάνει κεντρική θέση στην πολιτική ατζέντα μιας χώρας κυρίαρχα αγροτικής και μάλιστα ο ίδιος ο όρος «Ανασυγκρότηση» σκιαγραφεί με ένα βολонταριστικό πνεύμα τις αναγκαίες διαρθρωτικές αλλαγές. Οι νέες αντιλήψεις για τη λειτουργία της οικονομίας και η κοινωνική συναίνεση γύρω από αυτές συναντώνται, σύμφωνα με τον Χατζηιωσήφ (1993), για πρώτη φορά σε τέτοια έκταση στην ελληνική κοινωνία. Το γεγονός αυτό θα μπορούσαμε να το αποδώσουμε σε μια σειρά παραγόντων: Αφενός το παράδειγμα του βιομηχανικού καπιταλισμού έχει καθιερωθεί ως το αναπτυξιακό υπόδειγμα των πιο αναπτυγμένων χωρών ήδη προπολεμικά, ενώ μεταπολεμικά διαγράφεται διεθνώς η τάση για ραγδαία αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής και σε άλλοτε αγροτικές περιοχές. Αφετέρου η καταστροφή που επέφερε η Κατοχή και η αποδιάρθρωση των προηγούμενων οικονομικών σχέσεων επέφερε ένα γενικό κλίμα αμφισβήτησης και ανασφάλειας, μέσα στο οποίο ακόμη και η εξαρτημένη εργασία άρχισε να αντιμετωπίζεται θετικά και να αναγνωρίζεται στη βιομηχανική παραγωγή μια ελπίδα βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου.

Η λογική της εκβιομηχάνισης, λοιπόν, αρχικά εντοπίζεται στα προγράμματα τόσο της Δεξιάς όσο και της Αριστεράς, που φαινομενικά συμπίπτουν. Ωστόσο, το είδος της βιομηχανίας και το ποιος θα τη χρηματοδοτήσει αποτελούν σημεία τριβής, τα οποία δημιουργούν και τις διαχωριστικές γραμμές. Οπως αναπτύχθηκε στο συνέδριο του ΚΚΕ το 1945, η Αριστερά έθετε

ως προτεραιότητα τη βαριά βιομηχανία, την εκμετάλλευση του ενεργειακού δυναμικού, του ορυκτού πλούτου και εν τέλει την ανάπτυξη των μηχανοκατασκευών, που θα βασιζόταν σε πενταετή εθνικά οικονομικά προγράμματα και εσωτερικούς πόρους και θα στόχευε στην κάλυψη των εσωτερικών αναγκών. Εξάλλου, την περίοδο αυτή οι περισσότερες Λαϊκές Δημοκρατίες που ακολουθούν το σοβιετικό μοντέλο εκβιομηχάνισης φαίνεται να προοδεύουν οικονομικά με ρυθμούς που στο παρελθόν θα ήταν αδιανόητοι. Τις εν λόγω απόψεις εκφράζουν μια σειρά τεχνικών και επιστημόνων με κορυφαία συμπύκνωση το βιβλίο του Δ. Μπάτση (1947) «Η βαριά βιομηχανία στην Ελλάδα». Γύρω από τον ίδιο συσπειρώνεται ένα επιστημονικό δυναμικό που περιλαμβάνει τους: Ν. Κιτσίκη, Χ. Θεοδωρίδη, Ι. Δεσποτόπουλο, Δ. Καββαδά. Σ. Μάξιμο, Η. Ηλιού, Π. Κόκκαλη κ.α., πολλοί εκ των οποίων καθηγητές πανεπιστημίου, συγκροτούν την επιστημονική εταιρεία «Επιστήμη-Ανοικοδόμηση» (ΕΠ-ΑΝ) και οι έρευνες και οι αναλύσεις τους δημοσιεύονται στο περιοδικό «Ανταίος» (1945-1951). Η «ΕΠ-ΑΝ» διαλύθηκε με απόφαση της Επιτροπής Ασφαλείας του Νομού Αττικής στα μέσα του 1950 και ο «Ανταίος» έκλεισε στις 23 Οκτωβρίου του 1951 με τη σύλληψη του Δ. Μπάτση.

Από την άλλη πλευρά, οι αστικές προτάσεις θέτουν σαν προτεραιότητα την άμεση άνοδο του καταναλωτικού επιπέδου και τη βραχυπρόθεσμη οικονομική πολιτική και απορρίπτουν τα αυστηρά προγράμματα ελέγχου της ιδιωτικής οικονομίας. Βασίζονται σε εξωτερικούς πόρους χρηματοδότησης, με σειρά προτίμησης τις πολεμικές αποζημιώσεις, τη δωρεάν βοήθεια και τα δάνεια. Επιφανείς διανοούμενοι που στήριζαν τις εν λόγω απόψεις ήταν οι Θ. Ραυτόπουλου, υφηγητή του Ε.Μ.Π. και Π. Κουβέλης, οι εν λόγω απόψεις εκφραζόταν μέσα από το όργανο του Δημοκρατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος «Ελλάς», ενώ εμφανίζονταν και στις φιλοβασιλικές εφημερίδες «Ελληνικό Αίμα» και «Βιομηχανική Επιθεώρηση». Εξάλλου, το 1946 η Εθνική Πολιτική Ένωση (Ε.Π.Ε.) συνασπίζει σε κοινό αντικομμουνιστικό μέτωπο τα εκσυγχρονιστικά στοιχεία του

ελληνικού αστισμού, η ομάδα των επιστημόνων όμως της οποίας βαθμιαία ολισθαίνει στην αμφισβήτηση της εκβιομηχάνισης (Χατζηιωσήφ, 1986). Η ολίσθηση αυτή, βεβαίως, μόνο άσχετη δεν είναι με τις προτεραιότητες που θέτει για την Ελλάδα ο ξένος παράγοντας, που, όπως είδαμε, απέχουν από την εκβιομηχάνιση. Η απομάκρυνση αυτή και η στόχευση στην κατανάλωση, πέρα από το ότι ενίσχυε την εξάρτηση της Ελλάδας από το εξωτερικό, ήταν και δευτερογενές πολιτικό στίγμα και επιλογή μακριά από τα πρότυπα του Ανατολικού Μπλοκ. Εξάλλου, τα πυκνά και συγκλονιστικά γεγονότα μιας τόσο ταραγμένης πολιτικής περιόδου παίζουν καθοριστικό ρόλο στη λήψη των αποφάσεων, υποσκελίζοντας «αντικειμενικές» και «καθαρά επιστημονικές» αποφάσεις.

Από την πλευρά των εγχώριων ελίτ, καίριας σημασίας ζητήματα αποτελούσαν αφενός η ανάκτηση του χαμένου πολιτικού εδάφους από το ΕΑΜικό μπλοκ, που γιγαντώθηκε την περίοδο της Κατοχής, και αφετέρου η διατήρηση των προνομίων τους. Κατά συνέπεια, οι αντιστάσεις σε μια παρεμβατική πολιτική φορολόγησης ήταν σφοδρές, κυρίαρχα αυτές των βιομηχάνων, και η πρόσδεση στα συμφέροντα του Δυτικού Μπλοκ αποβλέποντας στην «ως από μηχανής Θεό» ξένη βοήθεια, ήταν μονόδρομος. Αυτή η κυνική τοποθέτηση του ελληνικού αστισμού και όσων διατήρησαν ή απέκτησαν προνόμια στη διάρκεια της Κατοχής αποδεικνύεται από τις αντιδράσεις που συνάντησε η μεταρρυθμιστική πολιτική του διοικητικής της κεντρικής τράπεζας Βαρβαρέσου το 1945, που μεταξύ άλλων περιλάμβανε έλεγχο των τιμών βασικών αγαθών, απαγόρευση συναλλάγματος σε χρυσό και έκτακτη φορολογία σε βιομηχάνους, εμπόρους και πλήθος επαγγελματικών ομάδων. Οι αντιδράσεις αυτές οδήγησαν και στην παραίτησή του τρεις μήνες μετά την εξαγγελία των μέτρων (Χατζηιωσήφ, 2007).

Με την απόπειρα εφαρμογής της πολιτικής Βαρβαρέσου και την αποτυχία της κλείνει και η περίοδος κατά την οποία επιχειρήθηκε μια συνεκτική και παρεμβατική πολιτική στη

νομισματική και οικονομική ζωή της χώρας. Εκτοτε παγιώνεται και θεσμοποιείται η επέμβαση των ξένων δυνάμεων, που ούτως ή άλλως προϋπήρχε, και το κράτος και η κυβέρνηση κινούνται σε μια αναπτυξιακή λογική στην οποία ανεξάρτητη μεταβλητή είναι η ξένη βοήθεια. Στο οικονομικό επίπεδο, το πρώτο καθοριστικό βήμα περιστολής της εθνικής κυριαρχίας γίνεται το 1946 με την είσπραξη δανείου από τη Μ. Βρετανία ύψους 10 εκ. στερλινών και τη σύσταση της έκτοτε πανίσχυρης Νομισματικής Επιτροπής, η οποία ήλεγχε τη νομισματική και πιστοδοτική πολιτική της χώρας και στην οποία συμμετείχαν ένας Βρετανός και ένας Αμερικάνος με δικαίωμα βέτο. Από το 1947, με την επίσκεψη της επιτροπής Πόρτερ και την εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν, η Ελλάδα περνά υπό αμερικάνικης κηδεμονίας, η οποία προσθέτει νέα κέντρα αποφάσεων, κυρίαρχα για τη διαχείριση των χρημάτων των Σχεδίου Μάρσαλ, χωρίς όμως να αλλάζει τη βάση της νομισματικής πολιτικής.

Κυριαρχεί μια λογική αυστηρού ελέγχου, η οποία προσπαθεί να εξυπηρετήσει άμεσες ταμιακές επιδιώξεις με την εισροή συναλλάγματος, παρά να προβεί σε μακρόπνοο σχεδιασμό. Η λογική αυτή έχει αντανakλάσεις και στις εκτιμήσεις των αναγκών της ελληνικής οικονομίας. Δεν είναι, για παράδειγμα, τυχαίο ότι μέσα στην ίδια χρονιά, το 1947, το κόστος των αναγκών ανασυγκρότησης της Ελλάδας εκτιμώνται από τη μεν επιτροπή Πόρτερ στα 335 εκ. δολάρια, ενώ από την Ελληνικό Οργανισμό Ανασυγκροτήσεως στα 1200 εκ. δολάρια. Επιπλέον, η χωρίς συζήτηση προτεραιότητα των αμερικανικών επιδιώξεων είχε σαν αποτέλεσμα ακόμα και τον παραγκωνισμό των σχεδίων των ελληνικών κυβερνήσεων που τις στήριζαν, αν αυτά παρέκκλιναν έστω και λίγο από τους άμεσους τακτικούς χειρισμούς των ΗΠΑ. Έτσι, παραδείγματος χάριν, το Τετραετές Πρόγραμμα 1948-1952, το οποίο ακόμη διατηρεί το στόχο της εκβιομηχάνισης, παρόλο που συντάχθηκε με τη στενή συνεργασία της αποστολής της ECA στην Ελλάδα, παραγκωνίστηκε γιατί εν τέλει θεωρήθηκε υπερβολικών απαιτήσεων. Περισσότερο αξιοποιήθηκε προπαγανδιστικά ως σημείο αναφοράς στις διακηρύξεις της πολιτικής ηγεσίας και του

ξένου παράγοντα στο εσωτερικό της Ελλάδας, διαβεβαιώνοντας επανειλημμένα πως η εκβιομηχάνιση και η ανάπτυξη της οικονομίας παρέμεναν στους άμεσους στόχους τους (Σταθάκης, 2004).

Η ξένη επέμβαση, και ειδικά η στρατιωτική βοήθεια στα πλαίσια του Σχεδίου Μάρσαλ, κρίνεται καθοριστική για την έκβαση του ελληνικού εμφυλίου πολέμου υπέρ της αστικής πλευράς και του Δυτικού στρατοπέδου. Με την έναρξη της νέας δεκαετίας από την πλευρά των Αμερικάνων είναι σαφές ότι η εκβιομηχάνιση της Ελλάδας είναι εκτός της πολιτικής ατζέντας. Αυτό επισφραγίζει και η έκθεση Βαρβαρέσου το 1952, που κατηγορήθηκε ότι εκφράζει αμερικάνικα σχέδια για την ελληνική οικονομία ξαναεισάγοντας τη εγκαταλελειμμένη και συντηρητική μαλθουσιανή λογική της «μη βιωσιμότητας». Η πρώτη παράγραφος της εισαγωγής της Έκθεσης τονίζει χαρακτηριστικά ότι «η Ελλάς είναι και θα παραμείνει χώρα με περιορισμένες οικονομικές δυνατότητας, δηλαδή χώρα πτωχή» (Βαρβαρέσος, 2002:9) και θεωρεί ότι η εκβιομηχάνιση ταυτίζεται με «κομμουνιστικές επιδιώξεις» με σκοπό να εξαθλιώσουν περεταίρω τη χώρα. Συνεπώς, προτείνει έναν αναπροσανατολισμό της αναπτυξιακής στρατηγικής δίνοντας έμφαση στην αύξηση της αγροτικής παραγωγής, τις γεωργικές βιομηχανίες, την κτηνοτροφία και την οικοδομή.

Πέρα από τις θέσεις της Αριστεράς, που επέμεναν στη λογική της ανάπτυξης της βαριάς βιομηχανίας ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1940, η Έκθεση δέχθηκε κριτική και από άλλες πλευρές. Τη διαφωνία τους εκφράζουν οι Ξ. Ζολώτας (τότε Υπουργός Οικονομικών), Χρ. Ευελπίδης (τότε Υπουργός Βιομηχανίας), Ι. Ζίγδης, Κ. Τσάτσος, Ι. Κούλης, Π. Κουβέλης κ.α. σε κείμενα που δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό «Επιθεώρησις Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών» μετά από δημόσια συζήτηση της Εταιρείας Οικονομικών Επιστημών το Φεβρουάριο του 1952. Στο γενικό πνεύμα ο Βαρβαρέσος κατηγορείται για αντιεπιστημονισμό, για παραμέληση βασικών παραγωγικών έργων που θα αποτελούσαν τη βάση της οικονομικής ανάπτυξης και για αντίθεση στο επίσημο

πρόγραμμα οικονομικής ανάπτυξης της Ελληνικής Κυβέρνησης (Τετραετές Πρόγραμμα '48-'52), που είχε υιοθετηθεί από όλα τα μεγάλα κόμματα, τους ευρωπαϊκούς οικονομικούς οργανισμούς και είχε γίνει «συνείδησις του ελληνικού λαού» (Ζολώτας, 1952: 2).

Όπως είναι αντιληπτό από τα παραπάνω, οι ίδιες οι εξελίξεις τις Περιόδου της Ανασυγκρότησης απομακρύνουν οποιοδήποτε ενδεχόμενο εκτεταμένης βιομηχανικής ανάπτυξης και η Ελλάδα δεν εισέρχεται στο μεταπολεμικό ευρωπαϊκό καταμερισμό εργασία ως βιομηχανικός πόλος. Εξ' αρχής οι Αμερικάνοι σύμβουλοι σημείωναν πως θα έπρεπε να αλλάξει η φύση της ελληνικής οικονομίας δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση σε τύπους βιομηχανικής παραγωγής με χαμηλή ενσωματωμένη εργασία, που ταιριάζουν στους φυσικούς πόρους της Ελλάδας, εννοώντας ελαφρά καταναλωτικά προϊόντα, μεταποίηση, γεωργική βιομηχανία κλπ. Προοδευτικά, μέσω ακριβώς αυτής της διατύπωσης που κωδικοποιήθηκε ως «θεωρία των φυσικών πόρων», συγγενής με την κρατούσα θεωρία των συγκριτικών πλεονεκτημάτων, ο τουρισμός προέκυψε ως αδιαπραγμάτευτη και προφανής φυσική επιλογή για την ανασυγκρότηση της νέας παραγωγικής υποδομής μακριά από τον δευτερογενή τομέα (Βλάχος, 2016).

2.2. Γραμμή πλεύσης για τον τουρισμό: Εκθεση της ECA/G το 1951

Οι στοχεύσεις της Αμερικανικής Αποστολής στον ελληνικό τουρισμό, που θεωρείται «ιδανικό εξαγωγίμο προϊόν για μια χώρα τόσο φτωχή όσο η Ελλάδα», είναι εμφανείς ήδη από την έκθεση της ECA/G το 1951 που αφορά στον τομέα. Η έκθεση με τίτλο «*Τουρισμός στην Ελλάδα – Ανάπτυξη ενός προγράμματος: Αποτίμηση Προτερημάτων και Κινδύνων, Καταγραφή Φυσικών Πόρων, Σχέδιο Δράσης*» (Isaacson, 1951) επιχειρούσε μια αποτίμηση των προϋποθέσεων ανάπτυξης του τουρισμού στην Ελλάδα,

Ξεκινώντας με μια κατάρτιση καταλόγου με τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της χώρας. Σε αυτά συγκαταλέγονταν: το κλίμα, η γεωγραφική θέση στο σταυροδρόμι Ανατολής-Δύσης, η ακτινοβολία της Αθήνας ως «λίκνο του δυτικού πολιτισμού», οι αρχαιότητες, οι ιαματικές πηγές, το πλήθος των ελληνικών νησιών και η ποικιλία του ελληνικού αρχιπελάγους, τα λαϊκά έθιμα και παραδόσεις, οι στενοί δεσμοί με την ελληνική ομογένεια στην Αμερική και τη Μέση Ανατολή και τέλος οι καλές διεθνείς σχέσεις με την Αμερική και το Δυτικό στρατόπεδο που αντακλόνταν σε μια αφήγηση για τα «κατορθώματα» των Ελλήνων εναντίον των Ιταλών, των Γερμανών αλλά και των κομμουνιστών ανταρτών ως εξωτερικών κινδύνων (Αθανασίου & Αλιφραγκής, 2012).

Στον αντίποδα των υψηλών δυνατοτήτων, όπως αναφέρει η έκθεση, η υφιστάμενη κατάσταση της χώρας ήταν αποτρεπτική για τουριστική ανάπτυξη. Η γεωγραφική της θέση ήταν προβληματική λόγω μεγάλης απόστασης από της ΗΠΑ, αλλά και λόγω απομόνωσης δια της ξηράς, μιας και ήταν η μοναδική χώρα της βαλκανικής χερσονήσου που ανήκε στο Δυτικό Μπλοκ. Επιπλέον, η χώρα στερούνταν υποδομών, συγκοινωνιακών και διαμονής, ενώ το επίπεδο διαβίωσης, καθαριότητας και υγιεινής ήταν πολύ χαμηλό. Αποκαρδιωτικοί ήταν και οι γραφειοκρατικοί μηχανισμοί με χρονοβόρους ελέγχους στα σύνορα, ενώ από την άλλη, έλλειπε το οποιοδήποτε οργανωμένο τουριστικό πρόγραμμα ψυχαγωγίας. Οι παραπάνω παρατηρήσεις φωτογράφιζαν τη φιλοσοφία της Αμερικανικής Αποστολής για τον τουρισμό, που εστίαζε στις ανάγκες και τις απαιτήσεις του μέσου Αμερικανού τουρίστα. Εξάλλου, η Αμερική αποτελούσε τη μεγαλύτερη τουριστική αγορά της εποχής και, όπως είδαμε και στο 1^ο κεφάλαιο, σαφής στόχος της αμερικανικής κυβέρνησης ήταν η τόνωση του ευρωπαϊκού τουρισμού με τη διοχέτευση Αμερικανών τουριστών προκειμένου να αντισταθμιστεί το εμπορικό έλλειμα.

Τέλος, σύμφωνα με την έκθεση, τα 400 χρόνια υπό Οθωμανική κατοχή είχαν μετατρέψει την Ελλάδα σε μια κατ' ουσίαν

ανατολική χώρα με ευρωπαϊκό προσωπείο, το οποίο συντηρούσε μια περιορισμένη μεγαλοαστική δυτικοτρόπη ελίτ, ενώ οι πλατιές μάζες ήταν εν πολλοίς ανατολίτες, όπως φανέρωναν οι αντιλήψεις της κοινωνίας για τις γυναίκες, τους ξένους κλπ. Η Αμερικανική Αποστολή εκτιμούσε ότι αυτό το «μειονέκτημα» θα μπορούσε να εξελιχθεί σε τουριστικό πλεονέκτημα, καθώς σήμαινε ότι οι Έλληνες διέθεταν έναν «εξωτισμό» και μια «αυθεντικότητα» ανοίκεια στους δυτικούς τουρίστες. Από την άλλη, το όφελος από την ανάπτυξη του τουρισμού θα ήταν η αναβάθμιση και ο εκμοντερνισμός της ελληνικής κοινωνίας, μέσα από μια ιδιόμορφη παιδευτική διαδικασία που θα λειτουργούσε σε πολλαπλά επίπεδα (Αθανασίου & Αλιφραγκής, 2012). Σε σχέση με αυτή την υπό διαμόρφωση «τουριστική συνείδηση» ο Π. Σερράος έγραφε στην «Ελευθερία»:

«Η τουριστική ανασυγκρότηση της χώρας μπήκε στο Σχέδιο Μάρσαλ. Γεγονός ευφρόσυνο και σπουδαίο. [...] Ατράνταχτο θεμέλιο της τουριστικής ανασυγκρότησης πρέπει να είναι η τουριστική συνείδηση. Είναι ανάγκη όλοι μας να νοιώσουμε πως ο τουρισμός δεν είναι υπόθεση μόνο της Γενικής Γραμματείας Τουρισμού και των τουριστικών επαγγελματιών της χώρας. Είναι ζωτική υπόθεση όλου του ελληνικού λαού. [...] Οι δάσκαλοι θα βρουν δυο λόγια να πουν στα παιδιά για την αξία που έχει ο τουρισμός μας και τα παιδιά ακόμα θα σταματήσουν όσα έχουν την κακοήθεια να πετούν πέτρες στα τραίνα που περνούν από τα χωριά τους» (Σερράος, 1948).

Με βάση, λοιπόν, τα παραπάνω πορίσματα, η έκθεση της ECA/G του 1951 έκρινε ως απαραίτητες κάποιες βασικές κατευθύνσεις που θα έπρεπε να μπου σε προτεραιότητα για την ανάπτυξη του ελληνικού τουρισμού: Την προσεκτική επιλογή των τουριστικών τόπων που δεν έπρεπε να ξεπερνούν τους 15, την ανάπτυξη των τουριστικών εγκαταστάσεων και των μεταφορικών δικτύων, την απλοποίηση των γραφειοκρατικών διαδικασιών στα σύνορα, την ίδρυση σχολής τουριστικών επαγγελματιών και την προώθηση της τουριστικής εικόνας της Ελλάδας διεθνώς. Παρόλ' αυτά, οι Αμερικάνοι έκριναν πως δεδομένης της κατάστασης

για την Ελλάδα θα ήταν πολύ δύσκολο να διεκδικήσει μέρος της πίτας των Αμερικανών τουριστών από άλλους προορισμούς της δυτικής Ευρώπης. Υπ' αυτή την έννοια η Ελλάδα όφειλε να προβάλλει όσο περισσότερο μπορούσε το βασικό συγκριτικό της πλεονέκτημα που ήταν οι αρχαιότητες, γεγονός που αυτομάτως σήμαινε μια ιδιαίτερη μέριμνα για την αναβάθμισή τους. Από κει και πέρα, το δύο άλλα χαρακτηριστικά που θα συμπλήρωναν την τουριστική εικόνα της χώρας θα ήταν «ο ήλιος και η θάλασσα», κάνοντας το τρίπτυχο «αρχαιότητες, ήλιος και θάλασσα» τον βασικό άξονα προώθησης του αμερικανικού σχεδίου για την ανάπτυξη του ελληνικού τουρισμού. Επιπλέον, διατηρήθηκε διαχρονικά στον πυρήνα κάθε προσπάθειας προώθησης της χώρας στο εξωτερικό, μέσω της έντυπης διαφήμισης και του κινηματογράφου (Αθανασίου & Αλιφραγκής, 2012).

2.3. Δεκαετίες 1950-1960: Το «Κράτος της Δεξιάς» και ο τομέας του τουρισμού στην ατζέντα της ανάπτυξης

Η «ομαλότητα» στην Ελλάδα, μετά το πέρας του εμφυλίου και την ήττα των δυνάμεων του ΚΚΕ, παγιώθηκε δια των φυλακίσεων και διώξεων των κομμουνιστών και την εγκαθίδρυση του «Κράτους της Δεξιάς», που ανέλαβε τη σχεδόν αδιατάρακτη διακυβέρνηση της χώρας για 11 χρόνια, με τον Ελληνικό Συναγερμό (ΕΣ) και το διάδοχο σχήμα του, την Εθνική Ριζοσπαστική Ενωση (ΕΡΕ) του Κ. Καραμανλή. Η μεταπολεμική Ελλάδα δρα υπό την καθοδήγηση των Η.Π.Α., γεγονός που γίνεται φανερό από την υλοποίηση του Σχεδίου Μάρσαλ, που αναφέραμε παραπάνω, τη συμμετοχή της στον Πόλεμο της Κορέας (1950-1953) αλλά και την ένταξή της στο ΝΑΤΟ (1952). Επιπλέον, σημαίνουσας σημασίας επιλογή που πάρθηκε από την κυβέρνηση Καραμανλή ήταν η σύνδεση της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) το 1961. Οι κεντρογενείς κυβερνήσεις που ακολούθησαν στη συνέχεια, ούτως ή άλλως για μικρό χρονικό διάστημα (1964-1967) και σε

ένα εξαιρετικά ρευστό πολιτικό σκηνικό, ούτε ήθελαν ούτε μπορούσαν να αναιρέσουν τις κατευθύνσεις αυτές.

Την περίοδο αυτή οι ρυθμοί ανάπτυξης της οικονομίας χαρακτηρίζονται ως εκρηκτικοί και πολλοί μιλούν για «οικονομικό θαύμα» (Σταθάκης, 2000). Την ίδια, όμως, στιγμή η κοινωνική ψαλίδα μεγαλώνει και βαθαίνουν οι κοινωνικές ανισότητες, γεγονός που συντηρεί την πολιτική πόλωση, κυρίαρχα μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς (που εκφράζεται μέσα από το πολιτικό κόμμα της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ)). Παρακάτω θα εξετάσουμε κάποιες από τις κρισιμότερες πολιτικές επιλογές που πάρθηκαν τη συγκεκριμένη περίοδο, που στην πραγματικότητα διαμόρφωσαν και το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε και ο τουρισμός, κυρίαρχα από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1950 και μετά.

2.3.1. Πολιτικές επιλογές της κυβέρνησης Παπάγου

Τρεις από τις σημαντικότερες επιλογές που πήρε η κυβέρνηση Παπάγου στον οικονομικό τομέα ήταν η υποτίμηση της δραχμής (που αν και αποκλείονταν από την επίσημη Εκθεση Βαρβαρέσου προβλεπόταν στο «μυστικό» τμήμα της (Σαρηγιάννης, 2000)) η συγχώνευση της Τράπεζας Αθηνών με την Εθνική Τράπεζα και ο νόμος περί ξένων επενδύσεων (ν.2687/1953) (Νικολακόπουλος, 2001). Η υποτίμηση της δραχμής κατά 100% το 1953 από τον Σ. Μαρκεζίνη είχε ως συνέπεια τη νομισματική σταθεροποίηση, η οποία δημιούργησε τις αναγκαίες προϋποθέσεις ώστε να αρχίσει σταδιακά να εκδηλώνεται σημαντική άνοδος των οικονομικών μεγεθών, εγκαινιάζοντας τη μακρόχρονη περίοδο των σταθερών ρυθμών ανάπτυξης του εθνικού εισοδήματος (Νικολακόπουλος, 2001). Χωρίς να αποτελεί άμεση επιδίωξη των ιθυνόντων, προκαλεί και την πρώτη άνοδο στον αριθμό των επισκεπτών της χώρας. Το φτηνό νόμισμα σε συνδυασμό με το τρίπτυχο ήλιος-θάλασσα-αρχαία καθιστά την Ελλάδα προσφιλή προορισμό για τα χαμηλά και μεσαία εισοδηματικά στρώματα (Νικολακάκης, 2013).



«Μετά θαίνω και κλάδων».

Ἀρχίζει μία συνηθισμένη ἱστορία τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ τόπου. Ὁ κ. Βενιζέλος διεκδικεῖ γιὰ τὸν ἑαυτόν του τὴν διακυβέρνηση καὶ σχηματίζει κυβέρνησις Φυλακιστέρον μετὰ συμμετοχὴν τοῦ κ. Κανελλοπούλου καὶ ἀντιπρόεδρον τὸν ἴδιον. Ὁ στρατηγὸς Πλαστήρας μένει μετὰ τὸ κείμενον τῆς συμφωνίας εἰς τὰ χέρια. Τότε ὁμοῦ ἀκριβοῦς ἀρχίζει μία ἄλλη ἐπίσης συνηθισμένη ἱστορία...

Ἡ Ἀμερικανὸς πρεσβευτὴς κ. Γκρέϊντυ ἀποστέλλει εἰς τὸν κ. Βενιζέλον ἐπιστολὴν καὶ τοῦ λέγει ἀπερίφραστα ὅτι ἐπιθυμῶ τὴν Συμμαχίαν εἶναι νὰ ἀποκτήσῃ ἡ Ἑλλάς ἰσχυρὰν συμμαχικὴν κυβέρνησιν, χωρὶς προσφυγῆν εἰς νέας ἐκλογάς, διότι διαφορετικὰ ἡ βοήθεια θὰ διεκοπτετο.

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΟΡΤΗΝ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ

Ἔτσι, τὴν 14ην Ἀπριλίου ἡ μονομερὴς κυβέρνησις Βενιζέλου παρατίθεται καὶ σχηματίζεται κυβέρνησις Πλαστήρας-Παπανδρέου-Τσοῦδερόυ, μετὰ τὴν πρόβλεψιν νὰ ὀρκισθῇ ὁ κ. Βενιζέλος ὡς ἀντιπρόεδρος καὶ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν μετὰ ἓνα μῆνα, μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν.

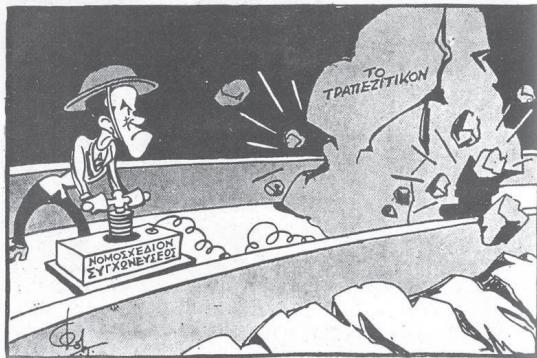


«Καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς... κυβέρνησιν μίαν!».

ΝΟΣΤΑΛΓΙΕΣ

ΕΚΒΡΑΧΙΣΜΟΣ

Τὸ τραπεζτικόν ἀποδεικνύεται σοβαρὸν ἔμποδον εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς τοῦ κ. Μαρκεζίνου, θράχος πραγματικὸς εἰς τὸν βρόχον τοῦ. Ἡ μεγάλη ὁμοῦ πλειοψηφία τοῦ Συμβουλίου εἰς τὴν Βουλὴν ἐξασφαλίζει εἰς τὸν ὑπουργόν τοῦ Συντομισμοῦ τὴν ἀναγκαίαν...δυναμικότητα διὰ τὴν ἀνατίναξιν του. Τὸ νομοσχέδιον περὶ συγχωνεύσεως τῶν Τραπεζῶν γίνεται νόμος τοῦ Κράτους τὴν 13ην Φεβρουαρίου 1953.



— («Μέριαισε, θράχε, νὰ διαβῶ!...»)

Η δεύτερη επιλογή είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός πανίσχυρου πιστωτικού ιδρύματος, που αντιπροσώπευε το 80% των τραπεζικών εργασιών, γεγονός που οδηγούσε σε έμμεση εξάρτηση την ιδιωτική οικονομία από το κράτος και κατ'επέκταση από την κυβέρνηση. Η πολιτική που ακολούθησε η ΕΤΕ, υπό απόλυτο κυβερνητικό έλεγχο την τριετία 1953-1955, αποτέλεσε βασικό μηχανισμό για τη σταθεροποίηση και ισχυροποίηση την νέας αστικής τάξης, η οποία συνιστούσε την κύρια προωθητική δύναμη του ΕΣ (Νικολακόπουλος, 2001). Και στα επόμενα χρόνια, όμως, του Κ. Καραμανλή, αυτή αναπαράγονταν μέσα από το σύστημα χρηματοδοτήσεων και επιχορηγήσεων, που συνυφαίνονταν γύρω από το κράτος και τους διάφορους θεσμούς ανασυγκρότησης, και ταύτιζε τη διαιώνισή της με τη συνέχεια της κατάστασης «εκτάκτου ανάγκης» που ο εμφύλιος διχασμός είχε επιβάλει. Σύμφωνα με το Γ. Σταθάκη:

«Η χρηματοδοτική πρακτική των τραπεζών, δημόσιων και ιδιωτικών, ήταν να προστατεύσουν τις εταιρείες τις οποίες δάνειζαν (ή συμμετείχαν), συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό στη δημιουργία ολιγοπωλιακών δομών και την αποφυγή του ανταγωνισμού. Οι ιδιαίτερες αυτές σχέσεις ανάμεσα στις μεγάλες επιχειρήσεις και το κρατικά ελεγχόμενο τραπεζικό σύστημα δημιούργησαν το πλαίσιο των πολιτικών διασυνδέσεων ανάμεσα στις επιχειρηματικές οικογένειες και τις κυρίαρχες πολιτικές ομάδες» (Σταθάκης, 2000).

Τέλος, ο νόμος (ν.2687/1953) περί ξένων επενδύσεων επίσης προσδιόρισε το πλαίσιο και την κατεύθυνση της οικονομικής ανάπτυξης για την επόμενη εικοσαετία. Εξασφάλιζε στους ξένους επενδυτές ότι δε θα άλλαζαν οι όροι υπό τους οποίους πραγματοποιούνταν μια σύμβαση, ότι θα προστατευόταν οι ξένες επενδύσεις από διαδικασίες υποχρεωτικής απαλλοτρίωσης και ότι ο επενδυτής θα είχε το δικαίωμα να πάρει πίσω τα επενδυμένα κεφάλαια μαζί με ένα εύλογο κέρδος (Καζάκος, 2006). Ο εν λόγω νόμος επικρίθηκε σφόδρα από την αντιπολίτευση στη βάση του ότι παρείχε αποικιοκρατικού τύπου ευνοϊκές ρυθμίσεις για το ξένο κεφάλαιο (Νικολακάκης, 2013). Η αυστηρή πιστοδοτική

πολιτική και η πολιτική ενίσχυσης των ολιγοπωλίων και του ξένου κεφαλαίου βρίσκει υλοποίηση και σε τομείς με ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την τουριστική ανάπτυξη. Παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της αεροπορικής εταιρείας «Ολυμπιακή» που ιδρύεται το 1957 από τον Αριστοτέλη Ωνάση, η αρχική σύμβαση της οποίας διασφάλιζε μονοπωλιακού χαρακτήρα προνόμια για την πρόσβαση στην ελληνική αγορά (Νικολακάκης, 2013).

Το παραπάνω πλαίσιο που δημιουργήθηκε, με την υποτίμηση του νομίσματος, την επιλεκτική πρόσβαση των επιχειρήσεων στον τραπεζικό δανεισμό και την απόλυτη εύνοια του ξένου κεφαλαίου, είχε σαν αποτέλεσμα να παγιωθούν στην ελληνική οικονομία χαρακτηριστικά δυισμού από το 1953 μέχρι το 1978 (Χατζηιωσήφ, 2007), τα οποία θα συναντήσουμε και στον κλάδο του τουρισμού. Οι λίγες ευνοημένες επιχειρήσεις του μεγάλου ή του ξένου κεφαλαίου, που έχαιραν την κρατικής εύνοιας, συνυπήρχαν με πλήθος μικρομεσαίων επιχειρήσεων, που πολλές φορές έδιναν την εικόνα της οικονομικής καθυστέρησης. Το πλήθος των εν λόγω επιχειρήσεων, που είχαν κληροδοτηθεί στο παραγωγικό μοντέλο της Ελλάδας από την προπολεμική περίοδο, λόγω, σύμφωνα με τους ιστορικούς, της καθυστερημένης διαδικασίας πρωταρχικής συσσώρευσης και προλεταριοποίησης (Χατζηιωσήφ, 1986), αποτέλεσε και πάλι βάση της πλειοψηφίας του ελληνικού επιχειρείν, καθώς η εγκατάλειψη των φιλοδοξιών της Ανασυγκρότησης για εκβιομηχάνιση ήρε την κοινωνική συναίνεση για διαρθρωτικές αλλαγές στην οικονομία (Χατζηιωσήφ, 1994).

Παρά τον αποκλεισμό τους από τον τραπεζικό δανεισμό, τη στιγμή που συγκροτούσαν έναν τεράστιο τομέα ποσοτικά, η αποταμιευτική ικανότητα της οικονομίας ήταν πολύ υψηλή και οι πλασματικές μορφές κεφαλαίου είχαν αφητηρία την παραγωγή ιδιωτικού και όχι δημόσιου χρήματος. Προσφιλείς μέθοδοι για το σχηματισμό επενδυτικών κεφαλαίων ήταν η εμπορική πίστη, τα γραμμάτια, ο διαπροσωπικός δανεισμός κ.α. Η διαδικασία της συσσώρευσης ήταν διττή: Πρώτον αφορούσε στην ιδιόμορφη

σχέση μεταξύ μεγάλων και μικρών επιχειρήσεων, όπου οι μεγάλες βιομηχανικές ή εμπορικές επιχειρήσεις βοηθούσαν στην επενδυτική δραστηριότητα των μικρών, μέσω της εξάντλησης της εμπορικής πίστης στις συναλλαγές τους. Δεύτερον, ο ίδιος ο χώρος των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων συγκροτούσε εκτεταμένα δίκτυα ενεργοποίησης των μικροαποταμιεύσεων, των άτυπων πιστώσεων και δικτύων ανάμεσά τους που θα στηρίζονταν στην παραγωγή και διαχείριση του ιδιωτικού χρήματος με επί της ουσίας παράκαμψη του κράτους (Σταθάκης, 2000). Αυτό θα γινόταν ιδιαίτερα εμφανές στον τομέα της κατασκευής και των μεταποιητικών βιοτεχνικών δραστηριοτήτων. Στην περίπτωση του τουρισμού, ο τουρισμός «πολυτελείας» θα συνυπήρχε με μικρές οικογενειακές και ελάχιστα εκσυγχρονισμένες τουριστικές επιχειρήσεις.

2.3.2. Καραμανλής και μεγάλα έργα

Ο Κ. Καραμανλής αναδείχθηκε στην πολιτική σκηνή όντας Υπουργός Δημοσίων Έργων και στη συνέχεια και Συγκοινωνιών στην κυβέρνηση του ΕΣ. Η μετέπειτα πολιτική του πορεία ασφαλώς και ωφελήθηκε από τη θητεία του αυτή, γεγονός που αποδεικνύει και η απευθείας ανάθεση του πρωθυπουργικού αξιώματος από το παλάτι στο πρόσωπό του, μετά τον θάνατο του Παπάγου. Ήδη από τη θέση του Υπουργού ο Καραμανλής απέκτησε πανελλήνια εμβέλεια με ένα ευρύτατο πρόγραμμα δημοσίων έργων. Η ασυνήθιστη ταχύτητα εκτέλεσής τους για τα ελληνικά δεδομένα και η προσωπική του επίβλεψη με τα συχνά ταξίδια σε όλη τη χώρα απασχολούσαν καθημερινά τον Τύπο. Την ίδια πολιτική συνέχισε και ως πρωθυπουργός με το νέο σχήμα της ΕΡΕ, ενώ επιπλέον επιδιώξεις της κυβέρνησης ήταν η αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής και κυρίως η διόγκωση του τριτογενούς τομέα (Νικολακόπουλος, 2001) και ειδικά του τουρισμού, στο πλαίσιο που έθετε η έκθεση της ECA/G το 1951.

Η περίοδος της πρωθυπουργίας του Κ. Καραμανλή, ήταν η εποχή κατά την οποία η λογική του κρατικού παρεμβατισμού και της σύμπραξης του με την ελληνική μεγαλοαστική τάξη έφτασε στο



Εγκαίνια στο φράγμα εκτροπής τους Αλιάκμονα, 1957



Εγκαίνια του σταθμού της ΔΕΗ στην Πτολεμαΐδα, 1958

απόγειο της (Νικολακάκης, 2013). Τα σημαντικότερα δημόσια έργα υποδομής που εκτελέστηκαν την περίοδο αυτή ήταν έργα ύδρευσης, αποχέτευσης, εγχειοβελτιωτικά, εξηλεκτρισμού, έργα οδοποιίας και συγκοινωνίας, κράτους καθώς και εξωραϊστικά με σκοπό την ανάπτυξη του τουρισμού. Στην πλειοψηφία τους αφορούσαν ανάγκες του πληθυσμού που έπρεπε να καλυφθούν μετά τις καταστροφές που είχε επιφέρει ο πόλεμος και αποτελούσαν στοιχειώδη έργα εκσυγχρονισμού, προϋπόθεση οποιουδήποτε είδους ανάπτυξης. Παράλληλα, η συνέχιση της ίδιας πολιτικής πρόσδεσης της χώρας στο άρμα της Δύσης με κυρίαρχη την ενίσχυση των συμφερόντων του αμερικανικού παράγοντα ήταν δεδομένη και αντανακλώνταν και στην πολιτική τω επενδύσεων.

Ενδεικτικά, το 1954 γίνονται τα εγκαίνια για την κατασκευή του υδραγωγείου της Υλικής και την επίλυση του προβλήματος ύδρευσης της Αθήνας, καθώς και του αποχετευτικού αγωγού από την Πατησίων μέχρι τη Δραπετσώνα που θα εξυπηρετεί Αθήνα και Πειραιά, ενώ στα έτη 1953-1955 εκτελούνται μια σειρά αντιπλημμυρικών και αρδευτικών έργων στη λεκάνη του Κηφισού Αττικής, σε Πηνείο, Αξινό, Αλιάκμονα, Αχελώο, Στρυμόνα, Εβρο, Νέστο κλπ., καθώς και εγχειοβελτιωτικά έργα σε περιφέρειες όπως η Μεσσηνία, η Αρτα, η Πιερία, η Θεσσαλονίκη, οι Σέρρες, η Δράμα, τα οποία στοχεύουν στην ενίσχυση της αγροτικής παραγωγής. Επιπλέον, την περίοδο αυτή με τη βοήθεια του Σχεδίου Μάρσαλ και με την έγκριση της Αμερικανικής Αποστολής πραγματοποιήθηκε το μεγάλο πρόγραμμα εξηλεκτρισμού της χώρας με την ίδρυση των τεσσάρων υδροηλεκτρικών εργοστασίων σε Αλιβέρι, Λάδωνα, Αγρα και Λούρου που επρόκειτο να εξυπηρετούν την πρωτεύουσα και την περιφέρεια. Από το 1953 εξαγγέλλεται και η δημιουργία νέων εργοστασίων που θα λειτουργούν με λιγνίτη (Αλιβέρι & Πτολεμαΐδα) και από το 1954 το προγράμματα εξηλεκτρισμού των νησιών (π.χ. υδροηλεκτρικά έργα στο Νομό Χανίων και εξηλεκτρισμός της Κρήτης) (Τσίνα, 2017).

Όσον αφορά στις συγκοινωνίες, το είδος που υποστηρίχθηκε μεταπολεμικά, σε άμεση σχέση με τα αμερικανικά lobby του πετρελαίου και των αυτοκινητοβιομηχανιών, ήταν οι οδικές συγκοινωνίες. Η περίοδος 1945-1955 χαρακτηρίζεται από την αμέριστη υποστήριξη των λεωφορείων, η χρυσή εποχή των οποίων φτάνει μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1960, ενώ, αμέσως μετά, εξαπλώνεται το ΙΧ, εν μέρει και ως αποτέλεσμα των κακών υπηρεσιών στα μέσα μαζικής μεταφοράς. Ήδη από το 1955 ο Καραμανλής προώθησε την εισαγωγή του ΙΧ στην Ελλάδα, ταυτίζοντας σε μεγάλο βαθμό τον εκσυγχρονισμό με τα «τετραγωνικά μέτρα της ασφάλτου που χύνεται». Επί Υπουργίας του κατασκευάστηκαν οι μεγάλοι υπεραστικοί οδικοί άξονες (Αθηνών-Λαμίας (και στη συνέχεια Θεσσαλονίκης), Αθηνών-Κορίνθου (και στη συνέχεια Πάτρας), η παραλιακή του Σουνίου, ενώ είχε αρχίσει και η απαλλοτρίωση της λεωφόρου του NATO (μεταγενέστερα σημαντικό τμήμα της αποτελεί η Αττική Οδός).



Ο Καραμανλής πάνω από τη μακέτα για το ξενοδοχείο Hilton, 1958

Δεν προτάθηκε κανένας σιδηροδρομικός άξονας, ενώ ακόμη προτάθηκαν διανοίξεις οδικών αρτηριών μέσα στον αστικό ιστό της Αθήνας, οι οποίες δεν πραγματοποιήθηκαν. Τη μονοδιάστατη στόχευση στις οδικές συγκοινωνίες σηματοδοτούν και η καταστροφή το 1957-1960 του δικτύου του τραμ, που κάλυπτε από το 1910 την περιοχή της Αθήνας, του τραίνου Αθηνών-Λαυρίου και η παράλληλη εκπόνηση μελετών και εφαρμογή ενός προγράμματος έργων που είχε ως βασικό μέσο μεταφορών το ΙΧ (μελέτες Smith του 1962) (Σαρηγιάννης, 2000).

Ενα επιπλέον χαρακτηριστικό στοιχείο της πολιτικής της περιόδου ήταν η πριμοδότηση της οικοδομής, πράγμα που υπηρετούσε τη λογική Βαρβαρέσου που είδαμε παραπάνω. Το 1955 δημοσιεύτηκε ο νέος Γενικός Οικοδομικός Κανονισμός (ΓΟΚ '55), ο οποίος αύξανε τους συντελεστές εκμετάλλευσης της αστικής γης σε σχέση με αυτόν του 1930 και εισήγαγε το καθεστώς της αντιπαροχής. Παράλληλα, καθιερώθηκε ένα καθεστώς αποκάλυπτης αστυνομικής ασυδοσίας στους κατασκευαστές και εξόφθαλμης μη παρέμβασης του κράτους σε περιπτώσεις αυθαιρεσιών. Ιδιαίτερα ο τομέας της κατασκευής κατοικιών, ως τομέας δραστηριοποίησης κυρίαρχα το μεσαίου και μικρο-μεσαίου κεφαλαίου, ευνοούμενος από την αντιπαροχή, παρουσιάζει μια ιδιαίτερη δυναμική που σφραγίζει το μεταπολεμικό αναπτυξιακό μοντέλο της Ελλάδας με την φοβερής έντασης και επιβαρυντική για το περιβάλλον πολυκατοικιοποίηση του κέντρου και των συνοικιών Αθήνας και Θεσσαλονίκης (Σαρηγιάννης, 2000). Η παραπάνω διαδικασία βρίσκεται στο φόντο της ελληνικής αστικοποίησης, αλλά και ευθύνεται και για τη διεύρυνση της αναπτυξιακής ψαλίδας μεταξύ πόλης και υπαίθρου. Ειδικά από τη δεκαετία του 1960 και έπειτα, όταν το φαινόμενο αυτό έχει πια διογκωθεί, στην ατζέντα των κεντρογενών κυβερνήσεων ο τουρισμός αξιοποιείται και ως εργαλείο περιφερειακής ανάπτυξης. Η «επιβίβαση στο τρένο της ανάπτυξης» της ελάχιστα ή καθόλου εκσυγχρονισμένης επαρχίας περνάει μέσα από την προσέλκυση τουριστών και την τουριστική αξιοποίηση με κάθε μέσο (Νικολακάκης, 2013).

Ειδικά μετά την εκλογική νίκη της ΕΡΕ το 1958 και τη δεύτερη περίοδο της διακυβέρνησης Καραμανλή, εγκαινιάζεται μια εποχή ακόμη πιο μεγαλεπήβολων έργων και φαραωνικών σχεδίων. Τα έργα αυτά προωθούνται είτε απευθείας από το κράτος είτε με ξένα κεφάλαια με τη διασφάλιση ευμενών οικονομικών μέτρων και πλήθος διευκολύνσεων, παρακάμπτοντας πολλές φορές ακόμη και την υπάρχουσα νομοθεσία (Νικολακάκης, 2013). Πράγματι, όσον αφορά στη βιομηχανία, από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 και για μια σειρά λόγων, όπως το φτηνότερο εργατικό δυναμικό και την ενέργεια, την ανυπαρξία προστατευτικών περιβαλλοντικών μέτρων κλπ., (Σαρηγιάννης, 2000: 177-183) και έχοντας ήδη εξασφαλίσει την πρωτοκαθεδρία των βιομηχανικών χωρών, έχουμε αλλαγή γραμμής και επιδίωξη αυτή τη φορά της επέκτασης της βιομηχανίας και στις περιφερειακές χώρες. Μεταξύ των ετών 1960-1970 η εισαγωγή ξένου κεφαλαίου στη χώρα ξεπέρασε τα 600 εκ. δολάρια -όταν στο διάστημα 1954-1960 έφθανε μόλις τα 20 εκ. περίπου- οι μεγαλύτερες επενδύσεις έγιναν σε βαριά βιομηχανία όπως η χημική, η μεταλλουργία κ.α. και πραγματοποιήθηκαν από τις μεγαλύτερες γνωστές πολυεθνικές (π.χ. Standart Oil, Pechinery S.A., Republic Steel, Ethyl Corporation κ.α.) (Σαρηγιάννης, 2000). Ανάλογη πολιτική πρόσκλησης και ενίσχυσης των ξένων επενδύσεων ισχύει κατ' αναλογία και στον τουρισμό.

2.3.3. Ο τουρισμός μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο των δεκαετιών 1950-1960

Επιχειρώντας μια συγκεφαλαίωση όσον ειπώθηκαν παραπάνω, είναι σαφές ότι η ανάπτυξη του τουριστικού φαινομένου στην Ελλάδα έγινε σε μία περίοδο επανεκκίνησης του ελληνικού καπιταλισμού και ανασύστασης του ελληνικού κράτους, στην οποία λαμβάνονται στρατηγικού χαρακτήρα αποφάσεις για τη πορεία της χώρας. Βασικοί πολιτικοί άξονες είναι η πρόσδεση στο άρμα της Δύσης και η εξάρτηση από τον αμερικανικό πάτρωνα, οι σφιχτοί όροι λειτουργίας της οικονομίας, η σύμπραξη μεταξύ κράτους και μεγαλοαστικής τάξης ευνοώντας τη λειτουργία

των ολιγοπωλίων, καθώς και η πόλωση μεταξύ Δεξιάς (ΕΣ, ΕΡΕ) και Αριστεράς (ΕΔΑ) και η μάχη για την ιδεολογική και πολιτική ηγεμονία. Οπως έχουμε ήδη αναλύσει, ο τουρισμός βρίσκεται στον προσανατολισμό της πολιτικής των ελληνικών κυβερνήσεων ήδη από το τέλος της περιόδου της Ανασυγκρότησης και λειτουργεί ως «αντίδοτο» στην απουσία της –«σοβιετικής εμπνεύσεως»- εκβιομηχάνισης, που, μετά από μια περίοδο ταλαντεύσεων, κατοχυρώνει η Εκθεση Βαρβαρέσου το 1952. Στην πορεία εξελίχθηκε και διαμόρφωσε τα χαρακτηριστικά του μέσα στο ευρύτερο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο των δεκαετιών 1950 και 1960.

Στη δεκαετία του 1950 ωφελείται από την υποτίμηση της δραχμής του 1953, που οδηγεί στην άνοδο των επισκεπτών. Από τη μία ο νόμος (ν.2687/1953) περί ξένων επενδύσεων και η σφιχτή πιστοδοτική πολιτική ενισχύουν και περιφρουρούν την ανάπτυξη των ολιγοπωλίων και των επιχειρήσεων του μεγάλου και ξένου κεφαλαίου και από την άλλη επιβιώνουν μια σειρά μικρομεσαίων, ελάχιστα εκσυγχρονισμένων επιχειρήσεων, που είναι διαδεδομένες στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό, μεταγράφοντας και στον τομέα αυτό χαρακτηριστικά δυσισμού. Επιπλέον, η απότομη αστικοποίηση που έφερε η έκρηξη της κατασκευαστικής δραστηριότητας ενέτεινε την άνιση γεωγραφική ανάπτυξη, μεγαλώνοντας διαρκώς το αναπτυξιακό κενό της πρωτεύουσας σε σχέση με την επαρχία και στο μέλλον ο τουρισμός φάνηκε ως εκείνος ο τομέας που θα μπορούσε να το καλύψει. Τέλος, η ελλιπής ρύθμιση του χώρου και το ζήτημα της χωροταξίας που ανέγειρε, ενώ αφορούσε πρωτίστως τις κατασκευές στον οικιστικό τομέα, έτεινε να επεκταθεί και στους υπόλοιπους κλάδους της οικονομίας και θα απασχολούσε ιδιαίτερα και τον τουρισμό, ως νέα οικοδομική δραστηριότητα. Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε μια επισκόπηση του τουριστικού φαινομένου στην περίοδο που μελετάμε εξετάζοντας τα βασικότερα μεγέθη που αποτυπώνουν το φαινόμενο. Αυτά αφορούν τις αφίξεις, το εισερχόμενο συνάλλαγμα, τον αριθμό των ξενοδοχείων και των κλινών, το επενδυμένο κεφάλαιο, τις

κρατικές επιχορηγήσεις και τις υποδομές.

Τουριστικά μεγέθη μέσα από ποσοτικούς δείκτες²

Πίνακας 1: Αφίξεις, συνάλλαγμα και μέση κατά κεφαλήν τουριστική δαπάνη

Έτη	Αφίξεις στη χώρα	Μεταβολή (σε %)	Συνάλλαγμα (εκατ. δολ.)	Μεταβολή (σε %)
1950	33.333	45,3	4,7	-
1951	40.118	20,3	5,9	25,5
1952	68.189	70,0	9,6	62,7
1953	94.408	38,4	22,7	136,4
1954	157.618	70,0	25,3	11,4
1955	195.853	24,2	29,1	15,0
1956	218.301	11,6	31,2	7,2
1957	261.738	19,9	41,5	32,9
1958	276.534	5,7	36,2	-12,7
1959	339.802	22,9	41,7	15,1
1960	399.438	17,6	49,3	18,2
1961	494.191	23,7	62,5	26,8
1962	597.924	21,0	76,0	21,6
1963	741.193	24,0	95,4	25,6
1964	976.125	22	91,3	-4,7
1965	1.131.730	28,9	107,6	18,4
1966	996.473	-15,9	143,5	33,4
1967	621.000	-11,9	126,8	-11,6

Με βάση τον Πίνακα 1, όπου παρατίθενται τα βασικά μεγέθη (αφίξεις & εισερχόμενο συνάλλαγμα) με τα οποία αποτιμάται το μέγεθος του τουριστικού φαινομένου ακόμη και σήμερα, μπορούμε να διακρίνουμε δύο φάσεις στην ανάπτυξη του τουρισμού: Η πρώτη φάση αφορά στην περίοδο 1950-1958. Το 1954 η Ελλάδα καταφέρνει να ανακτήσει τα προπολεμικά επίπεδα τουριστικής κίνησης σε απόλυτους αριθμούς, ενώ παράλληλα, ο ρυθμός ανάπτυξης της τουριστικής κίνησης είναι κατά πολύ μεγαλύτερος από το μέσο ευρωπαϊκό (Αθνασίου & Αλιφραγκής,

² Τα διαγράμματα που χρησιμοποιούνται παρατίθενται στη διδακτορική διατριβή του Νικολακάκη, Μ. (2013) 'Τουρισμός και ελληνική κοινωνία την περίοδο 1945-1974', Πανεπιστήμιο Κρήτης

2012). Η χρονιά του 1958 φαίνεται να είναι χρονιά κάμψης με κριτήριο τόσο τις αφίξεις όσο και το συνάλλαγμα. Οι αφίξεις αυξάνονται μόλις κατά 5,7%, δίνοντας μια πτώση του ετήσιου ποσοστού μεταβολής τους κατά 14,2%, ενώ το εισερχόμενο συνάλλαγμα παρουσιάζει για πρώτη φορά πτώση κατά 12,7%. Η δεύτερη φάση αφορά στην περίοδο 1959-1967, μέχρι και την έλευση της στρατιωτικής δικτατορίας, όταν και η κάμψη των τουριστικών μεγεθών οφείλεται κατά κύριο λόγο στις πολιτικές εξελίξεις. Το 1967 το ποσοστό μεταβολής του αριθμού των αφίξεων παρουσιάζει ιστορικό χαμηλό (-11,9%), ενώ η πτωτική τάση είναι εμφανής ήδη από 1966. Αντίστοιχα την ίδια χρονιά παρουσιάζει κάμψη και το εισερχόμενο συνάλλαγμα κατά 11,6%. Σε γενικές γραμμές, η εκθετική άνοδος των μεγεθών μαρτυρά και τη δυναμική εμφάνιση του φαινομένου στα ελληνικά δεδομένα. Ενδεικτικά, τη χρονιά του 1965 ο αριθμός των τουριστικών αφίξεων φτάνει στο απόγειό του εντός του χρονικού πλαισίου που εξετάζουμε και η αναλογία των τουριστών προς τον πληθυσμό της Ελλάδας φτάνει στο $1,3/10^3$, όταν στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας ανερχόταν στο $1,4/200^4$.

3 Ο λόγος προκύπτει με βάση τον αριθμό των αφίξεων του 1965 (1.131.730) προς τον ελληνικό πληθυσμό βάσει της απογραφής στις 19/03/1961 (8.388.553).

4 Ο λόγος προκύπτει με βάση τον αριθμό των αφίξεων του

Πίνακας 2: Υπικότητα τουριστών

	Σύνολο	Κράτη Ευρώπης	Η.Π.Α.	Ηνωμένο Βασίλειο	Γερμανία	Σουηδία	Βέλγιο- Λουξεμβ.	Ε.Σ.Σ.Δ.	Αίγυπτος- Σουδάν
1950	37.487	*	11.459	6.686	479	287	441	*	740
1951	49.533	*	12.705	7.902	954	395	1.069	*	948
1952	83.189	*	15.741	7.625	1.624	592	1.514	*	744
1953	107.507	*	23.548	9.710	3.340	1.081	1.677	*	750
1954	179.625	*	25.307	14.495	10.963	1.788	2.347	*	1.893
1955	208.386	*	34.181	17.948	16.910	2.710	3.493	*	2.069
1956	218.401	*	32.791	11.985	18.167	2.475	3.080	*	1.875
1957	260.280	*	37.370	17.536	23.162	2.509	4.343	599	2.701
1958	276.593	*	49.380	21.571	25.361	3.664	3.930	261	2.490
1959	339.970	*	64.466	36.452	34.104	5.966	6.013	106	2.374
1960	399.438	*	75.306	40.756	40.229	5.917	6.025	115	3.160
1961	494.191	*	93.875	51.716	48.879	10.751	9.674	259	3.137
1962	597.924	319.396	108.448	56.841	69.617	19.828	10.742	639	3.811
1963	741.193	396.409	147.561	73.352	86.756	24.748	14.646	648	3.055
1964	757.495	419.731	140.935	70.274	88.591	21.316	13.437	645	3.784
1965	976.125	546.636	172.475	84.881	100.281	39.775	15.755	830	4.111
1966	1.131.730	659.695	195.346	105.898	111.375	52.690	18.055	1.005	5.194
1967	996.473	539.328	179.246	103.462	98.183	38.066	16.099	742	4.577

Όσον αφορά στην υπηκοότητα των τουριστών που προτιμούν την Ελλάδα, τα στοιχεία του Πίνακα 4.1.2. μας δείχνουν ότι ενώ στις αρχές της δεκαετίας του 1950 η πλειοψηφία των τουριστών προερχόταν από της ΗΠΑ και δευτερευόντως από το Ηνωμένο Βασίλειο, στα τέλη της περιόδου που εξετάζουμε η συντριπτική πλειοψηφία είναι αυτή των Ευρωπαίων τουριστών. Ενδεικτικά, το 1950 τα ποσοστά των Αμερικάνων, Αγγλων και Ευρωπαίων τουριστών επί του συνόλου ανέρχονται σε 31%, 18% και 3% (Γερμανοί, Σουηδοί και Βέλγοι) αντίστοιχα, ενώ το 1966, που αποτελεί και χρονιά κορύφωσης των αφίξεων με βάση την παρούσα μέτρηση, τα αντίστοιχα ποσοστά ανέρχονται σε 17%, 9% και 74%. Σε νομοθέτημα του 1956 τα γραφεία τουρισμού του εξωτερικού που αναφέρονται ήταν τα ακόλουθα: α) Βελγίου, Ολλανδίας και Λουξεμβούργου με έδρα τις Βρυξέλλες, β) Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής με έδρα την Νέα Υόρκη, γ) Γαλλίας με έδρα το Παρίσι, δ) Αγγλίας με έδρα το Λονδίνο και ε) Αιγύπτου με έδρα το Κάιρο⁵. Με νέο διάταγμα του 1957 δημιουργούταν νέα τουριστικά γραφεία εξωτερικού στη Γερμανία με έδρα τη Φρανκφούρτη, την Ιταλία με έδρα τη Ρώμη και στις Σκανδιναβικές χώρες με έδρα τη Στοκχόλμη⁶. Ο προσανατολισμός της χώρας προς τουρίστες από τη Δυτική Ευρώπη είναι σαφής. Από τη μία αυτό αναιρούσε το «μονοπώλιο» του Αμερικανού τουρίστα, παρόλο που αντιμετωπιζόταν ως ο κατεξοχήν φορέας εισροής συναλλάγματος και άρα ανάπτυξης και από την άλλη καταδείκνυε τον -έστω και δια της μη αναφοράς- αποκλεισμό των επισκεπτών από τις χώρες του ανατολικού μπλοκ.

1951 (40.118) προς τον ελληνικό πληθυσμό βάσει της απογραφής στις 07/04/1951 (7.632.801).

5 Φ.Ε.Κ. 232, 10 Οκτωβρίου 1956, Διάταγμα «Περί Οργανώσεως των Υπηρεσιών και καθορισμού της εις προσωπικόν συνθέσεως του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού.», σ. 2298.

6 Φ.Ε.Κ. 227, 9 Νοεμβρίου 1957, Διάταγμα «Περί τροποποιήσεως του Β.Δ. της 5.9/10.10.1956 περί οργανώσεως των υπηρεσιών και καθορισμού της εις προσωπικόν συνθέσεως του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού», σ. 1719.

Πίνακας 3: Χρηματοδότηση τουριστικού κλάδου

Έτος	Χορηγήσεις	Ποσοστό ετήσια αύξησης χρηματοδότησης
1956	163,6	
1957	177,6	9%
1958	255,1	44%
1959	359,8	41%
1960	542,8	51%
1961	755,7	39%
1962	952,7	26%
1963	1.234,60	30%
1964	1.518,00	23%
1965	1.750,40	15%
1966	1.992,40	14%
1967	2.534,20	27%

Πίνακας 4: Πάγιο κεφάλαιο κατά τομείς

	1962-1966		
	Συν.	Δημ	Ιδιωτ.
Τουρισμός	2.571	1.134	1.437
Σύνολο	183.315	52.428	130.887

Τη σημασία της αξιοποίησης των τουριστικών ροών για την οικονομική μεγέθυνση αποτυπώνουν και οι κρατικές επιχορηγήσεις του τουριστικού κλάδου, όπως παρατίθενται στον Πίνακα 4.1.3. Είναι εμφανές ότι οι κρατικές δαπάνες παρουσιάζουν κατακόρυφη αύξηση τη χρονιά του 1958 (ποσοστό αύξησης της χρηματοδότησης 44%), γεγονός που επιβεβαιώνει και τη στόχευση της δεύτερης κυβέρνησης Καραμανλή στην ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα. Επιπλέον, είναι χαρακτηριστικό ότι μέσα σε αυτή την περίοδο (1962-1966) ο τουριστικός τομέας απασχολεί εντονότερα το κράτος απ' ό,τι τον ιδιωτικό τομέα. Ενώ σε απόλυτο μέγεθος οι δημόσιες επενδύσεις για τον τουρισμό είναι λίγο λιγότερες από τις ιδιωτικές, το ποσοστό που καταλαμβάνουν σε σχέση με τις συνολικές επενδύσεις του δημοσίου είναι διπλάσιο του αντίστοιχου ποσοστού των ιδιωτικών τουριστικών επενδύσεων σε σχέση με το σύνολο των επενδύσεων του ιδιωτικού τομέα στον τουρισμό (βλ. Πίνακα 4).

Όσον αφορά στις υποδομές για τον τουρισμό, τα δύο βασικά μεγέθη που θα εξετάσουμε αφορούν αφενός στις συγκοινωνίες και μεταφορές και αφετέρου στην ξενοδοχειακή υποδομή.

Πίνακας 5: Αφίξεις ανά μέσο μεταφοράς

	Σύνολο	Αεροπορικός	Σιδηροδρομικός	Θαλάσσιος	Οδικός
1946					
1947					
1948	39.407	18.089	191	21.127	-
1949	44.009	21.094	538	22.377	-
1950	68.334	25.740	2.336	40.124	134
1951	102.358	33.134	9.592	58.754	878
1952	131.452	38.360	20.166	69.576	3.350
1953	158.338	47.839	35.600	67.941	6.958
1954	232.301	58.537	57.897	102.628	13.239
1955	273.777	70.317	78.761	105.729	18.970
1956	288.052	74.464	90.233	105.023	18.332
1957	347.083	101.447	94.090	127.928	23.618
1958	364.330	118.055	96.748	122.507	27.020
1959	445.959	166.493	84.961	155.024	39.481
1960	524.760	194.424	85.943	196.244	48.149
1961	644.599	233.297	110.647	238.863	61.792
1962	786.979	288.154	140.800	263.522	94.503
1963	976.326	367.964	177.343	290.505	140.514
1964	1.068.774	402.989	215.469	294.127	156.189
1965	1.371.312	514.954	259.001	370.539	226.818
1966	1.590.543	619.401	269.007	404.403	297.732
1967	1.389.603	594.917	210.622	362.527	221.537

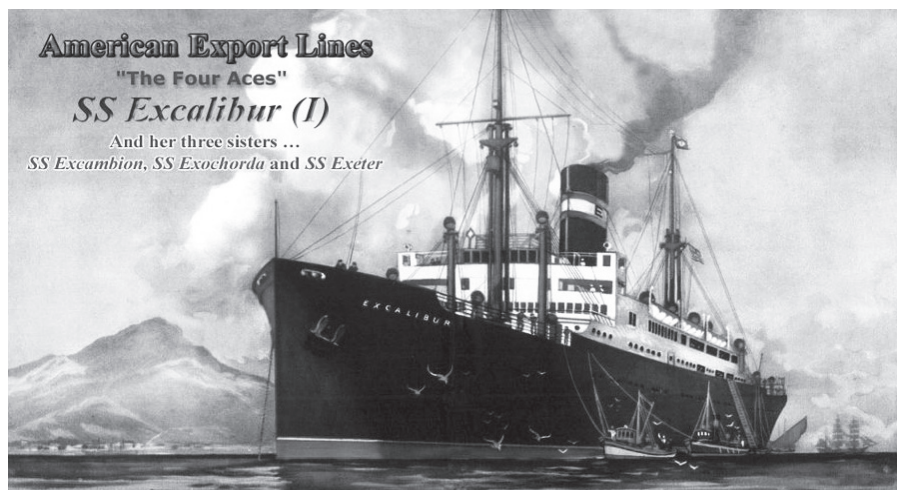
Μέχρι και την έλευση της στρατιωτικής δικτατορίας, οι υποδομές μεταφοράς δεν προορίζονταν για χρήση εκ μέρους του τουριστικού κυκλώματος. Οι επισκέπτες της χώρας χρησιμοποιούσαν υποδομές αεροδρομίων, δρόμων, λιμανιών κ.ο.κ., οι οποίες είχαν δημιουργηθεί με κριτήρια μη τουριστικά και πολλές ήταν παρακαταθήκη των στρατιωτικών επιχειρήσεων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Στις αρχές τις δεκαετίας του 1950 οι βασικοί τρόποι μεταφοράς από και προς την Ελλάδα ήταν ακτοπλοϊκός, σιδηροδρομικός και αεροπορικός, ενώ η οδική μεταφορά βρισκόταν αισθητά πιο πίσω.

Από το 1950 έως το 1958 οι μεταφορές συντελούνταν με τη χρήση θαλάσσιων, σιδηροδρομικών και αεροπορικών μέσων, με τα θαλάσσια να υπερέχουν. Από θαλάσσης, το ατμόπλοιο

“La Guardia” (ναυπηγήθηκε το 1944 και εκτελούσε ταξίδι μέχρι το 1951) και τα “4 Aces” (πρόκειται για τα ατμόπλοια Excalibur, Excambion, Exeter, Exochorda που ναυπηγήθηκαν το 1931) της American Export Lines συνέδεαν τον Πειραιά με τη Νέα Υόρκη μια φορά το μήνα και κάθε 15 μέρες αντίστοιχα. Τα ατμόπλοια «Νέα Ελλάς» (ναυπηγήθηκε στη Γλασκόβη το 1922 και έπλεε μέχρι το 1955) και “Neptunia” (ναυπηγήθηκε το 1920) της Greek Line της οικογένειας Γουλανδρή έκαναν επίσης το ίδιο ταξίδι κάθε 15 μέρες. Παράλληλα, πλοιοκτήτριες εταιρείες ελληνικών, τουρκικών και ιταλικών συμφερόντων συνέδεαν τον Πειραιά με διάφορα λιμάνια της Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής (Αθανασίου & Αλιφραγκής, 2012).

Επιπλέον, ένας βασικός τρόπος με τον οποίο η Ελλάδα δεχόταν οργανωμένες ομάδες επισκεπτών ήταν οι κρουαζιέρες που οργάνωναν τα ευρωπαϊκά τουριστικά πρακτορεία. Η πλέον συνηθισμένη επίσκεψη περιλάμβανε μια περιήγηση στην Αθήνα και την περιοχή γύρω από την Ακρόπολη, ενώ από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 επισκέψεις με κρουαζιέρα δέχεται και η Ρόδος. Επρόκειτο για ημερήσιας διάρκειας στάσεις σε ταξίδια που περνούσαν από τα περισσότερα σημαίνοντα λιμάνια της ανατολικής Μεσογείου. Στην επόμενη δεκαετία του 1960 οι κρουαζιέρες περιλαμβάνουν και τον περίπλου του ελληνικού αρχιπελάγους (Νικολακάκης, 2013). Από τις ελληνικές εταιρείες η πιο γνωστή ήταν η «Ηπειρωτική» της οικογένειας Ποταμιάνου, που από το 1953 και μετά και σε συνεργασία με τον ΕΟΤ πραγματοποιούσε κρουαζιέρες στα ελληνικά νησιά και την ανατολική μεσόγειο. Τα πρώτα πλοία που ναυπήγησε ήταν τα «ΣΕΜΙΡΑΜΙΣ» και «ΑΤΡΕΥΣ», ενώ μέχρι το 1970 ο στόλος της αποτελούνταν από 8 κρουαζιερόπλοια.

Την περίοδο 1959-1967 το μέσο μεταφοράς που κυριάρχησε ήταν το αεροπλάνο ακολουθούμενο από το αυτοκίνητο, η χρήση του οποίου μαζικοποιείται σε όλη την ευρωπαϊκή ήπειρο. Στην αρχή της δεκαετίας του 1950, 15 πτήσεις συνολικής δυναμικότητας 500 θέσεων προσγειωνόταν ημερησίως στο αεροδρόμιο του



ΑΙ ΕΘΝΙΚΑΙ
ΑΕΡΟΠΟΡΙΚΑΙ
ΓΡΑΜΜΑΙ

=ΤΑΕ=

ἀναγγέλλουν...



Τὸ **NEON**
ΔΙΚΤΥΟΝ
ΓΡΑΜΜΩΝ
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ

Ελληνικού από αεροδρόμια της Αμερικής, της Ευρώπης, της Αφρικής και της Μέσης Ανατολής, μέσω εταιρειών όπως η YWA, η BEA (νυν British Airways), η Air France, η KLM και η Sabena (νυν Brussels Airlines) (Αθανασίου & Αλιφραγκής, 2012). Η «Ολυμπιακή», που θα αποτελέσει τον «εθνικό πρωταθλητή» στις αερομεταφορές, ιδρύεται με μονοπωλιακού τύπου προνόμια



από τον Αριστοτέλη Ωνάση το 1957. Νέα ώθηση στο τουριστικό φαινόμενο δίνει η παγίωση των πτήσεων «τσάρτερ»⁷, οι οποίες ήταν υπαρκτές ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, και βοηθούν στην παγίωση του αεροπλάνου ως το κατ' εξοχήν μέσο μεταφοράς τουριστών. Τα σημαντικότερα αεροδρόμια ήταν, πέρα από το Ελληνικό, της Ρόδου, του Ηρακλείου και της Κέρκυρας.

7 Πτήσεις «τσάρτερ» (charter) ονομάζονται οι αεροπορικές πτήσεις που ναυλώνονται από ταξιδιωτικές εταιρείες με σκοπό τις ομαδικές μετακινήσεις.

Πίνακας 6: Αριθμός ξενοδοχείων

Έτος	Αριθμός Ξενοδοχείων	Ποσοστό ετήσιας αύξησης ξενοδοχείων	Αριθμός κλινών	Ποσοστό ετήσιας αύξησης κλινών
1960	1.875		54.245	
1961	1.876	0%	57.219	5%
1962	1.924	3%	60.945	7%
1963	1.959	2%	65.952	8%
1964	2.046	4%	71.641	9%
1965	2.072	1%	78.487	10%
1966	2.165	4%	85.323	9%
1967	2.204	2%	90.362	6%

Πίνακας 7: Αριθμός ξενοδοχείων ταξινομημένων ανά κατηγορία

Κατηγορία	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973
Σύνολο	1.567	1.590	1.648	1.698	1.770	1.808	1.902	1.938	2.031	2.119	2.152	2.226	2.294	2.355
Πολυτελείας	9	12	14	19	20	17	17	16	16	16	17	17	18	22
Α' Κατ.	84	87	93	95	98	98	105	99	98	92	94	107	117	125
Β' Κατ.	155	156	167	173	193	210	222	233	244	259	289	305	329	350
Γ' Κατ.	287	308	327	345	383	406	446	476	549	616	636	684	718	751
Δ' Κατ.	356	368	396	431	450	472	520	560	595	627	642	647	654	662
Ε' Κατ.	676	659	651	635	626	605	592	554	529	509	474	466	458	445

Όσον αφορά στις τουριστικές υποδομές, τη δεκαετία του 1950 αυξήθηκαν οι ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις και πολλά ξενοδοχεία δημιουργήθηκαν από πιστώσεις του Οργανισμού Ξενοδοχειακής Πίστωσης (ΟΞΠ) που ιδρύθηκε το 1946. Στα χρόνια 1952-1955 ανακαινίσθηκαν τα ξενοδοχεία «Ακροπόλ-Παλλάς», «Αθήναιον Μέλαθρον», «Μεγάλη Βρετανία», το ξενοδοχείο «Ολυμπιάς» της Θεσσαλονίκης και το «Κάντια Παλλάς» του Ηρακλείου (Τσίνα, 2017). Στη Ρόδο οι εγκαταστάσεις ανακαινίσθηκαν και βελτιώθηκαν πλήρως, ενώ επίσης είχε ξεκινήσει και το πρόγραμμα κατασκευής των «Ξενία», που αποτελούσαν και το βασικό κτιριολογικό έργο του νεοϊδρυθέντος Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού (ΕΟΤ). Στη δεύτερη τετραετία της ΕΡΕ προωθήθηκαν φαραωνικά σχέδια για την κατασκευή ξενοδοχείων με μοντέρνα αρχιτεκτονική προκειμένου να καταστούν ανταγωνιστικά με τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά. Παραδείγματα τέτοιων επενδύσεων αποτέλεσαν το «Μίνως Παλλάς» στον Άγιο Νικόλαο, τα Καζίνο στη Ρόδο και στην Κέρκυρα, το «Kings Palace» στο Σύνταγμα, οι προσπάθειες για τη δημιουργία ξενοδοχείων στην Θεσσαλονίκη μέσα από την χρήση ταμείων εργαζομένων, η «αξιοποίηση» του Λυκαβηττού, η δημιουργία του γκολφ στη Γλυφάδα και φυσικά οι χαρακτηριστικές περιπτώσεις των ξενοδοχείων «Χίλτον» και «Μοντ Παρνέ».

Αυτό που αποφασιστικά επέτρεψε τη δημιουργία επενδύσεων στον τουριστικό τομέα σε μεγάλη κλίμακα ήταν η άδεια που παρέιχε η Νομισματική Επιτροπή το 1959 σε τράπεζες να δανειζουν τουριστικές επιχειρήσεις⁸. Πρόσθετα οικονομικά μέτρα αποτέλεσαν η ένταξη των ξενοδοχείων στο νόμο 4171 «Περί λήψεως γενικών μέτρων δια την υποβοήθησίν της αναπτύξεως της οικονομίας της χώρας»⁹, που παρέιχε στις μεγάλες επιχειρήσεις

8 ΦΕΚ 276/Α/ 21-12-1959, Απόφαση Νομισματικής Επιτροπής «Περί χορηγήσεως υπό των Τραπεζών δανείων προς ξενοδοχειακάς επιχειρήσεις.», σ. 2340.

9 ΦΕΚ 93/Α/03-06-1961, φορολογικές απαλλαγές και δασμολογικές διευκολύνσεις για την εισαγωγή ειδών απαραίτητων για την επίπλωση και τον εξοπλισμό πολυτελών μονάδων εστίασης και φιλοξενίας

φορολογικές απαλλαγές και δασμολογικές διευκολύνσεις για την εισαγωγή ειδών απαραίτητων για την επίπλωση και τον εξοπλισμό πολυτελών μονάδων εστίασης και φιλοξενίας. Όσον αφορά στο είδος των ξενοδοχειακών καταλυμάτων, όπως είναι εμφανές και από τον Πίνακα 7, το μοναδικό είδος ξενοδοχείων που μειώνονται, τη στιγμή που ο συνολικός αριθμός τους αυξάνεται, είναι αυτά της κατηγορίας Ε', γεγονός που αποδεικνύει και τη μέριμνα του κράτους για έναν εκσυγχρονισμένο τουρισμό. Μέρος των προνομίων της κατηγορίας «τουριστική επιχείρηση» αποτελούσε και η ικανότητα δανεισμού από τις τράπεζες, κατηγορία που από το 1961 περιλάμβανε και πλήθος μικρομεσαίων επιχειρήσεων στους τομείς του μικροεμπορίου και των υπηρεσιών¹⁰, δίνοντας διέξοδο και στο μικρό κεφάλαιο. Από τα παραπάνω είναι εμφανές ότι ο τουρισμός αποτελεί ένα φαινόμενο που αναπτύσσεται αλματωδώς στην ελληνική κοινωνία με ιδιαίτερη φροντίδα και μέριμνα από την κρατική πολιτική, την οποία θα εξετάσουμε αναλυτικά στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο.

10 ΦΕΚ 111/Α/06-03-1961, «Περί χαρακτηρισμού επιχειρήσεων ως 'τουριστικών'», σσ. 1079-1080.



Ξενοδοχείο "Hilton"



Ξενοδοχείο “Ολύμπιον” Θεσσαλονίκης



Ξενοδοχείο “Ακρόπολ”

3. Κρατική πολιτική για τον τουρισμό την περίοδο 1945-1967

3.1. Η εποχή της Γενικής Γραμματείας Τουρισμού

Η Γενική Γραμματεία Τουρισμού (ΓΓΤ) συστάθηκε το 1945 υπό το Υπουργείο Προεδρίας της κυβερνήσεως. Πρόδρομος –και μετέπειτα απόγονος- της ΓΓΤ ήταν ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού (ΕΟΤ), ο οποίος πρωτοϊδρύθηκε το 1929 επί κυβερνήσεως Ελευθερίου Βενιζέλου. Στην επόμενη φάση ανάληψης της εξουσίας από τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου, η ιδιαίτερη σημασία του τουρισμού, όπως είδαμε στο 1^ο κεφάλαιο, μεταφράστηκε σε θεσμική αναβάθμιση με την ίδρυση του Υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού το 1936, υπό την αρμοδιότητα του οποίου βρισκόταν η Υπηρεσία Ξένων, ο ΕΟΤ και η Τουριστική Αστυνομία. Επιπρόσθετα, θα πρέπει να επισημανθεί εδώ η λειτουργία του Ξενοδοχειακού Επιμελητηρίου Ελλάδος (ΞΕΕ) ως Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου από το 1935, το οποίο αποτελούσε και τον συντεχνιακό-συνδικαλιστικό φορέα των Ελλήνων Ξενοδόχων (Βλάχος, 2016). Για να επανέλθουμε στην περίοδο μετά τον πόλεμο, στην νεοσύστατη ΓΓΤ μεταφέρθηκε

και η Τουριστική Αστυνομία, ενώ η άμεση εξάρτησή της από τον Πρωθυπουργό εξασφάλιζε αφενός το απαιτούμενο κύρος και υπογράμμιζε την αύξουσα σημασία του κλάδου. Την ίδια εποχή συστάθηκε και το Ανώτατο Συμβούλιο Τουρισμού (ΑΣΤ), το οποίο αποτελούσε ένα συμβούλιο εμπειρογνομόνων και εξειδικευμένων συμβούλων με αρμοδιότητα να λειτουργεί ως διάυλος μεταξύ της αγοράς και του κράτους και παράλληλα να διαμορφώνει την τουριστική νομοθεσία στο πλαίσιο της Ανασυγκρότησης.

Την περίοδο αυτή με τη λήξη των εχθροπραξιών του πολέμου το ενδιαφέρον στον τουρισμό επανέρχεται διεθνώς. Τον Οκτώβρη του 1946 πραγματοποιείται το πρώτο συνέδριο για κρατικές υπηρεσίες τουρισμού στο Λονδίνο, στο οποίο συμμετέχει και η Ελλάδα με απεσταλμένους τους Α. Λόντο και Δ. Παπαευστρατίου. Τα τουριστικά πρακτορεία διεθνούς εμβέλειας, όπως το βρετανικό “Thomas Cook” και η αμερικάνικη “American Express”, έχουν ήδη αναδυθεί σε καθοριστικούς παράγοντες της τουριστικής δραστηριότητας που μπορούν να κατευθύνουν μαζικά τις τουριστικές ροές (Βλάχος, 2016). Οι σχέσεις με τα ξένα δίκτυα, η εναρμόνιση με τα εν λόγω πρότυπα και η προσέλκυση ξένων κεφαλαίων αναγνωρίζονται ως μέγιστης σημασίας ζητήματα για την τουριστική ανάπτυξη και θα αποτελούν έκτοτε βασικούς στόχους των ελληνικών κυβερνητικών κλιμακίων και των ισχυρών παραγόντων της τουριστικής δραστηριότητας.

Η πρώτη θεσμική εγγύηση της κυβέρνησης στο ζήτημα του τουρισμού εντοπίζεται στο 1946. Καταρχάς, ορίζεται νομικά ο «τουριστικός χώρος»¹ με Νομοθετικό Διάταγμα της 6^{ης} Μαΐου 1946 με τίτλο «Περί τουριστικών τόπων, οργάνωσης και διοικήσεως αυτών». Εισάγεται, έτσι, η χωρική διάσταση της τουριστικής πολιτικής και περιοχές με τουριστικό ενδιαφέρον ανά την επικράτεια ορίζονται ως «Τουριστικοί Τόποι». Αρμόδια

1 ΦΕΚ 324/Α/30-10-1946, ΝΔ 180, «Περί κυρώσεως τροποποίησης και συμπληρώσεως του Ν.Δ. της 06/05/1946 περί Τουριστικών Τόπων, οργάνωσης και διοικήσεως αυτών».

για τον τουριστικό σχεδιασμό είναι η ΓΓΤ, η οποία μπορεί να συνεργάζεται με Τοπικές Επιτροπές Τουρισμού (ΤΕΤ) που συγκροτούνται κατά περίπτωση. Λίγα χρόνια μετά οριοθετούνται ακόμη πιο ευδιάκριτα οι τουριστικές επιχειρήσεις, καθώς εισάγονται κριτήρια ταξινόμησης των ξενοδοχείων και των λοιπών καταστημάτων σε ένα προοδευτικό σύστημα κατάταξης ανάλογα με την πολυτέλειά τους². Συνεπώς, ο νομικός ορισμός της έννοιας «τουριστικός» συνεπάγεται τα εξής:

«Η άδεια χαρακτηρισμού ως “Τουριστικού” παρέχει εις τον επιχειρηματίαν το δικαίωμα να κάμνη χρήση του ιδιαίτερου τουριστικού σήματος, να περιλαμβάνεται η επιχείρησις του εις τα τουριστικά έντυπα, να καθορίζη ηυξημένο τιμολόγιον, να τυγχάνη παντός είδους διευκολύνσεων δια την πληρεστέραν εξυπηρέτησιν του σκοπού τον οποίον επιδεικνύει, ως και παν έτερον δικαίωμα [...]» (άρθρο 12).

Το ζήτημα της ανεύρεσης και διοχέτευσης κεφαλαίων για την ενίσχυση του τουριστικού κλάδου είναι, όπως είναι λογικό, καθοριστικής σημασίας για την τουριστική πολιτική. Για τον σκοπό αυτό ιδρύεται τη χρονιά 1946 ο Οργανισμός Ξενοδοχειακής Πίστεως (ΟΞΠ)³, ο οποίος εποπτεύεται από τη ΓΓΤ, τα έσοδά του θα έρθουν από την ενοποιημένη φορολογία των τουριστικών επιχειρήσεων για την πενταετία 1946-1951, τη διαχείρισή του πρόκειται να αναλάβει «μία των Τραπεζών της Ελλάδος» (άρθρο 9), ενώ θα έχει τη δυνατότητα να συνάπτει δάνεια με την εγγύηση του δημοσίου. Ο τραπεζικός όμιλος που ευνοήθηκε από τη λειτουργία του ΟΞΠ είναι αυτός της Εθνικής Τράπεζας (ΕΤΕ), που ήταν και το ισχυρότερο κεφαλαιακό συγκρότημα της χώρας, σε συνεργασία και αλληλοσυμπλήρωση με το κράτος και βλέψεις για μακροπρόθεσμα οφέλη από την αναπτυξιακή πορεία της χώρας και τον τουρισμό, όπως μαρτυρούν οι κατοχικές μελέτες

2 ΦΕΚ 10/Α/10-1-1950, «Περί τρόπου χαρακτηρισμού επιχειρήσεων ως τουριστικών»

3 ΦΕΚ 325/Α/30-10-1946, ΝΔ 181, «Περί συστάσεως Οργανισμού Ξενοδοχειακής Πίστεως».

της ΕΤΕ (Εκθεση ΕΤΕ, 1944). Στην πραγματικότητα η ομάδα της ΕΤΕ ήταν και ο ηγετικός κύκλος της ΓΤΤ, ενώ συμμετείχε και στο ΑΣΤ (Βλάχος, 2016).

Ωστόσο, η οικονομική αστάθεια της εποχής, ο δευτερεύων ρόλος της τουριστικής υποδομής, καθώς και η κακή κατάσταση των περισσότερων ξενοδοχείων είχε σαν αποτέλεσμα την σχετική αδυναμία του Οργανισμού στην άντληση εσόδων. Ετσι, μεγαλύτερο ρόλο στην ανασυγκρότηση της ξενοδοχειακής υποδομής έπαιξε η άντληση πόρων από τα εφόδια ανασυγκρότησης που παρείχε στην Ελλάδα η αμερικανική κυβέρνηση. Το κονδύλια του Μάρσαλ διοχετεύθηκαν στον ΟΞΠ και βεβαίως ευνοούν και την ΕΤΕ που αναλαμβάνει τη διαχείρισή τους (Βλάχος, 2016). Συμπερασματικά, επικεφαλής της τουριστικής ανάπτυξης άμεσα μετά τον πόλεμο τοποθετείται το τριμερές σχήμα ΓΤΤ-ΟΞΠ-ΕΤΕ σε άμεση εξάρτηση από την ξένη βοήθεια. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει αφενός την ετοιμότητα του μεγάλου κεφαλαίου να εμπλακεί στη νέα πορεία ανάπτυξης και κερδοφορίας και την αгаσθή συνεργασία που υπάρχει με την κεντρική εξουσία. Αφετέρου, όπως είναι αντιληπτό από το μέγεθος των κονδυλίων του Μάρσαλ, και ο τουρισμός εξαρτάται άμεσα από την ξένη βοήθεια, γεγονός που επιβεβαιώνει για άλλη μια φορά το βαθμό εξάρτησης από τον ξένο παράγοντα.

Εν τέλει, η πολιτική της ΓΤΤ που υποστηρίζεται από το Μάρσαλ την περίοδο 1948-1950 εξαγγέλλει και κατά περίπτωση υλοποιεί μια σειρά κατευθύνσεων μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται: η αποκατάσταση των μεταφορικών δικτύων προς ιστορικούς αρχαιολογικούς χώρους, ο «ευπρεπισμός» περιοχών υποδοχής τουριστών (βλ. λιμάνια, αεροδρόμια αλλά και ανάδειξη μνημείων, ιαματικών πηγών, αιγιαλών κλπ.), η αποκατάσταση των περιπτέρων των περιηγητών και των τουριστικών γραφείων πληροφοριών, η τουριστική διαφήμιση κ.α., ωστόσο, η μερίδα του λέοντος των κονδυλίων πηγαίνει στην κατασκευή και επιδιόρθωση των καταλυμάτων.

3.2. Επανίδρυση του ΕΟΤ μεταπολεμικά

3.2.1. Καταστατικό και δομή συγκρότησης

Το 1950 η ΓΓΤ και ΑΣΤ καταργούνται και αντικαθίστανται από τον Ελληνικό Οργανισμό Τουρισμού (ΕΟΤ), ο οποίος επανιδρύεται με τον Α.Ν. 1565/1950⁴, που τροποποιείται, συμπληρώνεται και τελικά κυρώνεται με τον Ν.1624/1951⁵. Η επανίδρυση του ΕΟΤ σημαίνει μια νέα εποχή για τον ελληνικό τουρισμό, ο οποίος μέλλεται να αναβαθμιστεί και να αποδείξει τη δυναμική του στις επόμενες δεκαετίες 1950-1960. Πρώτος Γενικός Γραμματέας του ανασυσταθέντος ΕΟΤ ορίζεται ο Δ. Παπαευστρατίου, διευθυντής της American Express Hellas, ιδρυτικό μέλος της Ελληνικής Περιηγητικής Λέσχης (ΕΛΠ) και γενικώς αναγνωρισμένη προσωπικότητα στον τομέα του ελληνικού τουρισμού με στενή σχέση με τον αμερικανικό παράγοντα. Η ECA/G είχε στην κατοχή της μια πρώιμη εκδοχή του ιδρυτικού νόμου του ΕΟΤ στην αγγλική γλώσσα σχεδόν ένα χρόνο πριν από την ψήφισή του και, όπως μπορεί κανείς να συμπεραίνει, το νομοσχέδιο καταρτίστηκε σε συνεργασία –αν όχι αποκλειστικά– από τους Αμερικανούς αξιωματούχους (Αθανασίου & Αλιφραγκής, 2012).

«Σκοπός του Ε.Ο.Τ. είναι η οργάνωσις και προαγωγή του Τουρισμού εν Ελλάδι διά της αξιοποιήσεως όλων των προς τούτο υφισταμένων δυνατοτήτων της Χώρας [...] Προς τον σκοπόν αυτόν καταρτίζει και εφαρμόζει πρόγραμμα Τουρισμού αποβλέπον ιδία εις την προσέλκυσιν ξένων επισκεπτών προς ενίσχυσιν των εις συνάλλαγμα εθνικών πόρων, δια της αναπτύξεως τουριστικών κέντρων και τόπων, της βελτιώσεως των με τον τουρισμό συνδεδόμενων μέσων συγκοινωνίας, της επιστημονικής και καλαισθητικής διαρρυθμίσεως των λουτροπόλεων, της τελειοποιήσεως των ξενοδοχείων, της ενισχύσεως των τουριστικών οργανώσεων, ως και της διαφημίσεως του Ελληνικού Τουρισμού εν τω εσωτερικώ και τω εξωτερικώ» (Ν.

4 ΦΕΚ 255/Α/29-10-1950, Α.Ν. 1565, «Περί συστάσεως Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού»

5 ΦΕΚ 7/Α/08-01-1951, Ν.1624, «Περί κυρώσεως, τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του Α.Ν. 1565/1950 «Περί συστάσεως Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού»»

1624/1951, άρθρο 2).

Ο ΕΟΤ βρίσκεται υπό την εποπτεία του Υπουργού Εθνικής Οικονομίας. Το Διοικητικό του Συμβούλιο αποτελείται από 11 μέλη, τα οποία διορίζονται με Βασιλικό Διάταγμα, και απαρτίζεται από:

1. Δύο ανώτερους κρατικούς λειτουργούς
2. Έναν ανώτερο υπάλληλο της Τράπεζας της Ελλάδος
3. Τρία μέλη ξενοδοχειακών επιχειρήσεων ή τουριστικών γραφείων, εκ των οποίων ένας τουλάχιστον ξενοδόχος υποδεικνύεται από τη διοίκηση του ΞΕΕ
4. Δύο μέλη οργανώσεων που επιδίδονται στην προαγωγή του εγχώριου τουρισμού
5. Τρεις ιδιώτες ειδικευμένους στα θέματα του τουρισμού

Ο πρόεδρος και ο αντιπρόεδρος μπορούν να προέρχονται από οποιαδήποτε από τις ανωτέρω κατηγορίες και ορίζονται από το ίδιο το Βασιλικό Διάταγμα. Τα υπόλοιπα μέλη εκλέγονται από διπλάσιο αριθμό υποψηφίων, τους οποίους επιλέγει μια ειδική επιτροπή εκλεκτόρων⁶. Η θητεία των μελών του Δ.Σ. ήταν

6 Τα μέλη της επιτροπής είναι: α) οι τέως διευθυντές της Γενικής Γραμματείας Τουρισμού και οι γενικοί διευθυντές του Οργανισμού Τουρισμού, β) ένας Σύμβουλος της Επικρατείας που ορίζεται από τον πρόεδρο του Συμβουλίου γ) οκτώ ανώτεροι υπάλληλοι, ένας από κάθε ένα από τα ακόλουθα υπουργεία: Εξωτερικών, Συντονισμού, Παιδείας, Οικονομικών, Εθνικής Οικονομίας, Μεταφορών, Εμπορικής Ναυτιλίας και Εργασίας, δ) Εκπρόσωπος της Τράπεζας της Ελλάδος, ε) ένας εκπρόσωπος από τις υπόλοιπες τράπεζες, στ) δύο εκπρόσωποι τουριστικών οργανώσεων, ζ) δύο εκπρόσωποι του Ξενοδοχειακού Επιμελητηρίου, εκ των οποίων τουλάχιστον ο ένας από τη βόρεια Ελλάδα η) δύο εκπρόσωποι των ταξιδιωτικών πρακτορείων, θ) ένας εκπρόσωπος των ελληνικών αεροπορικών εταιριών και ι) ένας εκπρόσωπος της Ακτοπλοϊκής Ένωσης, ια) Ένας εκπρόσωπος των ιατρικών συλλόγων Αθηνών και Θεσσαλονίκης, ιβ) ένας εκπρόσωπος

τετραετής και ανανεώνονταν τμηματικά ανά διετία. Στο νόμο προβλεπόταν η δυνατότητα ανάθεσης ορισμένων Υπηρεσιών του Οργανισμού σε μέχρι 5 αλλοδαπούς συμβούλους, ενώ το προσωπικό του Οργανισμού θα εργαζόταν με τριετείς συμβάσεις ορισμένου χρόνου. Επιπλέον, ο ΕΟΤ απαλλασσόταν από παντός είδους άμεσο ή έμμεσο φόρο ή δασμού, ενώ η ακίνητη περιουσία του δεν μπορούσε να υπαχθεί σε οποιαδήποτε δέσμευση. Οι πόροι του ΕΟΤ προέρχονταν από την επιχορήγηση του κράτους, τη διαχείριση των κτημάτων του και των ιαματικών πηγών, την εκποίηση υλικού, τις δωρεές, τα κληροδοτήματα και οποιαδήποτε πρόσοδο ή αποζημίωση προέρχεται από περιουσία του Οργανισμού. Στον νέο Οργανισμό εντάχθηκαν και οι υπηρεσίες του ΟΞΠ. Τέλος, η εκμετάλλευση των ξενοδοχείων και περιπτέρων του ΕΟΤ μπορούσε να γίνεται είτε απ' ευθείας από τον ΕΟΤ είτε δια της εκμίσθωσης αυτών σε Έλληνες ή και αλλοδαπούς ιδιώτες.

Το 1955 με το ΝΔ 3430⁷ αναθεωρείται το καταστατικό του ΕΟΤ προς μια κατεύθυνση που δίνει μεγαλύτερη αυτονομία στον Οργανισμό διοικητικά και οικονομικά, αναβαθμίζοντας τον αποφασιστικό ρόλο του ΔΣ (αρ.2, 3), καθώς και του Γενικού Γραμματέα και ορίζοντας παράλληλα οικονομικές ενέργειες στις οποίες μπορεί ο Οργανισμός να προβεί (διαχείριση περιουσίας, απ' ευθείας σύναψη δανείων με τράπεζες, παροχή υποθηκών κλπ.) (αρ. 11). Επιπλέον, ορίζει τη συνεργασία του με τους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης (αρ.1), ενώ αναφέρεται και στην τόνωση του εσωτερικού τουρισμού (αρ. 1) και αναθέτει την ίδρυση και λειτουργία καταφυγίων στην Ελληνική Περιηγητική Λέσχη, τον Ελληνικό Ορειβατικό Σύλλογο και την Ομοσπονδία Εκδρομικών Σωματείων της Ελλάδας (αρ. 26). Τρίτον, θεσμοθετεί

της Ένωσης Συντακτών Ημερήσιων Εφημερίδων, ιγ) ένας εκπρόσωπος του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος, ιδ) δύο εκπρόσωποι των Δήμων Αθηναίων και Θεσσαλονίκης.

7 ΦΕΚ 307/Α/12-11-1955, ΝΔ 3430, «Περί τροποποιήσεως, συμπληρώσεως και καταργήσεως διατάξεων περί Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού και άλλων τινών διατάξεων

το καθεστώς των ενοικιαζόμενων δωματίων και τα εντάσσει σε κλίμακα αξιολόγησης, φροντίζοντας να περιφρουρήσει τα συμφέροντα των μεγάλων ξενοδοχείων: οι τουρίστες στις αμιγώς τουριστικές περιοχές θα έπαιρναν το ένα τους γεύμα εντός των ξενοδοχειακών μονάδων, ενώ δεν επιτρέπεται να ενοικιάζονται τα ενοικιαζόμενα δωμάτια για διάστημα μικρότερο των 10 ημερών (αρ. 20). Τέταρτον, μετατρέπει τον Οργανισμό Ξενοδοχειακής Πίστεως (ΟΞΠ) σε Οργανισμό Τουριστικής Πίστεως (ΟΤΠ) επιφορτίζοντάς τον με τη δανειοδότηση των συναφών επιχειρήσεων του κλάδου (αρ. 14).

Το ΝΔ 3597⁸ το 1956 και το Διάταγμα για το προσωπικό του ΕΟΤ το 1957⁹ λειτουργούν σε μια κατεύθυνση έντασης του κρατικού παρεμβατισμού στον ΕΟΤ. Με το πρώτο δημιουργείται θέση «Ειδικού Συμβούλου Τουρισμού» καθώς και ανεξάρτητη «Υπηρεσία Εποπτείας Τουρισμού», που υπάγονται στο Υπουργείο Προεδρίας της Κυβερνήσεως, ενώ ο ίδιος ο Υπουργός δικαιούται να αναστείλει τις αποφάσεις του ΔΣ και του Γενικού Γραμματέα. Με το δεύτερο μονιμοποιείται το προσωπικό του ΕΟΤ και υπάγεται στο καθεστώς του δημοσίου υπαλλήλου.

Τέλος, το 1961¹⁰ τροποποιείται το καταστατικό του Οργανισμού και η νομική έννοια της «τουριστικής επιχείρησης», στα δικαιώματα της οποίας περιλαμβάνονται:

1. η χρήση του σήματος του Ε.Ο.Τ.
2. η συμμετοχή της σε τουριστικά έντυπα του ΕΟΤ και άλλες μορφές διαφήμισης,

8 ΦΕΚ 246/Α/13-10-1956, ΝΔ 3597, «Περί συστάσεως παρά το Υπουργείο Προεδρίας Κυβερνήσεως θέσεως Ειδικού Συμβούλου Τουρισμού»

9 ΦΕΚ 227/Α/09-11-1957, Διάταγμα «Περί καταστάσεως του προσωπικού του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού», σ. 1720

10 ΦΕΚ 111/Α/06-07-1961, Δ. 436, «Περί χαρακτηρισμού επιχειρήσεων ως «Τουριστικών»»

3. το δικαίωμα της να παρέχει αυξημένα τιμολόγια,
4. η λειτουργία της σε μέρες αργίας,
5. άδεια να μαγειρεύει κρέας όλες τις μέρες της εβδομάδας και βέβαια,
6. να δικαιούται δάνειο ως τουριστική επιχείρηση.

Όπως είδαμε και στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, με την τελευταία αυτή τροποποίηση του όρου «τουριστικός» επιτρεπόταν και σε πλήθος μικρών επιχειρήσεων, όπως επιχειρήσεις συγκοινωνιών, επιχειρήσεις που πουλούσαν είδη λαϊκής τέχνης, φωτογραφεία, κουρεία, αρχαιοπωλεία, ξενώνες και ενοικιαζόμενα δωμάτια να επωφελούνται από τις θετικές νομικές ρυθμίσεις.

3.2.2. Η διαδικασία συγκρότησης του «Τουριστικού Χώρου»

Τελικά, η εφαρμογή της τουριστικής πολιτικής από το κράτος έχει μια σαφώς υπογραμμισμένη χωρική διάσταση. Ο «Τουριστικός Τόπος» ως τόπος διάφορος από τον «κανονικό» ορίζεται νομικά ήδη από την εποχή της ΓΤΤ το 1946, ενώ μια πρώτη ταξινόμηση των τουριστικών επιχειρήσεων γίνεται το 1950, με βάση την οποία εισάγονται και τα κριτήρια στα οποία θα πρέπει να ανταποκρίνονται τα ξενοδοχεία και τα λοιπά καταστήματα. Τα εν λόγω κριτήρια στόχευαν κατά κύριο λόγο στην κάλυψη των «σύγχρονων αναγκών», οι οποίες πράγματι ήταν πολύ διαφορετικές σε σχέση με μια δεκαετία πριν εν καιρώ πολέμου, και παράλληλα ήταν και κριτήρια αισθητικά με αναφορά στη δυτικότερη κουλτούρα, μιας και ο τουρισμός αποτελούσε μια κατ' εξοχήν δυτική συνήθεια. Υπ' αυτή την έννοια μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι η υπαγωγή ενός χώρου στην κατηγορία «τουριστικός» προϋπέθετε καταρχήν έναν οπτικό και αισθητικό «εκδυτικισμό». Το γεγονός αυτό αποδεικνύει και η πρόκριση των ξενοδοχείων υψηλής κατηγορίας, με ανέσεις και πολυτέλεια, σε αντίθεση με τα χαμηλής ποιότητας λαϊκά ξενοδοχεία, τα οποία, όπως είδαμε και παραπάνω, είναι και τα μόνα που μειώνουν τον

αριθμό τους.

Πέρα όμως από τα τουριστικά καταλύματα, η έννοια του «Τουριστικού Τόπου» περιλαμβάνει και χώρους εξωτερικούς, δημόσιους, καθώς και χώρους ιστορικού ενδιαφέροντος, η πορεία των οποίων διαμορφώνεται και πάλι από την παρέμβαση του κράτους. Είναι χαρακτηριστικό ότι την περίοδο αυτή υπάρχουν πολλοί τουριστικοί χώροι «υπό κατασκευή», που αφορούν αρχαιολογικούς χώρους, πλαζ, θερμά λουτρά ή ορεινούς προορισμούς, τους οποίους αναδιαμορφώνει άρδην η κρατική παρέμβαση. Ηδη από το 1935 προβλεπόταν η δημιουργία «ζωνών εμφανίσεως» επί των οποίων οι αρμόδιες υπηρεσίες αποκτούσαν εποπτεία «[...] αφορώσαν εις παν ζήτημα εμφανίσεως, ευπρέπειας και κινήσεως [...]»¹¹. Ο ΕΟΤ σε συνεργασία με τις εκάστοτε δημοτικές αρχές αναλάμβαναν να ορίσουν ποιοι δρόμοι μίας πόλης περιλαμβάνονταν στις «ζώνες εμφανίσεως». Ταυτόχρονα οι αρμόδιες υπηρεσίες μπορούσαν να επιβάλουν πρόστιμα σε οποιοδήποτε επαγγελματία, που δυνητικά θα μπορούσε να έλθει σε επαφή με τους «τουρίστες», αν αυτός δεν πειθαρχούσε προς τις αισθητικές τους υποδείξεις. Η πλέον αρμόδια για τον «ευπρεπισμό» ήταν η Τουριστική Αστυνομία, η οποία για πρώτη φορά αυτονομήθηκε από τη χωροφυλακή το 1935. Σύμφωνα με τον ιδρυτικό της νόμο, σκοπός της ήταν η υποβοήθηση των σκοπών του ΕΟΤ και οι αρμοδιότητες της ήταν οι ακόλουθες:

Η επίβλεψη και η εξασφάλιση της για «[...] άμεμπτον τουριστικήν εμφάνισιν επί Τουριστικών ξενοδοχείων, επί εστιατορίων, κέντρων ψυχαγωγίας και διασκεδάσεως, συμπεριλαμβανομένων των θεάτρων και κινηματογράφων.»

1. Η άσκηση ελέγχου σε κάθε συγκοινωνιακό μέσο και σχετικό σταθμό,
2. η εποπτεία της κίνησης και της εμφάνισης μικροπωλητών,

11 ΦΕΚ 14/Α/13-01-1935, Ν. 6450 «Περί τροποποιήσεως του Ν. 4377 'περί Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού», σ. 92-93.

σοφέρ και λεμβούχων,

3. η άσκηση εποπτείας στις καθορισμένες ζώνες εμφανίσεως των πόλεων,
4. ο έλεγχος σε διερμηνείς και ξεναγούς,
5. ο έλεγχος σε όσους χρησιμοποιούν τον όρο Τουριστικός χωρίς άδεια από τον Ε.Ο.Τ.,
6. η διαπίστωση τυχόν ελλείψεων στο δίκτυο συγκοινωνιών και τέλος,
7. η φροντίδα για την ασφάλεια και άνεση των περιηγητών και των ξένων¹².

Όμως, ο χωρικός μετασχηματισμός δεν περιοριζόταν στο επίπεδο του «ευπρεπισμού» των δημοσίων χώρων, αλλά συμπεριλάμβανε και τους μνημειακούς χώρους με ιστορικό ενδιαφέρον. Η διαχείριση των μνημείων, και ειδικά της Αρχαιότητας, αποτελούσε, όπως είδαμε και στο πρώτο κεφάλαιο, ένα ζήτημα που συνήθως βρισκόταν στο κέντρο της τουριστικής πολιτικής και είχε σημαντικές προεκτάσεις που αφορούσαν στη συγκρότηση της νεοελληνικής ταυτότητας. Η ανάδειξη –και η επιλογή– της ιστορικής μνήμης και οι νοηματοδοτήσεις που αυτή επέφερε δεν ήταν καθόλου αυτονόητες και αυτόματες. Αντίθετα, απαιτούσε την ενεργοποίηση «από τα πάνω» προκειμένου να φτιαχτεί η ιστορική αφήγηση, αναδεικνύοντας κομμάτια του παρελθόντος και αποσιωπώντας άλλα, και η οποία θα υπερκάλυπτε την παροντική βιωματική σχέση των κατοίκων με τον εν λόγω χώρο.

Παρακάτω θα εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο νοηματοδότησε και αξιοποίησε τον τουριστικό χώρο ο ΕΟΤ, μέσα από τους βασικούς άξονες πολιτικής που ακολούθησε στην περίοδο. Από τους 82 επίσημα αναγνωρισμένους Τουριστικούς Τόπους του

12 ΦΕΚ 214/Α/25-03-1935, Π.Δ. «Περί Τουριστικής Αστυνομίας, αρμοδιότητας και λειτουργίας αυτής», σ. 941-942

ΕΟΤ, αρχικά μόνο 15 είχαν αξιολογηθεί από τους Αμερικάνους ως κατάλληλοι για τους ξένους επισκέπτες της χώρας. Επρόκειτο για τουριστικούς τόπους στην Αθήνα, την ευρύτερη περιοχή της Αττικής, το ΒΑ τμήμα της Πελοποννήσου (Κορινθία-Αργολίδα), τη Ρόδο, τη Μύκονο, τη Θεσσαλονίκη και το Άγιο Όρος, οι οποίοι ανταποκρίνονταν στις αμερικάνικες προδιαγραφές.



Ξενία Ναυπλίου



Ξενία Ανδρου

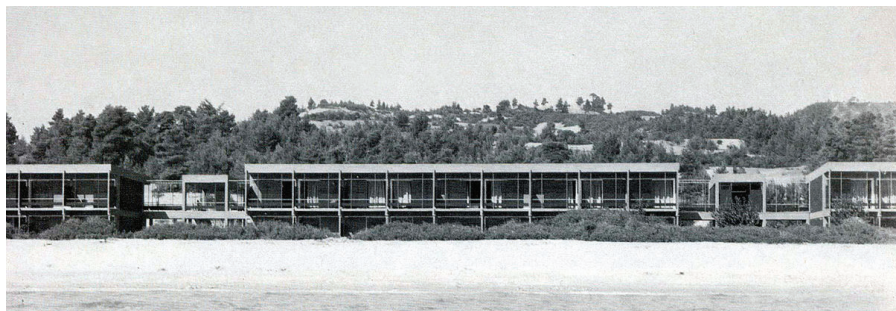
3.2.3. Βασικά προγράμματα του ΕΟΤ για τη συγκρότηση του «Τουριστικού Χώρου»

Εκσυγχρονισμός των υποδομών

Ξενία: Κτιριολογικό έργο με λογική «προτύπου» και «πόλου» ανάπτυξης

Ισως το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τουριστικής πολιτικής την περίοδο που εξετάζουμε είναι το πρόγραμμα των «Ξενία», το οποίο θα λειτουργούσε στη λογική του προτύπου για τον ιδιώτη επενδυτή και του πόλου τουριστικής ανάπτυξης για την περιφέρεια. Η κατεστραμμένη εικόνα της ελληνικής επικράτειας μετά τον πόλεμο, η κακή κατάσταση πολλών ξενοδοχείων, οι ανέσεις που επέβαλαν τα δυτικά πρότυπα τουρισμού, η απροθυμία του κράτους να ενισχύσει το μικρό ξενοδοχειακό κεφάλαιο και η επιφυλακτικότητα του μεγάλου κεφαλαίου να επενδύσει στον τουρισμό, υπαγόρευαν μια πρωτοποριακού και καθοδηγητικού χαρακτήρα πολιτική από την πλευρά του Οργανισμού, προκειμένου να δημιουργήσει τα θεμέλια ανάπτυξης του φαινομένου. Αυτό το ρόλο υπηρετούν τα Ξενία με βασική πηγή εσόδων τα κονδύλια του Σχεδίου Μάρσαλ. Η ονομασία «Ξενία» κατοχυρώθηκε μετά το 1960 και ενώ στην αρχή αφορά στα νέα ξενοδοχεία, σταδιακά επεκτείνεται σε όλες τις κτιριακές εγκαταστάσεις του ΕΟΤ.

Τελικώς κατασκευάζονται πάνω από 70 κτίρια και εγκαταστάσεις που περιλαμβάνουν: ξενοδοχεία, μοτέλ, ξενώνες, τουριστικά περίπτερα, οργανωμένες πλαζ, αναψυκτήρια, συνοριακούς σταθμούς. Αυτά βρίσκονται σε αρχαιολογικούς χώρους (π.χ. Ολυμπία), στα νησιά (π.χ. Άνδρος, Μύκονος), κατά μήκος οδικών αξόνων (π.χ. Πλαταμώνας), στον αστικό ιστό (π.χ. Ηράκλειο), σε ιαματικές πηγές (π.χ. Υπάτη), γενικώς δηλαδή σε προορισμούς τουριστικού ενδιαφέροντος. Η λογική του «Τουριστικού Τόπου», υφιστάμενου ή εν δυνάμει, είναι καθοριστική για τη χωροθέτησή τους και αντίστροφα, η χωροθέτηση ενός Ξενία δημιουργεί εκ νέου τις συνθήκες για την ανάπτυξη των Τουριστικών Τόπων.



Ξενία Παλιούρι



Ξενία Παλιούρι (εσωτερικό)



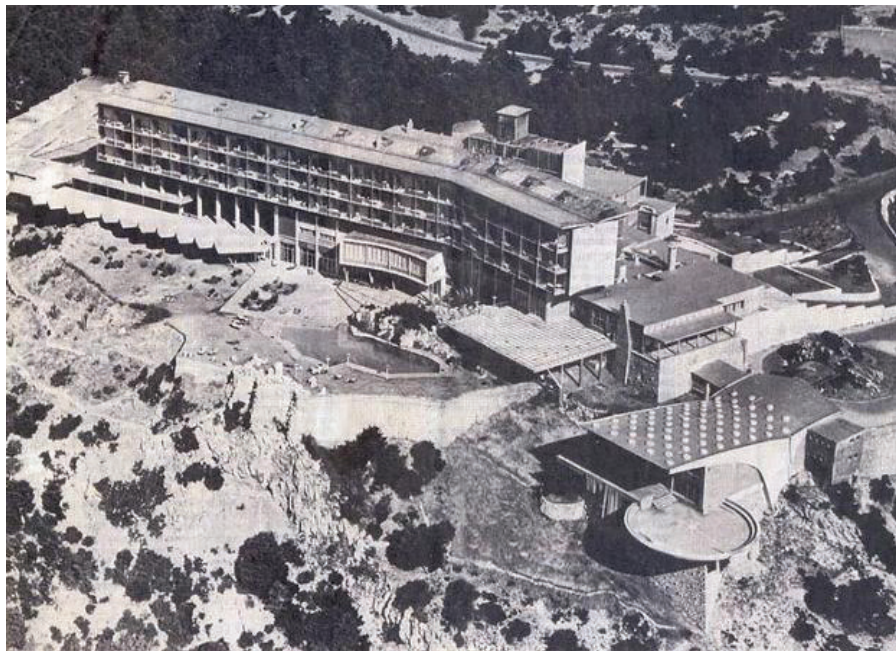
Ξενία Αρτας

Έχουν ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον, γιατί πρόκειται για χαρακτηριστικά παραδείγματα μεταπολεμικού μοντερνισμού, με λειτουργική οργάνωση της κάτοψης, διαχωρισμό των κοινόχρηστων και ιδιωτικών χώρων, οργάνωση των δωματίων σε πτέρυγες, κάρναβο, λιτότητα της κατασκευής, αυθεντικότητα των υλικών, τυποποίηση του δωματίου και των κατασκευαστικών λεπτομερειών. Παράλληλα, επιδιώκεται η ένταξη στο τοπίο και ο συνδυασμός σύγχρονων υλικών με υλικά που χρησιμοποιούνται στην τοπική παραδοσιακή αρχιτεκτονική. Την εκτέλεση των έργων αναλαμβάνει στην πλειοψηφία της η ίδια η Υπηρεσία του ΕΟΤ. Για το σκοπό αυτό εργάστηκε μια σειρά σπουδαίων Ελλήνων αρχιτεκτόνων, με επικεφαλής αρχικά το Χ. Σφαέλλο (από το 1951 έως το 1958) και στη συνέχεια τον Α. Κωνσταντινίδη (από το 1957 έως το 1967), ο οποίος συγκέντρωσε γύρω μια επιλεκτική ομάδα νεαρών αρχιτεκτόνων (Ι. Τριανταφυλλίδης, Γ. Νικολετόπουλος, Φ. Βώκος, Κ. Σταμάτης, Δ. Ζήβας, Α. Διαλεισμά) και δημιούργησε ένα «εργαστήριο αρχιτεκτονικής» που παρήγαγε καινοτόμες λύσεις.

Τα Ξενία δεν παραμένουν ίδια καθ' όλη τη διάρκεια του προγράμματος. Αρχικά επικρατεί η άποψη ότι θα πρέπει να είναι ξενοδοχεία Α' κατηγορίας και να έχουν υψηλά στάνταρ ανέσεων και παροχών, καθότι αποτελούν το πρόσωπο του ελληνικού τουρισμού στον ξένο επισκέπτη και επιπλέον πρέπει να παρακινήσουν την ιδιωτική πρωτοβουλία προς ανάλογη κατεύθυνση. Και πράγματι, τα 4 πρώτα Ξενία είναι Α' κατηγορίας, παρόλα αυτά, κάτω από κυβερνητικές πιέσεις για μείωση του κόστους, στην πορεία κατασκευάζονται πολλά Β' κατηγορίας με υψηλές και πάλι παροχές.

Τα έργα του προγράμματος επηρεάζουν την τυπολογία, την κλίμακα, την επίσημη και επώνυμη ξενοδοχειακή αρχιτεκτονική της εποχής, αλλά και την αλληλική αρχιτεκτονική γενικότερα, και ως ελληνική έκφραση του μοντέρνου κινήματος γίνονται κομμάτι της ελληνικής αρχιτεκτονικής παιδείας. Επιπλέον, κεντρίζουν το ενδιαφέρον και αγκαλιάζονται από την τοπική κοινωνία η οποία

συχνά τα χρησιμοποιεί ως χώρο συνάθροισης (εστιατόριο, μπαρ) και, σε συνδυασμό με τα σημεία τουριστικού ενδιαφέροντος δίπλα στα οποία χωροθετούνται, πετυχαίνουν να λειτουργήσουν ως μοχλοί τουριστικής ανάπτυξης, αποβαίνοντας σε κρίσιμο εργαλείο τουριστικής πολιτικής.



Mont Parnes (άποψη 1)



Mont Parnes (άποψη 2)

Τουρισμός πολυτελείας: Το ξενοδοχείο «Mont Parnes»

Στο σημείο αυτό θα αναφερθούμε αναλυτικά σε μια άλλη περίπτωση ξενοδοχειακής υποδομής, το ξενοδοχείο πολυτελείας «Mont Parnes», το οποίο χτίστηκε από τον ΕΟΤ στην Πάρνηθα. Ενώ δεν αποτελεί παράδειγμα το οποίο αναπαράχθηκε μαζικά με τη λογική του εργαλείου, όπως τα Ξενία, και παρόλο που ο Οργανισμός ήταν αντίθετος με την κατασκευή του, θεωρούμε ότι τόσο λόγω των συζητήσεων που προκάλεσε όσο και λόγω την επιμονής της Κυβέρνησης για την κατασκευή του, ότι το Mont Parnes αποτελεί ένα χαρακτηριστικό δείγμα των αντιλήψεων για τον τουρισμό την περίοδο που εξετάζουμε. Επιβεβαιώνει καταφανώς το φαντασιακό της κυβέρνησης για έναν τουρισμό πολυτελείας κατά τα δυτικά πρότυπα και την προτεραιότητα και τη στόχευση στα υψηλά κοινωνικά στρώματα. Αυτά αναμένεται να συνεισφέρουν στη δημιουργία ενός τουριστικού μοντέλου υψηλής οικονομικής απόδοσης, αλλά και στη διάχυση ενός «σύγχρονου», «δυτικότροπο» lifestyle. Οι λόγοι για τους οποίους ο ΕΟΤ διαφωνούσε με την ξενοδοχείο ήταν η έλλειψη παροχής ύδατος στην Πάρνηθα, η αντίληψη ότι οι επενδύσεις του ΕΟΤ θα πρέπει να προκρίνουν νέους τόπους στην περιφέρεια, διότι στην πρωτεύουσα και στις περιοχές πλησίον του κέντρου θα ήταν εύκολο να επενδύσουν ιδιώτες επιχειρηματίες, και το γεγονός ότι θεωρούσε το Mont Parnes σπατάλη χρημάτων, δεδομένου ότι με αντίστοιχα χρήματα θα μπορούσαν να ανεγερθούν περισσότερα από ένα επαρχιακά ξενοδοχεία. (Μούσα, 2012).

Τελικά, το Mont Parnes ανεγέρθηκε από τον ΕΟΤ στο διάστημα 1958-1961 με τον αρχικό προϋπολογισμό του έργου να ανέρχεται στα 25.000.000 δρχ¹³. Με την παράδοση των τελικών σχεδίων από τον αρχιτέκτονα, ο προϋπολογισμός ανεβαίνει στα 37.000.000 δρχ. Μετά την αλλαγή επιβλέποντα, γίνεται νέα επιμέτρηση και νέος προϋπολογισμός που ανεβάζει το έργο στα 45.000.000 δρχ. Οι Σύμβουλοι εκτιμούν πως μαζί με τα έπιπλα, τη διακόσμηση

13 ένα επαρχιακό ξενοδοχείο λίγο μικρότερης κλίμακας μαζί με την επίπλωση και τον περιβάλλοντα χώρο μπορεί να κόστιζε 10.000.000 δρχ.



Mont Parnes (άποψη 3)



Ο Κ. Καραμανλής στα εγκαίνια του Mont Parnes

και τον εξοπλισμό, το ποσό μπορεί να ανέλθει στα 70.000.000 δρχ. Το τελικό κόστος ανέρχεται στα 100.000.000 δρχ. χωρίς να διευκρινίζεται πλήρως τι περιλαμβάνει το ποσό αυτό. Ενα επιπλέον κόστος ήταν η υδροδότηση, η αγορά και η διασκευή του σανατορίου σε λαϊκό ξενοδοχείο και η ανάπλαση της γύρω όλης περιοχής. Η τεράστια απόκλιση του αρχικού προϋπολογισμού από τον τελικό επιβεβαίωνε την κατασπατάληση χρημάτων και πυροδοτούσε την πολιτική αντιδικία γύρω από το ξενοδοχείο. Ενας από τους λόγους που συνέβη αυτό ήταν και η βιασύνη που επέβαλλε η κυβέρνηση, η οποία ήθελε την ταχύτατη ολοκλήρωση του έργου ή έστω την παράσταση των εγκαινίων προ των εκλογών του 1961 με οποιοδήποτε κόστος. Η δε Διοίκηση του ΕΟΤ αρχικά αντιδρά, όμως μετά από αλλαγή των προσώπων στο ΔΣ απλά ακολουθεί τις κυβερνητικές εντολές και προσπαθεί να απαλλαγεί από την ευθύνη εξουσιοδοτώντας τον τότε πρόεδρο (Στ. Πεσμαζόγλου) να λαμβάνει μόνος του τις αποφάσεις.

Ο σχεδιασμός του έργου έγινε μετά από απευθείας ανάθεση από τον καθηγητή της Σχολής Καλών Τεχνών Π. Μυλωνά, η μελέτη ύδρευσης από τον καθηγητή του ΕΜΠ Α. Καλίνσκη, εργολάβος ανέλαβε ο Α. Αλαφούζος, ενώ για τη διακόσμηση του ξενοδοχείου συνεργάστηκαν μια σειρά διακεκριμένων καλλιτεχνών της εποχής (Ν. Χατζηκυριάκος Γκίκας, Ι. Μόραλης, Ι. Τσαρούχης). Διακηρυγμένος στόχος ήταν να αποτελέσει «ναυαρχίδα τουριστικού πόλου» στην Αθήνα, να σηματοδοτήσει τον κεντρικό ρόλο της πρωτεύουσας στον τουρισμό, αλλά να αποτελέσει και ένα ευρύτερο κέντρο ορεινών δραστηριοτήτων. Ζητούμενο ήταν η πολυήμερη διαμονή στο ξενοδοχείο ανθρώπων της υψηλής κοινωνίας, η οποία θα συνδυαζόταν με τη διήμερευση ορειβατών και λοιπών επισκεπτών της Πάρνηθας (Μαρμαράς, 2007).

Ο αρχικός σχεδιασμός περιλάμβανε την κατασκευή ξενοδοχείου πολυτελείας 120 κλινών, τη διαμόρφωση του περιβάλλοντα χώρου, την κατασκευή δρόμου και δικτύου ύδρευσης. Για την εγκατάστασή του ο ΕΟΤ προχώρησε στην αγορά έκτασης 850 στρεμ. στο Μαυροβούνι Πάρνηθας από τον ΟΔΕΠ, με σκοπό



Ο Υπ. Προεδρίας Κωνσταντίνος Τσάτσος κόβει την κορδέλα στα εγκαίνια του ξενοδοχείου



Mont Parnes (εσωτερικό)

αρχικά να αξιοποιήσει τα 300 στρεμ. Μετά από εντολή του ίδιου του Καραμανλή γίνεται προσθήκη άλλων 100 κλινών, διότι «δεν υπήρχε αρμονική σχέση μεταξύ του μεγέθους των κοινόχρηστων χώρων και του αριθμού των κλινών του ξενοδοχείου». Η αρχιτεκτονική λύση αυτού του πρώτου τόσο μεγάλης κλίμακας ξενοδοχείου ήταν ένας συνδυασμός ύστερου μοντερνισμού και «ελληνικότητας», ενώ ο Π. Μυλωνάς ανέλαβε και την επίπλωση σε συνεργασία με μια σειρά ελληνικών εργαστηρίων υπηρετώντας μια λογική Ar-Nouvo και Bauhaus. Η διαχείριση του ξενοδοχείου ανατέθηκε σε Ελβετική εταιρεία υπό την επίβλεψη του Υπουργού Προεδρίας της Κυβερνήσεως Κ. Τσάτσου. Για να λυθεί το θέμα της ύδρευσης, ο Οργανισμός διαπραγματεύτηκε την απόκτηση της πηγής Παλαιοχωρίου και της ευρύτερης περιοχής που ανήκει στο υδροθεραπευτήριο «Ευαγγελισμός». Για να αποκτήσει την πηγή εξαναγκάστηκε να αγοράσει όλη την περιοχή του θεραπευτηρίου, που περιλάμβανε και τα κτίρια του Σανατορίου Πάρνηθας, με σκοπό να τα μετατρέψει αργότερα σε ξενοδοχείο Β' ή Γ' τάξης. Στο Σανατόριο θα στεγαζόταν και το προσωπικό του Mont Parnes.

Η αξιοποίηση της Πάρνηθας απαιτούσε εκτός των νέων έργων τη σύνταξη μιας ευρύτερης χωροταξικής μελέτης. Αρχικά ο Οργανισμός την ανέθεσε στον Α. Κωνσταντινίδη, ως προϊστάμενο του Τμήματος Μελετών του ΕΟΤ, ο οποίος όμως αρνήθηκε μάλλον λόγω της αντίθεσής του συνολικά με το έργο, και στη συνέχεια προτείνεται ο Σπ. Στάικος (ένας από τους μελετητές του Hilton). Η μελέτη αφορά (1) τη διαμόρφωση του περιβάλλοντα χώρου από το Σανατόριο έως το νέο ξενοδοχείο, (2) την προμελέτη των προσβάσεων (αυτοκινήτων και πεζών), του φωτισμού, της υδρεύσεως και της αποχετεύσεως, (3) τον εξωραϊσμό του Ναού της Αγίας Τριάδας και της κρήνης που βρίσκεται στο άμεσο περιβάλλον του ναού, (4) τη μελέτη υπηρεσιακών κτιρίων (αστυνομία, δασοφυλακή, ταχυδρομείο, σταθμός αυτοκινήτων κ.α.), (5) τη μελέτη νέων κτιρίων αναψυχής (λαϊκά εστιατόρια, καταστήματα, γήπεδα, χώροι στάθμευσης κλπ.) και (6) την αξιοποίηση ορισμένων υφιστάμενων κτισμάτων

(προπολεμικού τουριστικού περιπτέρου). Στην περιοχή υπάρχει επίσης το προπολεμικό ξενοδοχείο «Πάρνης» που ανήκει στον ΕΟΤ και στεγάζει λαϊκές τάξεις (Γ' κατηγορίας), το οποίο ο Οργανισμός ενδιαφέρεται να εκσυγχρονίσει. Οι σκέψεις για τη δημιουργία τελεφερίκ ξεκινούν ήδη από το 1951, το έργο όμως πραγματοποιείται το 1973 (Μούσα, 2017).

Παρά τις υψηλότερες τον προσδοκιών το Mont Parnes κατέληξε να είναι μια εμπορική αποτυχία, δικαιώνοντας ουσιαστικά όσους θεωρούσαν το πρόγραμμα εξ' αρχής λανθασμένο και προϊόν μεγαλομανίας. Οι κοσμικές εκδηλώσεις, οι κινηματογραφικές ταινίες, οι διεθνείς καλλιτέχνες και τα εξωτικά μπαλέτα που απευθύνονταν σε ένα ευκατάστατο κοινό μπορεί να εισήγαγαν νεωτερισμούς στη διασκέδαση των Αθηναίων, δεν ήταν όμως αρκετά να καταστήσουν το συγκρότημα βιώσιμο. Ηδη το 1963 το ξενοδοχείο κλείνει, επειδή οι πελάτες είναι λιγότεροι των ξενοδοχοϋπαλλήλων. Στην προσπάθεια να μειωθεί η ζημιά έγιναν διάφορες σκέψεις, η επικρατέστερη από τις οποίες ήταν η εγκατάσταση καζίνο, πράγμα το οποίο τελικά υλοποιήθηκε το 1971 επί δικτατορίας (Μαρμαράς, 2007).

Πρόγραμμα συνδέσεων και μεταφορών

Συνδέσεις με το εξωτερικό: Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία, Ελλάδα-Ιταλία

Μετά από την αναφορά στα τουριστικά καταλύματα που χτίστηκαν από τον ΕΟΤ, θα εξετάσουμε το πρόγραμμα των συνδέσεων και τον μεταφορών που υλοποιήθηκαν στην περίοδο, που αποτελούσε αναγκαία προϋπόθεση για την τουριστική ανάπτυξη. Τη δεκαετία του 1950 ο ΕΟΤ σχεδιάζει και υλοποιεί δύο σημαντικές συνδέσεις της χώρας με τον υπόλοιπο κόσμο, τη σύνδεση Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας και Ελλάδας-Ιταλίας. Η περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας είναι και η μοναδική περίπτωση που επιδιώκεται σύνδεση με χώρα του ανατολικού μπλοκ, δεδομένου του ψυχροπολεμικού κλίματος της εποχής. Αυτό συμβαίνει από τη μία αναγκαστικά, καθότι η Ελλάδα είναι και η μοναδική χώρα των Βαλκανίων στη σφαίρα επιρροής της



Αμαξοστοιχία Orient Express



Orient Express (εσωτερικό)



Μεθοριακός Σταθμός Νίκης Φλώρινας



Ferry-boat “Εγνατία”



Ferry-boat “Appia”

Δύσης, και από την άλλη με δεδομένη την ουδετερότητα της Γιουγκοσλαβίας του Τίτο που δεν προσχωρεί στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Η σύμβαση μεταξύ των δύο χωρών υπογράφεται το 1952, στο πλαίσιο αυτής της συνεργασίας γίνονται από κοινού μελέτες για τον τουρισμό και εκδίδονται κοινά τουριστικά φυλλάδια. Ο ΕΟΤ αποβλέπει:

Στην επαναλειτουργία της διεθνούς πολυτελούς αμαξοστοιχίας Simplon Orient Express που προπολεμικά έφτανε μέχρι την Κωνσταντινούπολη και για το σκοπό αυτό αποφασίζει την πλήρη επισκευή της γραμμής Ειδομένης (Κιλκίς)-Πυθίου (Εβρου).

Στην καθιέρωση της Διεθνούς οδικής συγκοινωνίας Λονδίνου-Κωνσταντινούπολης με διαδρομή μέσω Ελλάδας (Μούσα, 2012).

Με αφορμή τα παραπάνω προγραμματίζονται τα κτιριακά έργα των Συνοριακών Σταθμών-Τελωνείων (Ευζώνων Κιλκίς, Νίκης Φλώρινας) και Σιδηροδρομικών Σταθμών (Περίπτερο Σταθμού Ειδομένης Κιλκίς-Γευγελής) και χρηματοδοτείται ο ΣΕΚ (Σιδηρόδρομοι Ελληνικού Κράτους) για το σταθμό του Πυθίου Εβρου. Η σύνδεση με τη Γιουγκοσλαβία αντιμετωπίζεται από την Αμερικανική Αποστολή με επιφυλακτικότητα (Μούσα, 2012).

Η σύνδεση Ελλάδας-Ιταλίας ήταν η μοναδική περίπτωση ακτοπλοϊκής σύνδεσης με ferry-boat αποκλειστικά για τουριστικούς λόγους μέχρι και την έλευση της στρατιωτικής δικτατορίας. Αποφασίστηκε το Μάρτιο του 1957, αρχικά με ένα ελληνικό και στη συνέχεια με ένα ιταλικό ferry-boat, το «Εγνατία» και το «Αρρία» αντίστοιχα, τα οποία θα εκτελούσαν τη διαδρομή Μπρίντιζ-Ηγουμενίτσα. Το ζήτημα του ποιο θα είναι το ελληνικό λιμάνι που θα υποδέχεται τους τουρίστες από την Ιταλία προκάλεσε θύελλα συζητήσεων και η διαδικασία κατάληξης μόνο εύκολη δεν ήταν.

Τόσο ο ΕΟΤ όσο και το ΞΕΕ υποστήριζαν η σύνδεση να γίνει μέσω του λιμανιού της Πάτρας, λόγω πληρέστερων υποδομών

άλλα και επειδή το ΞΕΕ για συντεχνιακούς λόγους ήταν επί χρόνια αρνητικό στη δημιουργία νέων πόλων τουριστικού ενδιαφέροντος (Αθανασίου, 2012 [2]). Από την άλλη, οι Ηπειρώτες υποστήριζαν με θέρμη τη θέση της Ηγουμενίτσας, αποβλέποντας στην τουριστική ανάπτυξη και της δικής τους περιοχής, και το κλίμα πόλωσης μεταφερόταν μέσω των Ηπειρωτών βουλευτών και στη βουλή. Στα επόμενα χρόνια οι διαξιφισμοί για το μοίρασμα των κονδυλίων του τουρισμού μεταξύ βουλευτών που εκπροσωπούσαν περιοχές της επαρχίας και την κρατική βοήθεια θα βρισκόταν συχνά στο κέντρο της κοινοβουλευτικής αντιπαράθεσης, εξυπηρετώντας ψηφοθηρικούς σκοπούς (Νικολακάκης, 2013). Εικάζουμε ότι αντίστοιχοι λόγοι ήταν αυτοί που στην προκειμένη περίπτωση οδήγησαν την κυβέρνηση στη λύση της Ηγουμενίτσας, προκαλώντας την έντονη αντίδραση του ΕΟΤ, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η Ηπειρος ήταν μια απομονωμένη, φτωχή αγροτική περιοχή με εδαφικές διεκδικήσεις από το όμορο κράτος της Αλβανίας. Ουμίζουμε ότι πρόκειται για μια περίοδο στην οποία ο κρατικός παρεμβατισμός στον ΕΟΤ έχει ενταθεί¹⁴.

Μετά την επιλογή της Ηγουμενίτσας, ο ΕΟΤ αναγκάζεται να αναθεωρήσει το πρόγραμμά του και να προχωρήσει στα απαραίτητα έργα. Αυτά περιλαμβάνουν λιμενικά έργα στα λιμάνια Κέρκυρας και Ηγουμενίτσας σε συνεργασία με τα αρμόδια Υπουργεία (Δημοσίων Έργων και Μεταφορών), το χτίσιμο του Μεθοριακού Σταθμού Ηγουμενίτσας, όπου στεγάζονται το Τελωνείο, ο έλεγχος διαβατηρίων, το γραφείο τουρισμού (υποδοχή-πληροφορίες), το γραφείο τουριστικής αστυνομίας κλπ., αλλά και την ίδια την ναυπήγηση του πλοίου «Εγνατία» μετά από αδυναμία σύμπραξης με Ελληνες εφοπλιστές. Το Α/Π «Εγνατία», συνολικού κόστους 3.200.000 δρχ., είχε κατασκευαστεί στη Γαλλία και ήταν ιδιοκτησία των Ελληνικών Μεσογειακών

14 ΦΕΚ 246/Α/13-10-1956, ΝΔ 3597, «Περί συστάσεως παρά το Υπουργείο Προεδρίας Κυβερνήσεως θέσεως Ειδικού Συμβούλου Τουρισμού» και ΦΕΚ 227/Α/09-11-1957, Διάταγμα «Περί καταστάσεως του προσωπικού του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού», σ. 1720.

Γραμμών (ΕΛΜΕΣ) της οικογένειας Γιαννουλάτου. Μπορούσε να μεταφέρει 115 επιβατικά αυτοκίνητα, 6 πούλμαν, 762 ημερήσιους επιβάτες και 638 νυκτερινούς. Η διαδρομή είχε διάρκεια 7 ώρες και το εισιτήριο την πρώτη τριετία (1960-63) στοίχιζε \$10 για τον επιβάτη και \$15-30 για τα οχήματα. Το δρομολόγιό του ήταν το εξής: Αναχώρηση από Μπρίντιζι στις 23.00 τοπική ώρα - Αφιξη στην Κέρκυρα στις 07.00 και αναχώρηση στις 08.30 - Αφιξη στην Ηγουμενίτσα στις 10.00 και αναχώρηση στις 13.00 - Αφιξη στο Μπρίντιζι στις 19.00 με αναχώρηση και πάλι στις 23.00 (Τζωρτζάτος, 1959).

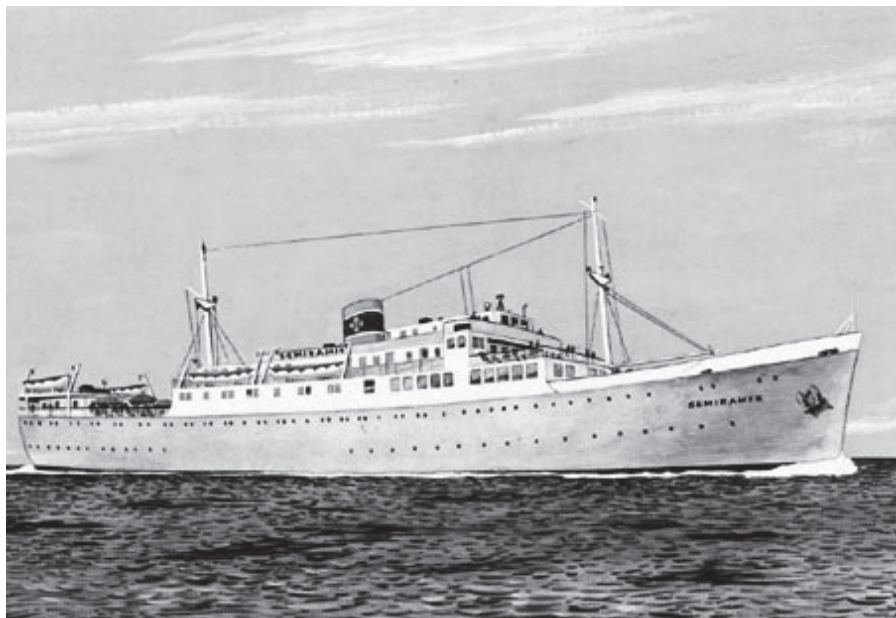
Μετακινήσεις στο εσωτερικό

Όσον αφορά στις μετακινήσεις στο εσωτερικό, θα πρέπει καταρχήν να επισημανθεί ότι την εποχή την οποία εξετάζουμε οι οδικές μεταφορές έχουν την τιμητική τους, αφού ένα από τα κορυφαία καταναλωτικά αγαθά που προωθείται είναι το αυτοκίνητο. Επιβεβαιώνοντας για άλλη μια φορά την πρόσδεσή τους στη Δύση, οι πολιτικές των ελληνικών κυβερνήσεων – ιδιαίτερα την περίοδο Καραμανλή- υπηρέτησαν την εξάπλωση του αυτοκινήτου με μεγάλα έργα οδοποιίας, αφήνοντας πίσω ή και καταργώντας τα μέσα σταθερής τροχιάς. Σε αυτό το φόντο, το μέσο μαζικής μεταφοράς τουριστών που διαδίδεται, με βάση και τα Ευρωπαϊκά πρότυπα, είναι το πούλμαν (pullman), το οποίο δίνει τη δυνατότητα οργανωμένης εκδρομής με άνεση και ξενάγηση.

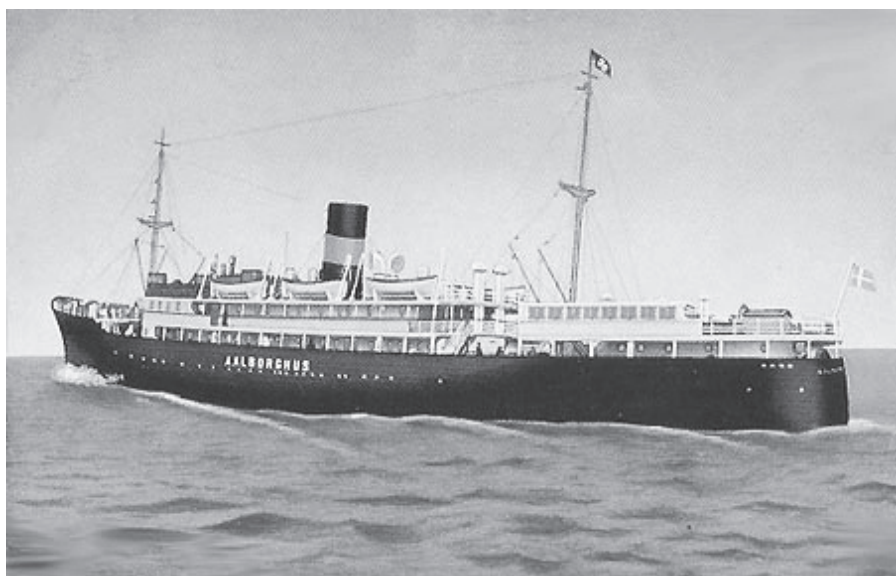
Από το 1953 έως το 1956 ο ΕΟΤ οργανώνει χερσαίες τουριστικές εκδρομές με πούλμαν σε συνεργασία με ταξιδιωτικά γραφεία, δείχνοντας και πάλι το δρόμο στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Οι διαδρομές σχεδιάζονται προσεκτικά λαμβάνοντας υπόψη τη διάρκεια της εκδρομής, τους κύριους τουριστικούς προορισμούς και τις τουριστικές υποδομές των διαδρομών. Σε αυτές τις εκδρομές οι διανυκτερεύσεις γίνονται στα τουριστικά περίπτερα ή εστιατόρια και τους ξενώνες του Οργανισμού αντιστοίχως. Η χρήση του μέσου είναι τόσο σημαντική ώστε να επηρεάζει τον τρόπο σχεδιασμού των ξενώνων του Οργανισμού και



Πούλμαν δεκαετίας 1960



Κρουαζιερόπλοιο "Σεμιραμής"



Κρουαζιερόπλοιο "Ατρεύς"

γίνεται ειδική πρόβλεψη στο κτιριολογικό πρόγραμμα, ώστε να μπορούν να φιλοξενούν τουλάχιστον 28 άτομα, όσοι δηλαδή οι επιβάτες ενός πούλμαν. Επιπλέον, σε πολλά έργα οδοποιίας που αναφέρονται παραπάνω δίπλα στα αρμόδια Υπουργεία και το Στρατό συμμετέχει και ο ΕΟΤ (Μούσα, 2012).

Σε μια χώρα με τόσα πολλά νησιά όπως η Ελλάδα που συγκεντρώνουν το τουριστικό ενδιαφέρον, δεν μπορούσαν οι θαλάσσιες συγκοινωνίες να μην είναι επίσης μέλημα του Οργανισμού Τουρισμού. Εξάλλου, όπως είδαμε και παραπάνω, τα θαλάσσια μέσα μεταφοράς είναι αυτά που υπερισχύουν και η κρουαζιέρα είναι ένας διαδεδομένος και προσφιλής τρόπος μεταφοράς τουριστών μεταξύ των ευρωπαϊκών πρακτορείων. Προσπαθώντας και πάλι να υπερκεράσει την επιφυλακτικότητα του ιδιωτικού κεφαλαίου, από το 1953 ο ΕΟΤ μισθώνει πλοίο μέσω δημοπρασίας. Επί σειρά ετών τον σκοπό αυτό υπηρετεί το «Σεμιραμής» της εταιρείας Ποταμιάνου και από το 1958 μισθώνεται και δεύτερο πλοίο, ανοίγοντας το πεδίο της ελληνικής κρουαζιέρας. Το 1960 αποφασίζεται η ναυπήγηση ακόμη δύο κρουαζιερόπλοιων από τον ΕΟΤ σε μια διαρκή προσπάθεια παρακίνησης της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Ταυτόχρονα, ο Οργανισμός επιδοτεί διάφορες γραμμές που εξυπηρετούν τη μετακίνηση των τουριστών (γραμμή Μυκόνου-Δήλου, Σποράδων, Αργολικού, Κορινθιακού κλπ.).

Διαχείριση της Αρχαιότητας

Όπως αναλύσαμε στο 1^ο κεφάλαιο, η Αρχαιότητα αποτελεί ίσως το σημαντικότερο τουριστικό κεφάλαιο για την Ελλάδα. Οι αρχαιολογικοί τουριστικοί τόποι αποτελούν ένα είδος ετεροτοπίας στους οποίους ο δυτικός επισκέπτης μπορεί να περιπλανηθεί εν είδη θεματικού πάρκου, εξερευνώντας το «ένδοξο παρελθόν» της Αρχαίας Ελλάδας, που θεωρεί «γενέτειρα» του δυτικού πολιτισμού, εξερευνώντας έτσι και τη δικιά του ταυτότητα. Διαχρονικά το μεγαλύτερο τουριστικό αξιοθέατο της Ελλάδας είναι η Ακρόπολη και όπως είναι φυσικό η αξιοποίησή της ήταν στις πρώτες –αν όχι η πρώτη– προτεραιότητα. Την περίοδο που

εξετάζουμε ξεκινούν οι ανακατασκευές της περιοχής γύρω από την Ακρόπολη δημιουργώντας έναν διευρυμένο δημόσιο αρχαιολογικό-τουριστικό χώρο (Ακρόπολη-Φιλοπάππου-Ρωμαϊκή Αγορά). Παράλληλα, αναβαθμίζεται το τουριστικό ενδιαφέρον και η δραστηριότητα του ΕΟΤ σε αρχαιολογικούς τόπους της επαρχίας, όπως οι Δελφοί, η Δήλος, οι Μυκίνες κλπ. Την περίοδο αυτή καθιερώνονται και τα δύο σημαντικότερα φεστιβάλ αναβίωσης του αρχαίου δράματος, το Φεστιβάλ Επιδαύρου και το Φεστιβάλ Αθηνών. Παρακάτω θα δούμε πιο αναλυτικά αυτές τις αποφασιστικού χαρακτήρα παρεμβάσεις για την ανάδειξη του πολιτισμού της κλασικής αρχαιότητας.

Αναπλάσεις – αναστηλώσεις – ανασκαφές

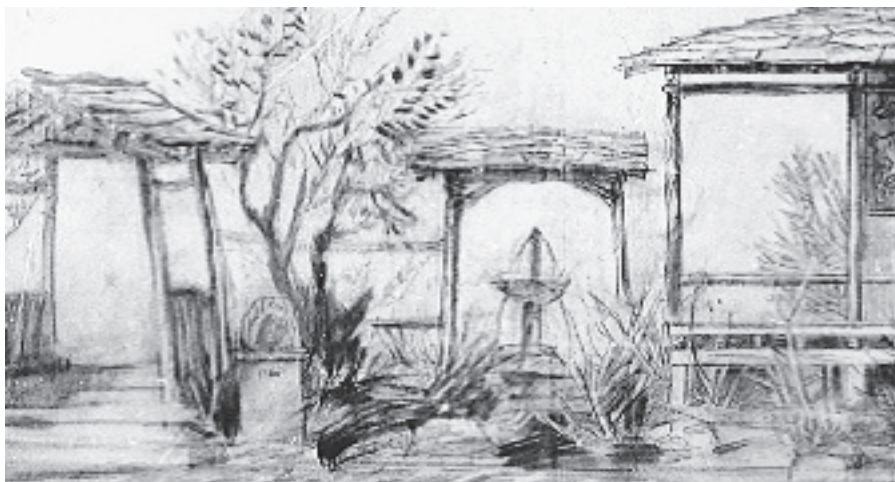
Ακρόπολη

Η Ακρόπολη των Αθηνών αποτελεί ούτως ή άλλως το νούμερο ένα αρχαιολογικό χώρο της Ελλάδας, σύμβολο του Δυτικού πολιτισμού και για του Έλληνες «ελληνικό ιδανικό». Ο σχεδιασμός και εξωραϊσμός του απασχολεί πολύ συχνά τον ΕΟΤ ανά περιόδους, με σημαντικότερη παρέμβαση τη διαμόρφωση του λόφου της Ακρόπολης και του Φιλοπάππου από τον Δ. Πικιώνη τη δεκαετία του 1950. Η προσέγγιση του Πικιώνη είχε σαν στόχο την αποκατάσταση του τοπίου γύρω από την Ακρόπολη σε μεγάλη κλίμακα. Το γεγονός αυτό φανερώνει ένα τουριστικής εμπνεύσεως ενδιαφέρον για τον τρόπο επίσκεψης του μνημείου, το οποίο υπερέβαινε τη μέριμνα για τη συντήρηση των μαρμάρων που μέχρι τότε απασχολούσε τα Αρχαιολογικά Συνέδρια.

Το έργο εκτελέστηκε από το Υπ. Δημοσίων Έργων με δαπάνη που διατέθηκε από το πρόγραμμα επενδύσεων του ΕΟΤ και η κατασκευή του διήρκησε από το Μάιο του 1954 έως το Φεβρουάριο του 1958. Περιλάμβανε μια ανάπλαση έκτασης 80,000 τμ. από τα Προπύλαια μέχρι το Ανδρο του Φιλοπάππου. Το βασικό έργο ήταν ο πλακόστρωτος πεζόδρομος που συνδέει τα Προπύλαια με το λόφο Φιλοπάππου και σημεία στάσης και θέας επί αυτής της διαδρομής. Εντός της έκτασης βρισκόταν ο ναός Αγίου Δημητρίου Λουμπαδιάρη που επίσης επιμελήθηκε ο Πικιώνης, αλλά και ο



Πλακόστρωτος πεζόδρομος που συνδέει τα Προπύλαια με το λόφο του Φιλοπάππου



Ναός Αγ. Δημητρίου Λουμπαρδιάρη

χώρος του θεάτρου Ηρώδου του Αττικού.

Ο Πικιώνης δούλευε με έναν ιδιαίτερο τρόπο, επενδύοντας στον ανθρώπινο μόχθο, το μάτι και το χέρι του τεχνίτη και περριζόντας τη χρήση της μηχανής. Η δουλειά που έκανε επί τόπου συνδυαζόταν με εργαστηριακή δουλειά με σκίτσα, παράγοντας ένα εξαιρετικά πρωτότυπο αρχιτεκτονικό τύπο με εσωτερική αρμονία, που σεβόταν το τοπίο και το αρχαιολογικό φορτίο και συνδύαζε νέα με παλιά υλικά (σκυρόδεμα, πέτρα, μαρμάρια ενθέματα από κατεδαφίσεις νεοκλασικών κλπ.). Συνολικά το έργο του είχε το χαρακτήρα «δημιουργικής αποκατάστασης». Επεδίωξε να ξαναζωντανέψει τις οδικές διασυνδέσεις της Αρχαιότητας, που είχαν διατηρηθεί ως μονοπάτια σε όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας και καταστράφηκαν τη δεκαετία του 1930, όταν έγιναν χωματουργικές αλλαγές με σκοπό τη διευκόλυνση της πρόσβασης στις αρχαιότητες. Στο ίδιο πνεύμα αποξήλωσε και τον ασφαλτωμένο δρόμο στη νότια πλευρά του λόφου που καταπατούσε τις αρχαιότητες. Τέλος, επέλεξε την εντατική δενδροφύτευση της περιοχής με θάμνους και πόες της αττικής γης, όπως και στην Αρχαιότητα, απομακρύνοντας σταδιακά τα υπόλοιπα δέντρα (Πικιώνη, 2001).

Αν και σήμερα το έργο του θεωρείται από τις κορυφαίες στιγμές στην μεταπολεμική ελληνική αρχιτεκτονική, την εποχή της κατασκευής του είχε προκαλέσει πολλές τριβές στο ΔΣ του ΕΟΤ και την αντίδραση του Γραφείου Νομομηχανικού Αττικής και Υπουργείου Συγκοινωνιών, καθώς οι μέθοδοι του Πικιώνη θεωρούνταν αναχρονιστικές. Δεν ήταν ιδιαίτερα αρεστός στους κυβερνητικούς κύκλους και μάλιστα οι Σύμβουλοι του ΕΟΤ ήθελαν να ορίσουν δικό τους επιβλέποντα. Τελικά τα πνεύματα κατευνάστηκαν με παρέμβαση του Συμβούλου αρχιτέκτονα Σακελλάριου, αλλά και την προσωπική εμπλοκή του Κ. Καραμανλή που επισκεπτόταν το έργο αυτοπροσώπως.

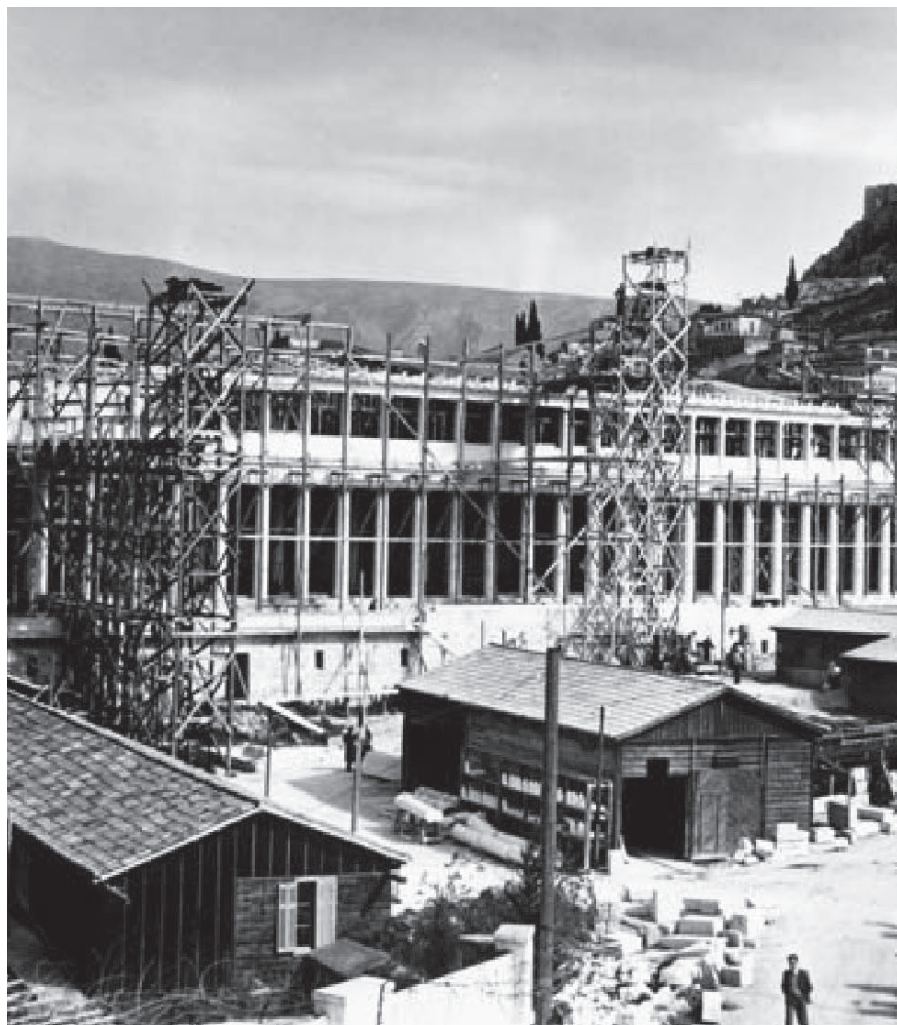
Με την ολοκλήρωση του έργου το 1958 οι προστριβές στο Συμβούλιο του ΕΟΤ συνεχίζονται και αφορούν κυρίως στη

λειτουργία του «Περιπτέρου με τη Σκιάδα» και του ναού του Λουμπαδιάρη, τα οποία ήταν επί της εποπτείας του ΕΟΤ. Ενώ ο Πικιώνης οραματίζεται το περίπτερο ως αναπαυτήριο ενατένισης της Ακροπόλεως με την παροχή στοιχειωδών ανέσεων, τα μέλη του ΕΟΤ προτιμούν μια πιο εμπορική εκμετάλλευση και τη λειτουργία καντίνας με την προσθήκη μαγειρείου, office κλπ. Τελικά υπερισχύει η άποψη του αρχιτέκτονα και αποφασίζεται η δημιουργία της καντίνας με χαρακτήρα κοσμικού κέντρου επί της Διονυσίου Αρεοπαγιτών. Στο ίδιο πνεύμα όσον αφορά στο ναό, ο Οργανισμός δυσανασχετεί με τη λειτουργία του ναού ως Ορθόδοξη εκκλησία με «παραδόσεις» που δεν ταιριάζουν με την εικόνα που θέλει να παρουσιάσει ο ΕΟΤ στους ξένους τουρίστες. Ο ναός χρησιμοποιείται ως ενοριακός λαϊκής συνοικίας (πάγκοι για πανηγύρια, γάμους και βαφτίσεις στο εξωτερικό, αιωρούμενες εικόνες και αφιερώματα στο εσωτερικό κλπ.), συγκεντρώνοντας στη Λειτουργία ένα πλήθος από αγαθούς και φιλόθρησκους ανθρώπους. Η ασυμβατότητα της εικόνας αυτής με την κατασκευή του περιλάμπρου αρχαιολογικού τοπίου που θέλει να δώσει ο Οργανισμός οδηγεί στην παύση της λειτουργίας του ναού ως χώρου λατρείας (Μούσα, 2012).

Πέρα από το έργο του Πικιώνη, είναι πολλά τα έργα και οι εκδηλώσεις που υπό την αιγίδα του ΕΟΤ γίνονται ή προκηρύσσονται μέσα στις δεκαετίες 1950-1960 γύρω από την περιοχή της Ακρόπολης-Φιλοπάππου. Ενα από τα σημαντικότερα είναι το Τουριστικό Κέντρο Φιλοπάππου «Διώνυσος», το οποίο κατασκευάστηκε το 1960 από τον Π. Βασιλειάδη, φιλοτεχνήθηκε από τον Γ. Μόραλη, λειτουργούσε ως εστιατόριο και αποτέλεσε κέντρο της κοσμικής ζωής της Αθήνας. Επιπλέον, το 1959 το θέαμα «Ηχος και Φως που γίνεται ταυτόχρονα και στη Ρόδο και το 1965 στου Φιλοπάππου το Χοροθέατρο Δώρα Στράτου που κατασκευάζεται σε σχέδια του Σπ. Στάικου, καθώς και η Υπαίθρια Εκθεση Γλυπτικής με σύγχρονα έργα σημαντικών καλλιτεχνών από όλο τον κόσμο.

**Αναστήλωση της Στοάς του Αττάλου και Αρχαία Αγορά
(Αμερικάνικη Αρχαιολογική Σχολή, 1953-1956)**

Ένα από τα σημαντικότερα κεφάλαια ανάδειξης των μνημείων της κλασικής αρχαιότητας στην Αθήνα το έγραψε η Αμερικάνικη Αρχαιολογική Σχολή με το έργο των αναστηλώσεων. Ιδρύθηκε και ξεκίνησε το ανασκαφικό της έργο το 1881, ωστόσο στη



Εργασίες αναστήλωσης Στοάς Αττάλου

μεταπολεμική περίοδο (ειδικά τη δεκαετία του 1950) είναι που κορυφώνονται οι δραστηριότητές της. Στο διάστημα 1949-1959 με επί κεφαλής τον καθηγητή John L. Caskey ολοκληρώθηκε το πιο φιλόδοξο έργο που είχε αναλάβει η Σχολή από ιδρύσεώς της, η ανασκαφή της Αρχαίας Αγοράς (που ξεκίνησε το 1931 και ολοκληρώθηκε το 1953), η ανακατασκευή της Στοάς Αττάλου (1953-1956), και η δημιουργία του πρώτου αρχαιολογικού πάρκου κάτω από την Ακρόπολη, που αποτέλεσε και την πρώτη εκτεταμένη και σχεδιασμένη διαμόρφωση και αναφύτευση αρχαιολογικού χώρου. Το έργο της ανασκαφής χρηματοδοτήθηκε από το ίδρυμα Rockefeller, ενώ η ανακατασκευής της Στοάς Αττάλου συγχρηματοδοτήθηκε από το ίδιο ίδρυμα και το Σχέδιο Μάρσαλ (Thompson, 1956).

Το έργο της ανακατασκευής πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία Αμερικανών και Ελλήνων αρχαιολόγων, υπό την επίβλεψη της Διεύθυνσης Αναστήλωσης του Υπουργείου Παιδείας και του καθηγητή Α. Ορλάνδου. Επικεφαλής της ανασκαφής ήταν ο Η. Thompson, καθηγητής του Institute for Advanced Studies στο Princeton University των ΗΠΑ, ενώ αρχιτέκτονας ο Ι. Τραυλός. Το 1948, η Αμερικανική Σχολή εντάχθηκε στη χρηματοδότηση του Σχεδίου Μάρσαλ με την προοπτική ανέγερσης μουσείου έκθεσης και φύλαξης των ευρημάτων της ανασκαφής. Τελικά, ο Thompson πρότεινε την ανακατασκευή και αναστήλωση της Στοάς του Αττάλου πάνω στο αρχαίο ίχνος και τη μετατροπή της σε μουσείο που θα στεγάσει τα ευρήματα από τον αρχαιολογικό χώρο της Αρχαίας Αγοράς. Το έργο αυτό πραγματοποιήθηκε από το 1953 μέχρι το 1956, χρονιά που τελέστηκαν και τα εγκαίνια με κάθε επισημότητα από τους Βασιλείς Παύλο και Φρειδερίκη. Επιπλέον, ήδη από το 1954 είχαν ξεκινήσει τα έργα φύτευσης του αρχαιολογικού πάρκου. Η Στοά του Αττάλου αποτελούσε αναστηλωτικό επίτευγμα διεθνούς ακτινοβολίας και εκπλήρωνε τον κυριότερο στόχο της Αμερικανικής Αποστολής για ένα «αναβαθμισμένο» αρχαιολογικό τοπίο που θα εξυπηρετούσε τον ξένο και δη το μέσο Αμερικανό τουρίστα (Αθανασίου & Αλιφραγκής, 2012).

Αποκεντρωμένοι τόποι αρχαιολογικού ενδιαφέροντος

Πέρα από το κέντρο των Αθηνών πολλοί σημαντικοί προορισμοί με αρχαιολογικό ενδιαφέρον βρίσκονται και στην επαρχία. Είναι οι Δελφοί, η Ολυμπία, η Δήλος, το Σούνιο (Ναός Ποσειδώνα), η Ακρόπολη Κορίνθου κ.α., ενώ τα σημαντικότερα προϊστορικά μνημεία είναι οι Μυκήνες, η Κνωσός-Φαιστός-Μάλια, η Θάσος κ.α. Από τη νεότερη ιστορία οι δημοφιλέστεροι προορισμοί είναι το Ναύπλιο, ως η πρώτη πρωτεύουσα της Ελλάδας, και τα νησιά του Αργοσαρωνικού. Επίσης, ιδιαίτερα προσφιλής προορισμός είναι η Πελοπόννησος, λόγω της πληθώρας σημαντικών μνημείων, της πλούσιας φυσικής ομορφιάς και της σχετικά εύκολης πρόσβασης από την πρωτεύουσα.

Ο ΕΟΤ εξ' αρχής μερίμνησε για την ανάδειξη των εν λόγω τουριστικών προορισμών, ιεραρχώντας πρώτους αυτούς που είναι ήδη γνωστοί στο διεθνή τουρισμό. Το πρόγραμμα ανάπτυξης συχνά περιλάμβανε ανασκαφές, αναστηλώσεις, εξυγίανση των αρχαιολογικών τόπων κλπ., τα οποία αναλάμβανε η Διεύθυνση Αναστηλώσεων Ιστορικών Μνημείων, όμως επιπρόσθετα, όπως σημειώσαμε και παραπάνω, το σύννηθες εργαλείο για την τόνωση της τουριστικής κίνησης ήταν η κατασκευή των Ξενία. Ετσι, Ξενία χτίζονται σε Ναύπλιο, Δελφούς, Μύκονο, Δήλο, Ολυμπία, Ανδρίτσαινα, Πύλο, Μεθώνη, Σαμοθράκη, Θάσο, Σπάρτη, Καλαμάτα κ.α. Επιπλέον, ανεγείρονται και τουριστικά περίπτερα σε Σούνιο, Αρχαία Κόρινθο, Φαιστό κ.α. Αντίστοιχη λογική ακολουθεί ο ΕΟΤ και στα Βυζαντινά και Μεσαιωνικά μνημεία (Ναύπλιο, Χανιά, Μεθώνη, Μυτιλήνη κ.α.).

Αναβίωση αρχαίου δράματος

Επίδαυρος

Μετά την Ακρόπολη και την περιοχή γύρω από αυτή, η Επίδαυρος ήταν στις πρώτες προτεραιότητες του ενδιαφέροντος των ανθρώπων του τουρισμού μετά τον πόλεμο. Μπαίνει σε τροχιά αναμόρφωσης το 1948, όταν η ευρύτερη αρχαιολογική περιοχή της Αργολίδας (Επίδαυρος & Μυκίνες) εντάσσεται στο πρόγραμμα χρηματοδότησης από το Σχέδιο Μάρσαλ. Το αρχαιολογικό της τοπίο αποτέλεσε ένα συνεκτικό παράδειγμα «κατασκευής» που σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε σε διαφορετικές φάσεις καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950 με στόχο την τουριστική κατάταξη της Επιδαύρου στα πρώτης κατηγορίας διεθνή αξιοθέατα. Οι τρεις βασικοί άξονες ήταν:

1. Αρχαιολογικό έργο με εκτεταμένες αναστηλώσεις στο αρχαίο θέατρο.
2. Εκσυγχρονισμός του αρχαιολογικού χώρου, των προσβάσεών του και σχεδιασμός νέων, μοντέρνων εγκαταστάσεων.
3. Πρόγραμμα ανασχεδιασμού και αναφύτευσης του τοπίου.
4. Διοργάνωση και προώθηση του φεστιβάλ αρχαίου δράματος.

Οι πρώτες μελέτες για την ανάπλαση της Επιδαύρου περιλάμβαναν ευπρεπισμό των κοινόχρηστων τμημάτων των αρχαιολογικών χώρων, εκσυγχρονισμό των προσβάσεων, διαμόρφωση χώρων στάθμευσης και πρασίνου, ανέγερση χώρων WC, ηλεκτρολογικές και υδραυλικές εγκαταστάσεις, διευκόλυνση αποβίβασης και επιβίβασης στο λιμάνι της Παλαιάς Επιδαύρου, επισκευή των οδών Επιδαύρου-Ναυπλίου και Επιδαύρου-Παλαιάς Επιδαύρου, αποκατάσταση και αύξηση της κτιριακής υποδομής φιλοξενίας και αναψυχής των επισκεπτών. Οι κτιριακές ανάγκες για φιλοξενία καλύφθηκαν με τη δημιουργία δύο ξενώνων, ο ένας εκ των οποίων ήταν η πρώην οικία του αρχαιολόγου Καββαδία και ο δεύτερος ένας ξενώνας που άνηκε στην Ελληνική Περιηγητική

Λέσχη (ΕΛΠ), ενώ επιπλέον εγκαταστάθηκαν αναψυκτήριο και τουριστικό περίπτερο. Το πρώτο Τουριστικό Ξενοδοχείο του ΕΟΤ με την ονομασία «Αμφιτρύωνας» κατασκευάστηκε το 1951 στο Ναύπλιο με σκοπό να υπηρετήσει την τουριστική αναβάθμιση της Αργολίδας μαζί με την ανάπτυξη των αρχαιολογικών τοπίων των Μυκηνών και της Επιδαύρου. Προϊστάμενος του Τμήματος Μελετών του ΕΟΤ ήταν ο Κ. Κραντονέλλης, ενώ επικεφαλής του Οργανισμού ήταν ο Δ. Παπαευστρατίου. Πρόκειται για τα πρώτα τουριστικά έργα που κατασκευάστηκαν με την οικονομική ενίσχυση της Αμερικανικής Αποστολής και οι τελετές θεμελιώσεων έφεραν και την ανάλογη επισημότητα με παρουσία του παραγόντων της ECA/G και Αμερικάνων συμβούλων.

Με την ένταξη της Επιδαύρου στο πρόγραμμα τουριστικής αναβάθμισης του Σχεδίου Μάρσαλ μπήκε σε τροχιά και το αναστηλωτικό πρόγραμμα του αρχαίου θεάτρου. Ενώ την πρωτοβουλία του σχεδιασμού και της οργάνωσης την είχε ο φορέας τουρισμού, την αναστήλωση ανέλαβε η Διεύθυνση Αναστηλώσεων των Ιστορικών Μνημείων της Ελλάδος, που υπαγόταν στο Υπουργείο Παιδείας, με επικεφαλής στο αρχιτέκτονα Α. Ορλάνδο. Υπό την εποπτεία του πραγματοποιήθηκε τεράστιο αναστηλωτικό έργο με ταχείς ρυθμούς με στόχο την επαναλειτουργία του θεάτρου, την εκτέλεση παραστάσεων αρχαίου δράματος και τη διοργάνωση φεστιβάλ.

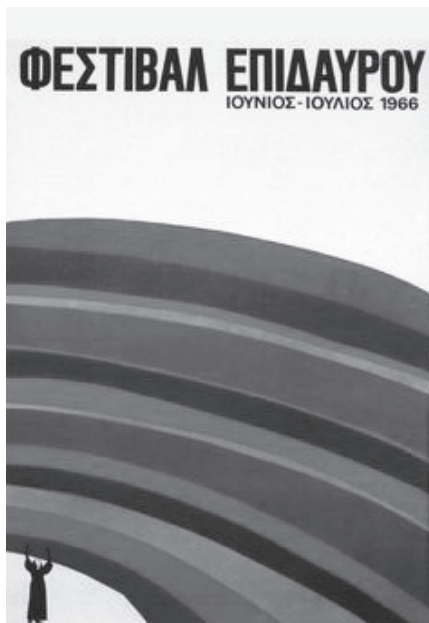
Προσπάθειες για την επαναλειτουργία του αρχαίου θεάτρου της Επιδαύρου είχαν ξεκινήσει προπολεμικά με τη συμμετοχή τριών φορέων: του Εθνικού Θεάτρου (ΕΘ), του Groupe de Theatre Antique de la Sorbonne και της Ελληνικής Περιηγητικής Λέσχης (ΕΛΠ). Η προσπάθεια αυτή θα εντατικοποιηθεί από το 1953 και έπειτα με βασικό φορέα συντονισμού τον ΕΟΤ, επικεφαλής του οποίου βρίσκεται ο Ν. Φωκάς, σε συνεργασία με την ΕΛΠ και το ΕΘ. Η πρώτη παράσταση που ανεβαίνει στη νέα Επίδαυρο από το ΕΘ είναι ο Ιππόλυτος σε σκηνοθεσία Δ. Ροντήρη το καλοκαίρι του 1954, ενώ η επίσημη έναρξη του φεστιβάλ γίνεται το 1955 με την Εκάβη σε σκηνοθεσία Α. Μινωτή.

Το σημαντικό πρόβλημα εξασφάλισης τροφής και στέγης αντιμετωπίστηκε με τη συνεργασία των κατοίκων της περιοχής, καθώς με τη βοήθεια της Τουριστικής Αστυνομίας οργανώθηκαν τιμολογιακοί κατάλογοι με κλίνες που διέθεταν όσοι κάτοικοι το επιθυμούσαν. Ταυτόχρονα προσκλήθηκαν όλοι οι κάτοικοι των περί την Αρχαία Επίδαυρο χωριών να παρακολουθήσουν τις παραστάσεις με ελεύθερη είσοδο, ώστε να αισθανθούν συμμετέχοι και συνδημιουργοί της εμπειρίας αναβίωσης του αρχαίου δράματος. Ωστόσο, το πολύχρωμο και ζωντανό πανηγύρι που έφεραν μαζί τους οι ντόπιοι σιγά σιγά άρχισε να φαντάζει σαν παραφωνία στα μάτια των αρμοδίων του ΕΟΤ. Θεωρήθηκε μη συμβατό με την «ιερότητα» του αρχαιολογικού χώρου, πράγμα που οδήγησε τελικά και στην επιβολή εισιτηρίου. Χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος που ο Lacarriere ως φοιτητής ηθοποιός της Σορβόνης περιέγραφε την εμπειρία του από την Επίδαυρο τις χρονιές 1947 και 1955.

(1947) «Απ' αυτά τα πεύκα έρχονται φωνές, κραυγές, τραγούδια ανακατεμένα με γκαρίσματα γαϊδάρων και χλιμιντρίσματα μουλαριών [...] δεν πιστεύω τα μάτια μου: χιλιάδες χωριάτες κάθονται κάτω απ' τα δέντρα, μέσα στα μάρμαρα του ναού, πάνω στην πλατεία του Ασκληπιού, φερμένοι απ' όλες τις γωνιές της Πελοποννήσου για να δούνε τους Πέρσες. Το έργο παίζεται στα Γαλλικά και κανείς τους δεν καταλαβαίνει τη γλώσσα [...] Είναι μεσημέρι. Οι πετσέτες με τα φαγητά είναι λίγο πολύ παντού απλωμένες. Οι μουσικοί πιάνουν τα όργανα και το πανηγύρι αρχίζει [...] βλέπω να ξαναζεί μια αρχαία γιορτή [...] που θα 'πρεπε να υπήρχε στα μεγάλα ιερά τις γιορτινές μέρες, ένα είδος πανηγυριού [που] μου επέτρεψε [...] να ξαναβρώ τη μεγάλη χαρά των παγανιστικών χρόνων» (Lacarriere, 2005: 127-129)¹⁵.

(1955) «Ο τόπος είχε μεταμορφωθεί. Είχαν στήσει έναν τοίχο

15 Οπως παρατίθενται στο Αθανασίου, Αι. (2012) «Το αρχαιολογικό τοπίο ως κατασκευή: Η καθιέρωση της αρχαίας Επιδαύρου ως τουριστικού προορισμού τη δεκαετία του 1950», στο «Μεταπολεμικός Μοντερνισμός: Αρχιτεκτονική, Πολιτική και Τουρισμός στην Ελλάδα 1950-1965».



Αφίσες του Φεστιβάλ Επιδαύρου

Θέατρο Επιδαύρου



Θεατρική παράσταση "Ιφιγόλεια" 1954



Θέατρο Επιδαύρου 1956

βάθους και παρόδους [...] Η κατάσταση του δρόμου ήταν και αυτή καλύτερη. Είχε ασφαλτοστρωθεί [...] μεγαλύτερη αλλαγή είχε υποστεί το κοινό. Πάνε πια οι χωριάτες, τα σκαμμένα πρόσωπα, η γιορτή μέσα στα πεύκα, τα γαϊδούρια και τα μουλάρια [...] τώρα το κοινό ήτανε ξένοι, τουρίστες Γάλλοι, Γερμανοί, Αγγλοι και παράμερα λεωφορεία και Πούλμαν» (Lacargiere, 2005: 135)⁶.

Ο ενθουσιασμός και η υπερδραστηριότητα των έργων το 1955 δεν βρήκε σύμφωνη την Αρχαιολογική Υπηρεσία, η οποία αισθανόταν να χάνει τον έλεγχο στη δική της περιοχή, όχι μόνο στην περίπτωση της Επιδαύρου αλλά γενικότερα στην επέλαση του ΕΟΤ στα προς τουριστική αξιοποίηση αρχαιολογικά τοπία της χώρας. Η ένταση έφτασε σε τέτοιο σημείο που πριν την έναρξη του φεστιβάλ το 1955 οι αρχαιολόγοι απείλησαν μέσω του τύπου την παρεμπόδιση της διεξαγωγής του και την καταστροφή των ήδη εκτελεσθέντων έργων, απειλές όμως που τελικά δεν υλοποιήθηκαν. Αντίστοιχες εντάσεις δημιουργήθηκαν κα μεταξύ του ΕΟΤ και του ΕΘ, λόγω μιας οικονομικής διεκδίκησης του ΕΘ το 1957. Χαρακτηριστικός ήταν ο κυνισμός του Παπαευστρατίου όταν πρότεινε να μην ενδώσει ο ΕΟΤ στον οικονομικό εκβιασμό του ΕΘ παίρνοντας το ρίσκο της μη πραγματοποίησης των παραστάσεων. Επέμενε ότι η διοργάνωση έπρεπε να περάσει αποκλειστικά στα χέρια του ΕΟΤ που θα έκανε τα μέγιστα για την προσέλκυση ξένων επισκεπτών. Τελικά, ο ΕΟΤ υποχώρησε στις απαιτήσεις του Εθνικού, ωστόσο το ρήγμα στις σχέσεις των διαφόρων φορέων ήταν εμφανές.

Μετά τη θετική ανταπόκριση του κοινού και προσδοκώντας μεγαλύτερη προσέλευση επισκεπτών, ο ΕΟΤ εγκρίνει την απαλλοτρίωση των γειτονικών με τον αρχαιολογικό χώρο γεωργικών εκτάσεων, ώστε να δημιουργηθούν άνετοι χώροι στάθμευσης και οδοί προσπέλασης. Η πολιτική αυτή ήταν από τις πολιτικές του ΕΟΤ που στη συνέχεια καθιερώθηκαν για τη διαφύλαξη των τουριστικών τόπων, μαζί με την απομάκρυνση των αυτοσχέδιων επιχειρηματικών εγκαταστάσεων, την

εντατική δεντροφύτευση και την αποτροπή οικοδομικών επεμβάσεων μεγάλης κλίμακας. Το 1956 αποφασίστηκε η εντατική αναφύτευση των πρανών της Επιδαύρου, καθώς και η αναδάσωση του περιβάλλοντα χώρου του θεάτρου και φυτεύτηκαν 4.700 δέντρα.

Το 1957 προϊστάμενος του Τμήματος Αρχιτεκτονικών Μελετών του ΕΟΤ αναλαμβάνει ο Α. Κωνσταντινίδης και το πρώτο έργο του από τη θέση αυτή ήταν η μελέτη αποδυτηρίων για τους ηθοποιούς του αρχαίου θεάτρου της Επιδαύρου. Σε αυτό, όπως και στους επόμενους ξενώνες που δημιούργησε στην Επίδαυρο (τρεις το 1960 και ακόμη τέσσερις το 1962) εφάρμοσε χαρακτηριστικά στοιχεία της πρωτοποριακής αρχιτεκτονικής του όσον αφορά στη σχέση νέων παλιών υλικών και το πάντρεμα του μοντερνισμού με το τοπικό στοιχείο. Επιπλέον, το 1958 ο ΕΟΤ διαπιστώνει ότι ο «Αμφιτρύων» δεν επαρκεί για την κάλυψη της προσέλευσης των τουριστών στην Αργολίδα και αποφασίζει την ανέγερση και δεύτερου ξενοδοχείου στο Ναύπλιο, μέσα στο Ενετικό φρούριο της Ακροναυπλίας. Πρόκειται για το Ξενία «Ακροναυπλία», δυναμικότητας 58 δωματίων, την αρχιτεκτονική μελέτη και την επίπλωση του οποίου αναλαμβάνει ο Γ. Τριανταφυλλίδης.

Από το 1957 αρχίζει να ωριμάζει σημαντικά και η διαφημιστική καμπάνια του ΕΟΤ με στόχο την προώθηση του Φεστιβάλ. Το πρόγραμμα προβολής του περιλάμβανε μια γιγαντιαία φωτεινή διαφήμιση στο Λυκαβηττό, πινακίδες στα τρόλεϊ της Αθήνας, ξενόγλωσσες πινακίδες σε περίπτερα, ξενοδοχεία, γραφεία ταξιδιών και κέντρα διασκέδασης, αφίσες στην επαρχία, πανό, ενημερωτική κινηματογραφική ταινία μικρής διάρκειας σε 15 θερινούς κινηματογράφους σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας, καταχωρήσεις στον Αθηναϊκό τύπο, δημοσίευση άρθρων και κινούμενη φωτεινή επιγραφή στο Σύνταγμα. Επιπλέον, υιοθετήθηκε η πρακτική φωτογράφισης των παραστάσεων στην Επίδαυρο και το Ηρώδειο από σημαντικούς καλλιτέχνες φωτογράφους, ενώ αναβαθμίστηκε σημαντικά και η παραγωγή αφισών για το φεστιβάλ με τη συμβολή του κορυφαίου γραφίστα

Φρέντνυ Κάραμποττ, που φιλοτέχνησε με τη συνεργασία των Μιχάλη και Αγνή Κατζουράκη μια σειρά αφισών και φυλλαδίων πραγματικά νεωτερική και απελευθερωμένη από τη συμβατική διαφήμιση, γνήσια έκφραση του μοντερνισμού της δεκαετίας του 1960 (Αθανασίου, 2012 [2]).



Αφίσα του Φεστιβάλ Αθηνών 1963

Φεστιβάλ Αθηνών

Το Φεστιβάλ Επιδαύρου μαζί με τις μεσοπολεμικές Δελφικές Γιορτές και το Φεστιβάλ Απόδημου Ελληνισμού αποτέλεσαν και τους προκατόχους του Φεστιβάλ Αθηνών. Το πρώτο Φεστιβάλ Αθηνών διοργανώθηκε το 1955 επί υπουργίας της Προεδρίας της Κυβερνήσεως Γ. Ράλλη και αρχικά αποκλειστική του έδρα ήταν το Ωδείο Ηρώδου του Αττικού. Η εντολή για την πλήρη αναστήλωση του θεάτρου δόθηκε το 1952 από τον ίδιο τον Παπάγο προκειμένου να φιλοξενήσει παραστάσεις αρχαίου δράματος, η αναβίωση των οποίων είχε εγκαινιαστεί ήδη από το 1924. Το 1936 με δαπάνη του ΕΘ τοποθετούνται ξύλινα λυόμενα εδώλια στο κάτω διάζωμα του Ηρώδειου, ενώ το 1938 συμπληρώνονται και στερεώνονται οι θολίτες στα τοξωτά ανοίγματα του ανώτερου τμήματος της πρόσοψης του Ωδείου. Από τότε υπάρχει σκέψη για «αναμαρμάρωση» του θεάτρου, πράγμα που υλοποιείται μόνο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Τη δαπάνη της ανακατασκευής ανέλαβε αρχικά το ΕΘ και μέρος της θα επωμιζόταν η Εθνική Λυρική Σκηνή και η Κρατική Ορχήστρα Αθηνών. Μετά το 1952 συνεχίστηκε με έξοδα της Αρχαιολογικής Εταιρείας και την αναστήλωση ανέλαβε και πάλι η Διεύθυνση Αναστηλώσεων των Ιστορικών Μνημείων της Ελλάδος, που υπαγόταν στο Υπουργείο Παιδείας, με επικεφαλής τον αρχιτέκτονα Α. Ορλάνδο (Χλέπα, 2003).

«Πριν το 1955 η προσπέλαση προς την πλατεία μπροστά από το Ωδείο γινόταν από έναν ασφαλτοστρωμένο δρόμο από του Μακρυγιάννη. Γύρω από την πλατεία υπήρχαν πρόχειρες κατασκευές που φιλοξενούσαν κέντρα διασκεδάσεως. Στο πλαίσιο της διαμόρφωσης των λόφων γύρω από την Ακρόπολη από τον Πικιώνη διαμορφώθηκε μια, μνημειακής κλίμακας, είσοδος που εντάσσεται στο πνεύμα της ανακατασκευής. Σήμερα, η άφιξη στο θέατρο γίνεται από την οδό Διονυσίου Αρεοπαγίτου. Η κλίμακα οδηγεί στο πλάτωμα του θεάτρου. Αποτελείται από σκαλοπάτια και πλατύσκαλα διαφορετικού πλάτους. Στις παρυφές της έχουμε υποχωρήσεις ή προσχωρήσεις των μαρμάρων για την κατάλληλη προσαρμογή στο έδαφος και στα γειτονικά αρχαία επιδιώκοντας



Αφίσα του Φεστιβάλ Αθηνών 1957

μια «γραφική» σύνδεση με αυτά» (Χλέπα, 2003).

Η «αναμαρμάρωση» λοιπόν του Ηρωδείου συνδέθηκε από την αρχή με το αίτημα της επαναχρησιμοποίησής του και ήταν ο ιδανικός χώρος για την εγκατάσταση του Φεστιβάλ Αθηνών το 1955. Το Φεστιβάλ καθιερώθηκε με την υπ' αρ. 2480/1955 Πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου, η οποία όριζε τη δημιουργία Επιτροπής παρά τον ΕΟΤ «προς διοργάνωσιν και τέλεσιν εν Αθήναις μεγάλων περιοδικών μουσικών και θεατρικών εορτών και καλλιτεχνικών εν γένει εκδηλώσεων (ΦΕΣΤΙΒΑΛ) διεθνούς προβολής προς επαύξησιν της προς την Ελλάδα τουριστικής κινήσεως των ξένων χωρών»¹⁷. Εξ' αρχής αποτελούσε κορυφαίο πολιτιστικό γεγονός διεθνούς ακτινοβολίας και συνέβαλε στη δημιουργία ενός μεγάλου φάσματος δημιουργών μεταπολεμικά. Βασικοί άξονες του φεστιβαλικού προγραμματισμού υπήρξαν αρχικά οι μεγάλες ορχήστρες, καθώς και η προσπάθεια αναβίωσης και σύγχρονης ερμηνείας του θεατρικού ρεπερτορίου της κλασικής αρχαιότητας, ενώ από τον δεύτερο χρόνο ήδη προστέθηκε και ο χορός. Οπως αναγράφεται και στο έντυπο πρόγραμμα της εναρκτήριας χρονιάς:

«Κύριος σκοπός του «Φεστιβάλ Αθηνών» είναι η ανάπτυξις εν Ελλάδι διεθνούς καλλιτεχνικής κινήσεως δια της συγκεντρώσεως κατ' έτος των Ελλήνων εκπροσώπων της τέχνης (...) ως και εξεχόντων ξένων καλλιτεχνών και καλλιτεχνικών συγκροτημάτων. (...) Το «Φεστιβάλ Αθηνών» θα περιλαμβάνη συμφωνιακές συναυλίας, μελοδράματα, αρχαίας τραγωδίας και άλλας εκδηλώσεις, εμπνευσμένα κατά το πλείστον από την Ελληνικήν ιστορίαν, μυθολογίαν και λογοτεχνίαν. (...) Τα έργα αυτά, εκτελούμενα εις το φυσικόν των περιβάλλον – υπό την σκιάν του Παρθενώνος (...) – ελπίζομεν ότι θα καταστήσουν το «Φεστιβάλ Αθηνών» μοναδικόν εις το είδος του» (Σβώλος, 2016).

17 ΦΕΚ 12/Α/11-01-1956, Πράξη Υπουργικού Συμβουλίου υπ' αρ. 2480, «Περί συστάσεως παρά τω ΕΟΤ Επιτροπής προς διοργάνωση και τέλεσιν εν Αθήναις ΦΕΣΤΙΒΑΛ

Με αυτό τον τρόπο η Ελλάδα έγινε εκ νέου χώρα παραγωγός πολιτισμού και υψηλής τέχνης. Βέβαια, θα ήταν λάθος να παραβλέψουμε ότι η πλειοψηφία των παραστάσεων του Φεστιβάλ είχαν ξένους και όχι Ελληνες εκτελεστές¹⁸. Οι

18 Παρατείνεται ενδεικτικά το πρόγραμμα του Φεστιβάλ Αθηνών του 1965:

Ιούλιος

Πεμ. 1 Φιλαρμονική Ορχήστρα του Οσλο, διευθυντής Fjestad.

Παρ. 2 Φιλαρμονική Ορχήστρα του Οσλο διευθυντής Fjestad.

Δευ. 5 Κρατική Ορχήστρα, Αθήνα.

Τετ. 7 Ελληνικό χορόδραμα, 3 μπαλέτα από τους συνθέτες Halil El Dab, Γιάννη Χρήστου και Ν.

Μαμανγκάκη.

Πεμ. 8 Βασιλική Φιλαρμονική του Λονδίνου, διευθυντής Rudolf Kempe.

Παρ. 9 Βασιλική Φιλαρμονική του Λονδίνου, διευθυντής Rudolf Kempe.

Δευ. 12 Κρατική Ορχήστρα, Αθήνα.

Τετ. 14 Ορχήστρα Δωματίου Πράγας.

Πεμ. 15 Εθνική Όπερα Ελλάδος, 'Ορφέας και Ευριδίκη'.

Σαβ. 17 Εθνική Όπερα Ελλάδος, 'Ορφέας και Ευριδίκη'.

Κυρ. 18 Εθνική Όπερα Ελλάδος, 'Ορφέας και Ευριδίκη'.

Δευ. 19 Κρατική Ορχήστρα, Αθήνα.

Τετ. 21 Πειραματική Ορχήστρα Αθηνών, διευθυντής Μάνος Χατζηδάκης.

Πεμ. 23 Φιλαρμονική Ορχήστρα Βαρσοβίας και Χορός, διευθυντής Stanislaw Wislocki.

Παρ. 24 Φιλαρμονική Ορχήστρα Βαρσοβίας και Χορός, διευθυντής Witold Rowicki.

Δευ. 26 Κρατική Ορχήστρα, Αθήνα.

Πεμ. 29 Εθνικό Θέατρο Ελλάδος σε αρχαία τραγωδία.

Παρ. 30 Εθνικό Θέατρο Ελλάδος σε αρχαία τραγωδία.

Σαβ. 31 Εθνικό Θέατρο Ελλάδος σε αρχαία τραγωδία.

Αύγουστος

Δευ. 2 Κρατική Ορχήστρα, Αθήνα.

Τρι. 3 Σολίστες τις Βιέννης (Ορχήστρα δωματίου).

Πεμ. 5 Μπαλέτο της Νέας Υόρκης.

Παρ. 6 Μπαλέτο της Νέας Υόρκης.

Σαβ. 7 Μπαλέτο της Νέας Υόρκης.

Κυρ. 8 Μπαλέτο της Νέας Υόρκης.

Δευ. 9 Φιλαρμονική Ορχήστρα του Ισραήλ, διευθυντής Sergui Celibidache.

Τρι. 10 Φιλαρμονική Ορχήστρα του Ισραήλ, διευθυντής Sergui Celibidache.

παραστάσεις που κυρίως προωθούνταν παρέπεμπαν στο αρχαιοελληνικό παρελθόν και στην κλασική παιδεία και οι εκδηλώσεις πλαισιώνονταν από κορυφαίους ξένους συνθέτες και δημιουργούς. Και δίπλα σε αυτούς παρουσιαζόταν ό,τι πιο πρωτοποριακό και συνάμα «υψηλό» σε επίπεδο πολιτισμού είχε να παρουσιάσει εκείνη την εποχή η Ελλάδα, όπως χαρακτηριστικά ήταν η Πειραματική Ορχήστρα του Μάνου Χατζηδάκη.

Το Φεστιβάλ, που επανειλημμένα επικρίθηκε τόσο για τις υπερβολές του, όσο και για το ελάχιστο «ελληνικό περιεχόμενο» του προγράμματος του, αποτελούσε τεκμήριο της προσήλωσης στην ιδέα ότι ο πολιτισμός, και ιδιαίτερα ο αρχαιοελληνικός πολιτισμός, ήταν το σταθερό ανταγωνιστικό πλεονέκτημα της Ελλάδας στον τομέα του τουρισμού. Στην πραγματικότητα λειτούργησε ως σημείο συνάντησης της ελληνικής δημιουργίας με την διεθνή «υψηλή» τέχνη. Παράλληλα, όμως, προώθησε έναν πολιτισμό που τρεφόταν και αναπαράγόταν από κρατικούς θεσμούς, διαμορφωμένος κατά τα πρότυπα των διεθνών ελίτ της εποχής, απευθυνόταν σε ένα κοινό με υψηλό πολιτισμικό κεφάλαιο και κλασική παιδεία και ήταν ένα συμβάν ξένο για την ελληνική κοινωνία που έβλεπε σε αυτό μια προσπάθεια «εκδυτικισμού» της.

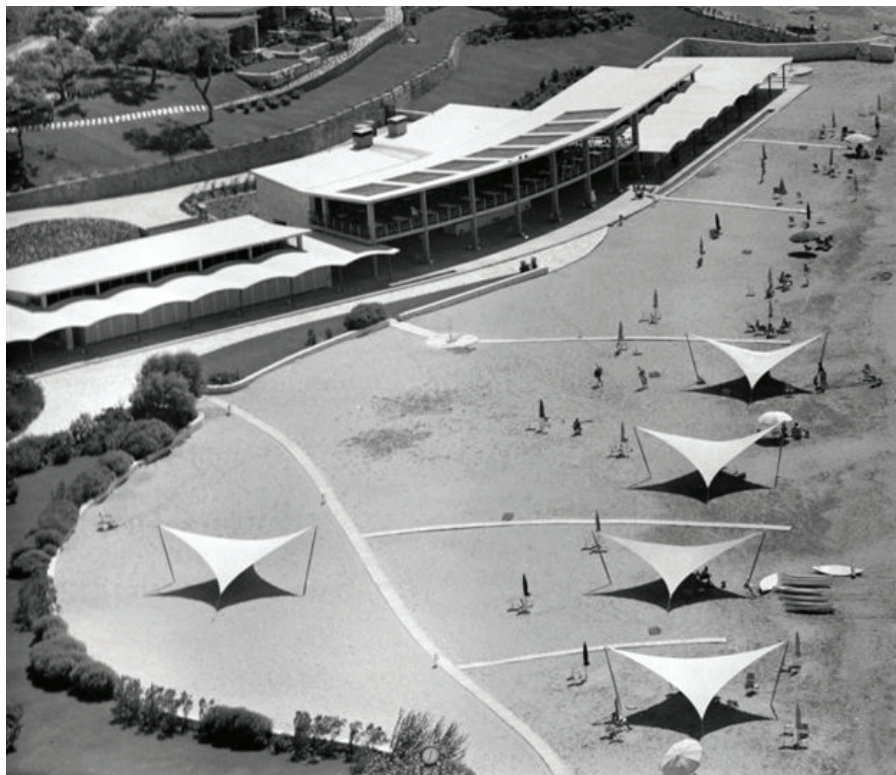
Αξιοποίηση του Ηλιου και της Θάλασσας

Τουριστική αξιοποίηση Ανατολικής Ακτής Σαρωνικού

Όπως αναφέραμε και στο πρώτο κεφάλαιο, στις δεκαετίες του 1950 και του 1960 διαχέονται στην ελληνική κοινωνία οι πρακτικές των διακοπών στη θάλασσα και του μπάνιου, κυρίως ως μια νέα πρακτική της ανερχόμενης μεσαίας τάξης, που έκτοτε θα αποτελέσει κυρίαρχη μορφή των ελληνικών διακοπών. Η τουριστική πολιτική των ελληνικών κυβερνήσεων στις δεκαετίες 1950-1960 προσπάθησε να οργανώσει και να εξυπηρετήσει την κάθοδο των τουριστών και των μεσαίων (ή μικρομεσαίων) στρωμάτων προς τη θάλασσα. Χαρακτηριστικό

Πεμ. 12 Θέατρο του Πειραιά σε αρχαία τραγωδία.

Παρ. 13 Θέατρο του Πειραιά σε αρχαία τραγωδία



Παραλία Αστέρα Βουλαγαμένης



Ακτή Βουλαγαμένης

παράδειγμα αποτελεί η αξιοποίηση της Ακτής του Σαρωνικού, που σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε επί κυβερνήσεως Καραμανλή. Με τα έργα αυτά δημιουργούνται οι πρώτες οργανωμένες πλαζ τις Αττικής, χτίζονται ξενοδοχεία και εγκαταστάσεις που θα εξυπηρετούν τους λουόμενους δίπλα στη θάλασσα και εκπονούνται οι αντίστοιχες πολεοδομικές μελέτες που θα μετατρέψουν το παραλιακό μέτωπο της Αττικής σε τουριστική ζώνη για παραθερισμό. Για την εκπόνησή τους το Δημόσιο και ο ιδιωτικός παράγοντας βρίσκονται σε συνεργασία, με το πρώτο να βαραίνουν κυρίως τα έργα υποδομής και τον δεύτερο οι επενδύσεις για καταλύματα, οργανωμένες πλαζ, χώρους ψυχαγωγίας, αθλοπαιδιών κλπ.

Διερευνήσεις για το παραλιακό μέτωπο υπάρχουν ήδη από το 1957 και τα πρώτα έργα ξεκινούν το 1959 υπό στενή παρακολούθηση του Υπουργείου Προεδρίας της Κυβερνήσεως, αλλά και του ίδιου του Πρωθυπουργού. Καταρχήν έχουμε δύο χωροταξικές μελέτες για την Ακτή του Σαρωνικού: 1) από την Καστέλα έως τη Βάρκιζα, που αναλαμβάνει να εκπονήσει το Γραφείο Δοξιάδη με ανάθεση από το Υπ. Προεδρίας της κυβερνήσεως για λογαριασμό του ΕΟΤ και 2) από τη Βάρκιζα έως το Σούνιο, που αναλαμβάνει να εκπονήσει η Υπηρεσία Οικισμού του Υπ. Δημοσίων Εργων με επικεφαλής τον Πρ. Βασιλειάδη και τη γνωμοδοτικό ρόλο του ΕΟΤ. Μέλημα και των δύο είναι η προστασία του φυσικού και αρχαιολογικού τοπίου, η διαμόρφωση οδικών αρτηριών που θα εξυπηρετούν την πρόσβαση στη θάλασσα και η στάθμευση των Ι.Χ., η χωροθέτηση και η οργάνωση σε ζώνες των τουριστικών καταλυμάτων, των αθλητικών και ψυχαγωγικών εγκαταστάσεων, του πρασίνου και τον ορισμό χρήσεων γης, όρων και περιορισμών δόμησης.

Στα πλαίσια αυτού του προγράμματος ο ΕΟΤ αναλαμβάνει τη δημιουργία οργανωμένων πλαζ στην ανατολική ακτή του Σαρωνικού σε Γλυφάδα, Βουλιαγμένη, Βούλα, Αλιμο, Αγ. Κοσμά κ.α. Ο Σύμβουλος Δ. Παπαευστρατίου προτείνει οι ακτές να αποτελούν αντικείμενο εκμετάλλευσης των παράκτιων Δήμων ή Κοινοτήτων με χρηματοδότηση από κρατικά και κεφάλαια, όμως



Bungalows Αστήρ Παλλάς



Ξενοδοχείο “Αρίων”

το Συμβούλιο του ΕΟΤ δίνει προτεραιότητα στην ανάπτυξη της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και συχνά παραχωρεί την κατασκευή και την εκμετάλλευση στο ιδιωτικό κεφάλαιο. Στο κτιριολογικό πρόγραμμα των οργανωμένων πλαζ περιλαμβάνονται περίπτερα-bungalows, ξενοδοχεία, κέντρα ψυχαγωγίας και αθλοπαιδιών, αποδυτήρια και μπαρ-εστιατόρια που συχνά αποτελούν κοσμικά κέντρα (βλ. «Αστέρια» Γλυφάδας).

Στα πλαίσια την εν λόγω μελέτης προβλέφθηκε το αθλητικό κέντρο του Αγίου Κοσμά για λογαριασμό της Εφορείας Εθνικού Αθλητισμού. Η μελέτη του ανατέθηκε στο Γραφείο Δοξιάδη και εκτελέστηκε από τον ΕΟΤ, ο οποίος ανέλαβε και την εκμετάλλευσή του. Επιπλέον, στα πλαίσια ανάπτυξης του τουρισμού εντάσσεται και το γήπεδο γκολφ στη Γλυφάδα, το οποίο αποφασίστηκε από την κυβέρνηση το 1960 για την προσέλκυση των τουριστών υψηλών τάξεων. Το γήπεδο παραχωρήθηκε στον ΕΟΤ από το Δήμο για την εκτέλεση των απαραίτητων έργων με απώτερο σκοπό να επιστρέψει ξανά στον ίδιο. Η μελέτη για το γκολφ εκπονήθηκε από Αγγλο ειδικό σε γήπεδα γκολφ με προϋπολογισμό που βασίζεται σε στατιστικές από αντίστοιχα έργα του εξωτερικού προσαρμοσμένα στα ελληνικά δεδομένα, οι εργασίες ξεκίνησαν το 1962 και η λειτουργία του γηπέδου έγινε με αυτεπιστασία από τον ΕΟΤ.

Ξεχωριστή κατηγορία αποτελούν οι μελέτες και τα έργα που εκπονήθηκαν για την περιοχή της Βουλιαγμένης: Μεγάλο Καβούρι, Λαιμός, Μικρό Καβούρι, Μεγάλη Ακτή Βουλιαγμένης και Λίμνη Βουλιαγμένης. Η μελέτη εκπονήθηκε από ομάδα μηχανικών (Πρ. Βασιλειάδης, Π. Σακελλάριος, Εμ. Βουρεκάς, Ι. Ρωμαϊδής ΠΜ και Μ. Παπαδάκης ΠΜ) μετά από ανάθεση από την «Αστήρ ΑΕ» (εταιρεία που συστάθηκε από την Εθνική Τράπεζα), ενώ ανάλογη μελέτη είχε νωρίτερα εκπονήσει άλλη ομάδα (Κ.Κιτσίκης, Χ. Σφαέλλος, Α. Πλουμιστού και Π. Καραντινού) μετά από ανάθεση από τον Οργανισμό Διαχείρισης Εκκλησιαστικής Περιουσίας (ΟΔΕΠ). Οι δύο μελέτες κατά κύριο λόγο συμπίπτουν και βασίζονταν στο διαχωρισμό των παρακάτω τριών βασικών

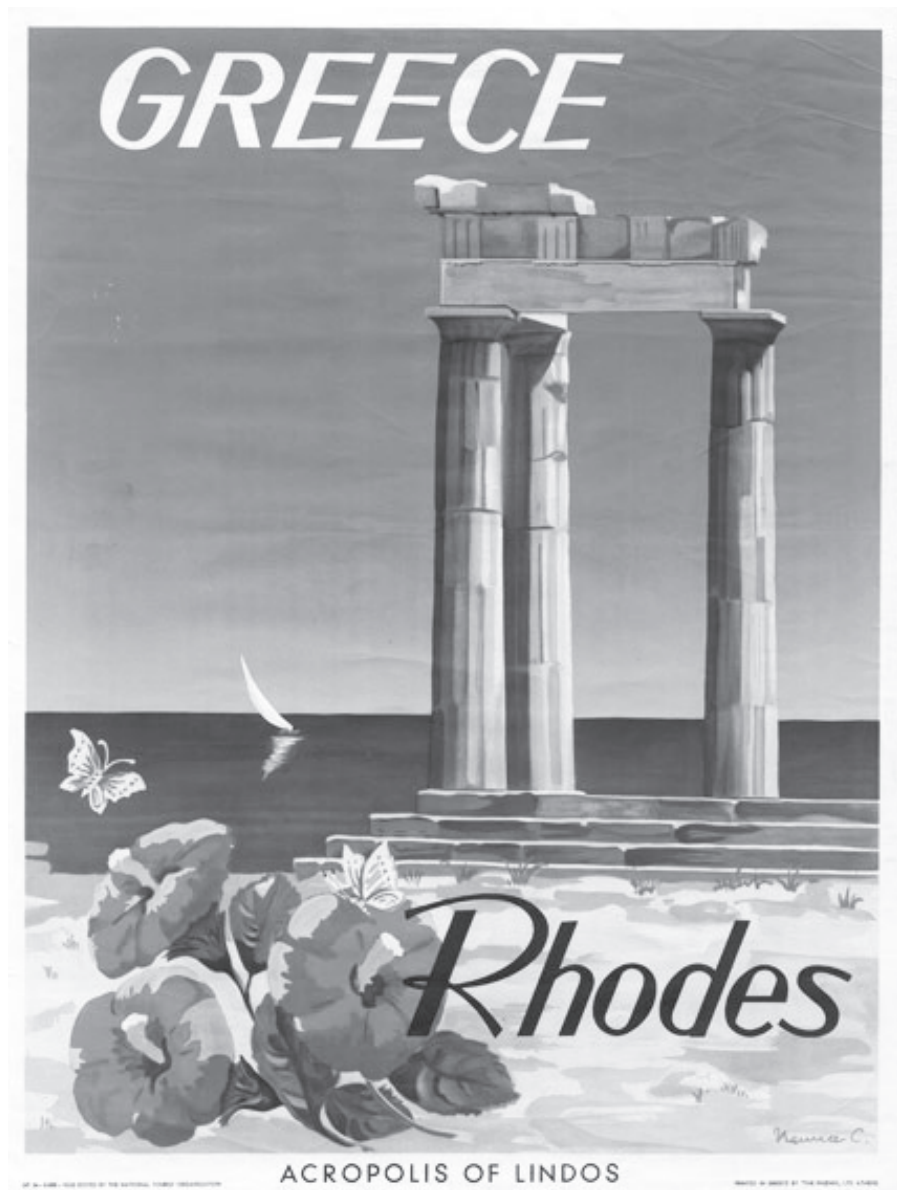
λειτουργιών σε ζώνες: 1) τον παραθερισμό και τη μόνιμη διαμονή, 2) τη λουτροθεραπεία και τα θαλάσσια σπορ, 3) τον τουρισμό και τις εγκαταστάσεις κυρίως για ξένους. Τα έργα Βουλιαγμένης διαχωρίστηκαν σε στάδια ως εξής:

1. Λαϊκή Πλαζ Μεγάλης Ακτής. Το συγκρότημα που ανέγειρε η εταιρεία «Αστήρ ΑΕ» παίρνει το όνομα «Αστέρας Βουλιαγμένης». Το κτιριολογικό πρόγραμμα των πλαζ είναι ανάλογο των οργανωμένων πλαζ που αναφέρονται παραπάνω.
2. Πολεοδομική μελέτη στο Μικρό Καβούρι και έργα υποδομής. Για τα έργα εκδίδεται Ρυμοτομικό Διάταγμα.
3. Πλαζ του Λαιμού με συγκρότημα bungalows. Η πλαζ του Λαιμού διαφοροποιείται από την πλαζ της Βουλιαγμένης αποκτώντας ένα πιο κοσμικό χαρακτήρα.
4. Θαλάσσια Λέσχη με μαρίνα για yacht. Δημιουργήθηκε για την ανεξάρτητη θαλάσσια συγκοινωνία των τουριστικών εγκαταστάσεων του «Αστέρος Βουλιαγμένης. Ο Α. Κωνσταντινίδης ως επικεφαλής του ΕΟΤ διαφωνούσε έντονα με τη χωροθέτηση τόσο αυτής όσο και του κτιρίου του Ναυτικού Ομίλου Βουλιαγμένης στο Μικρό Καβούρι, θεωρώντας πως με τις επιλογές που έγιναν καταστράφηκε το φυσικό τοπίο.
5. Ξενοδοχεία πολυτελείας στο Μικρό Καβούρι. Τα ξενοδοχεία που προγραμματίζονται επί της χερσονήσου είναι το ξενοδοχείο Α' κατηγορίας του ΕΟΤ και το ξενοδοχείο πολυτελείας της «Αστήρ ΑΕ». Το πρώτο δεν κατασκευάζεται ποτέ ενώ η εταιρεία «Αστήρ» κτίζει το «Αρίων Αστήρ Παλλάς» (1963) καθώς και bungalows (1961). Στα επόμενα χρόνια κτίζει άλλα δύο ξενοδοχεία.
6. Έργα Λίμνης Βουλιαγμένης. Το εκσυγχρονισμό των εγκαταστάσεων του Υδροθεραπευτηρίου αναλαμβάνει να

χρηματοδοτήσει ο ΟΔΕΠ υπό την επίβλεψη του ΕΟΤ.

Ακολουθώντας το παράδειγμα της σύμπραξης του ΕΟΤ με ιδιώτες επιχειρηματίες στο Μικρό Καβούρι, ο Οργανισμός υπό την επίβλεψη της Κυβέρνησης προχωρά στα έργα στο Λαγονήσι και τη Βάρκιζα. Η χερσόνησος του Λαγονησίου παραχωρείται προς εκμετάλλευση για 35 χρόνια σε ιδιώτη για να ανεγείρει τουριστικές εγκαταστάσεις. Αντίστοιχα, η περιοχή στη Βάρκιζα παραχωρείται σε δύο ιδιώτες για την ανέγερση ξενοδοχείου και την κατασκευή οργανωμένης πλαζ.

Το 1958 ο ΕΟΤ αναλαμβάνει να διαμορφώσει την πλαζ που γειτνιάζει με το Ναό του Ποσειδώνα στο Σούνιο, στο οποίο βρίσκεται τουριστικό περίπτερο ήδη από την προπολεμική περίοδο. Η έκταση είναι στο μεγαλύτερο μέρος της αδιαμόρφωτη, χωρίς καλή πρόσβαση από τη δημοσιά ως το περίπτερο. Ο ΕΟΤ ανταλλάσσει ένα δικό του γήπεδο με το γήπεδο που είναι όμορο του Ναού και το 1960 εκπονεί χωροταξική μελέτη με σκοπό την προστασία του αρχαιολογικού και φυσικού τοπίου. Στην περιοχή υπάρχει ήδη το ξενοδοχείο «Ακρωτήρι» και κτιρίζεται και το «Αιγαίο» από ιδιώτη στο γήπεδο που ανταλλάχθηκε από τον ΕΟΤ. Με βάση τη χωροταξική μελέτη η περιοχή χωρίζεται σε τρεις ζώνες: Η ζώνη I περιλαμβάνει την πρόσβαση στο Ναό, τη μεταφορά του εστιατορίου εντός της, την κατασκευή νέου τουριστικού περιπτέρου, τη διαμόρφωση γύρω από το ξενοδοχείο «Αιγαίο», την κατασκευή προβλήτας με μικρό τελωνείο, belvedere κλπ. Στις ζώνες II & III θα διατηρηθεί το πράσινο και σταδιακά θα απομακρυνθούν όλα τα κτίσματα που βρίσκονται σε αυτές, ώστε να προκύψει ενιαίος χώρος πρασίνου. Παράλληλα, ο Οργανισμός αναλαμβάνει και τα έργα υδρεύσεως και ηλεκτροφωτισμού (Μούσα, 2012).



Αφίσα ΕΟΤ δεκαετία 1950

Ανάπτυξη τουριστικών εγκαταστάσεων Ρόδου – Ανάπτυξη Δωδεκανήσου

Πέρα από το παραλιακό μέτωπο της Αττικής, στις προτεραιότητες του ΕΟΤ βρίσκεται και η ενίσχυση του τουρισμού στη Ρόδο, η οποία μαζί με τα Δωδεκάνησα προσαρτάται στο Ελληνικό κράτος το 1948 και η οποία, ως καταξιωμένος προορισμός κοσμοπολίτικου τουρισμού παρουσιάζει μια πολύ αξιόλογη τουριστική υποδομή (ξενοδοχεία, συγκροτήματα, ιαματικές πηγές, τουριστικά περίπτερα), που χρήζει εκμετάλλευσης. Η ενετική κατοχή είχε επιδείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την καθέρωση του νησιού στον τουριστικό χάρτη, με χαρακτηριστικό παράδειγμα να αποτελεί το ξενοδοχείο “Grande Albergo delle Rose” («Το μεγάλο ξενοδοχείο των Ρόδων»), ένα από τα πλέον ιστορικά προπολεμικά ξενοδοχεία με εντυπωσιακές ανέσεις και υπηρεσίες, καθώς και μια αίθουσα καζίνο που λειτουργούσε επίσημα ήδη από το 1929. Πέρα από τις σημαίνουσες προσωπικότητες που πέρασαν από εκεί (Ελ. Βενιζέλος, Α. Ωνάσης, Ου. Τσώρτσιλ κλπ.) σε αυτό υπογράφηκε και η συνθήκη ίδρυσης του κράτους του Ισραήλ το 1948 (‘Η ιστορία μας’, 2012).

Για την αξιοποίηση των παραπάνω ιδρύεται το 1952 ο Οργανισμός Δημόσιας Ακίνητης Περιουσίας Δωδεκανήσου, τη διοίκηση του οποίου αναλαμβάνει προσωρινά ο ΕΟΤ. Το 1955 συμφωνείται μεταξύ του ΕΟΤ και την εταιρείας «Αστήρ» Ανώνυμη Τουριστική και Ξενοδοχειακή Εταιρία η παραχώρηση των εγκαταστάσεων της Ρόδου στη δεύτερη για μια εικοσαετία για ανασυγκρότηση και συντήρηση, ενώ το 1960 λύνεται η σύμβαση με την τράπεζα και αποφασίζεται η εκποίηση σημαντικού τμήματος της περιουσίας του ΕΟΤ. Επιπλέον, ο Οργανισμός μεριμνά και για την ανάπτυξη της Ρόδου ως χειμερινού προορισμού. Χορηγούνται ειδικές εκπτώσεις για την προσέλκυση επισκεπτών και σε περιόδους χαμηλής κίνησης, οργανώνεται η Επιτροπή Ψυχαγωγίας Ρόδου, οργανώνονται φεστιβάλ (π.χ. Ηχος και Φως Ρόδου) κλπ. Επίσης, στη Ρόδο ιδρύεται και σχολή τουριστικών επαγγελματιών.

Λόγω της επάρκειας των υποδομών, δημόσιων και ιδιωτικών,

ο ΕΟΤ δεν κατασκευάζει νέα τουριστικά καταλύματα στη Ρόδο. Μια εξαίρεση έχουμε το 1961, όταν η κυβέρνηση Καραμανλή συντάσσει το Ειδικό Πρόγραμμα Αναπτύξεως Δωδεκανήσου που εκτελείται από τον Οργανισμό Διαχείρισης της Δημόσιας Περιουσίας Δωδεκανήσου και ο οποίος αναλαμβάνει τη μελέτη ορισμένων μικρής κλίμακας κτιριακών έργων σε συνεργασία με τον ΕΟΤ. Κατά κύριο λόγο ο Οργανισμός επικεντρώνεται στα υπόλοιπα Δωδεκάνησα με έργα όπως το Ξενία στην Κω, του τουριστικό περίπτερο Ξενία Πάτμου κλπ.

Πρόγραμμα ανάπτυξης νήσων αρχιπελάγους

Τέλος, ο ΕΟΤ φιλοδοξούσε να επεκτείνει την τουριστική εκμετάλλευση και σε «άγριους» τόπους με προοπτικές ανάπτυξης, στους οποίους δεν έπαιρνε το ρίσκο η ιδιωτική πρωτοβουλία. Η προώθηση της τουριστικής εικόνας των περιοχών αυτών, πέρα από το φαντασικό «ήλιος και θάλασσα» ή την αξιοποίηση της αρχαιολογικής κληρονομιάς, περιλάμβανε και αυτό του «ευγενούς άγριου», που αναφερθήκαμε στο πρώτο κεφάλαιο. Το εν λόγω πρόγραμμα ξεκίνησε επί ΓΓΤ με το νησί της Μυκόνου, όπου χτίστηκαν το Ξενία Μυκόνου I το 1951, που αποτελεί και ένα από τα πρώτα Ξενία του ΕΟΤ, και το Ξενία Μυκόνου II το 1960. Επίσης, η Δήλος ήταν νησί ήδη ενταγμένο στον τουριστικό χάρτη με τουριστικό περίπτερο (εστιατόρια και κλίνες), λόγω και του αρχαιολογικού της ενδιαφέροντος. Επιπλέον, ο ΕΟΤ προετοιμάζει περαιτέρω την ανάπτυξη των Σκύρου, Σαμοθράκης, Πάρου, Ανδρου, Σίφνου, Σκιάθου, Σκόπελου και Σύρου κυρίως χτίζοντας Ξενία.

Η Εύβοια και η Κρήτη ήταν μεγάλα νησιά με ιδιαιτερότητες, η πρώτη λόγω την εγγύτητά της με τη Στερεά Ελλάδα και η δεύτερη λόγω του μεγέθους της. Και εδώ ο ΕΟΤ έχτισε Ξενία και τουριστικά περίπτερα για να εξυπηρετήσει και να προσελκύσει τουρίστες (περίπτερο Ευρίπου στη Χαλκίδα, περίπτερο Ερέτριας, περίπτερο Φαιστού, Ξενία Ηρακλείου, Ρεθύμνου, Χανίων κλπ.). Ιδιαίτερη σημασία έχουν αφενός οι λουτροπόλεις της Αιδηψού στην Εύβοια και αφετέρου οι πολλοί και σημαντικοί

αρχαιολογικοί χώροι της Κρήτης (Κνωσός, Φαιστός κλπ). Τέλος, τα νησιά του Αργοσαρωνικού ήταν πάντα εύκολα προσβάσιμοι προορισμοί, λόγω της εγγύτητάς τους με την πρωτεύουσα. Ο ΕΟΤ επένδυσε σε Σπέτσες, Πόρο και Υδρα χτίζοντας Ξενία, ξενώνες ή ανακαινίζοντας υφιστάμενες υποδομές (Μούσα 2012).

Ιαματικές πηγές και λουτρά

Η τουριστική σημασία των ιαματικών πηγών της Ελλάδα, αναγνωρίζεται, όπως είδαμε, ήδη από την έκθεση της ECA/G το 1951. Σε αριθμό έφταναν τις 60-70 και στην πλειοψηφία τους είχαν εγκαταστάσεις από την προπολεμική περίοδο. Ο ΕΟΤ φιλοδοξεί να μετατρέψει τις ιαματικές πηγές σε αυτόνομο τουριστικό μέγεθος που θα προσελκύει τουρίστες όλο το χρόνο, προωθεί την τουριστική τους εικόνα μέσω της διαφήμισης, ενώ δρομολογεί και μια σειρά έργων υποδομής. Το Λουτράκι, η Αιδηψός, τα Μέθανα και η Υπατη αποτελούσαν καθιερωμένα προπολεμικά θέρετρα με διεθνή αναγνώριση, ενώ εγκαταστάσεις λουτροπόλεων είχε και η Ρόδος. Τα Ξενία στα λουτρά Υπάτης (1956), οι Λουτροπόλεις Καμμένων Βούρλων και Κυλλήνης (1954) κλπ. προγραμματίστηκαν επίσης ως έργα διεθνούς βεληνεκούς. Ωστόσο, παρά τις συστηματικές προσπάθειες του ΕΟΤ να λειτουργήσουν θέρετρα ιαματικού τουρισμού καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, οι πλειοψηφία των λουτροπόλεων φαίνεται ότι δεν μπορούσε να συγκροτήσει αυτόνομο τουριστικό μέγεθος που θα προσελκύσει αλλοδαπούς τουρίστες. Η απήχησή τους στο διεθνή τουρισμό ήταν χαμηλή και αφορούσαν κυρίως τους ημεδαπούς, με εξαίρεση κάποιους ομογενείς.

Η εκμετάλλευση των λουτροπόλεων γινόταν είτε με μίσθωση είτε με αυτεπιστασία και η διαχείριση, η εποπτεία και η συντήρησή τους ανατέθηκε στη Διεύθυνση Ιαματικών Πηγών. Το 1954 δημιουργείται και ειδική Υπηρεσία Αυτεπιστασίας στον ΕΟΤ για να εποπτεύει τις Ιαματικές Πηγές που λειτουργούν υπό το συγκεκριμένο καθεστώς. Κατά περιόδους, ο ΕΟΤ προσπαθούσε νομοθετικά να απαλλαχθεί από την εποπτεία των λουτροπόλεων και των ιαματικών πηγών, κάνοντας διαβαθμίσεις της τουριστικής



Αφίσα ΕΟΤ δεκαετία 1950

τους σημασίας. Αρχικά το 1951, υπήρχε ο διαχωρισμός σε 4 κατηγορίες: (1) Τουριστικές Λουτροπόλεις, (2) Λουτροπόλεις Α' κατηγορίας, (3) Λουτροπόλεις Β' κατηγορίας και (4) Λουτροπόλεις τοπικής σημασίας, στις οποίες περιλαμβάνονταν οι υπόλοιπες. Σταδιακά έμειναν τρεις κατηγορίες (1956): (1) οι Λουτροπόλεις τουριστικής σημασίας, (2) οι Λουτροπόλεις Β' κατηγορίας και (3) οι Λουτροπόλεις τοπικής σημασίας, που ήταν οι λοιπές. Τελικά το 1961, υπό την εποπτεία του ΕΟΤ έμειναν οι τουριστικές Λουτροπόλεις και οι λοιπές ως τοπικής σημασίας ανατέθηκαν στην τοπική ή νομαρχιακή αυτοδιοίκηση (Μούσα, 2012).

Ορεινός τουρισμός

Η επέκταση της τουριστικής σεζόν ήταν διαρκής στόχος που ο ΕΟΤ προσπαθούσε να υπηρετήσει πέρα από τη λειτουργία των ιαματικών πηγών και μέσα από την ανάπτυξη του χειμερινού τουρισμού. Τα σημαντικότερα έργα που προγραμματίζονται γι' αυτό το σκοπό είναι καταρχήν το πιλοτικό πρόγραμμα ανάπτυξης του χειμερινού τουρισμού στο Πήλιο, αλλά και οι μετέπειτα εγκαταστάσεις Ξενία σε Βυτίνα, Καρπενήσι, Καστανιά Κορίνθου, καθώς και οι εγκαταστάσεις ορεινών περιπτέρων (καταφυγίων) κλπ. τα οποία αναλαμβάνει κυρίως η Ελληνική Περιηγητική Λέσχη (ΕΠΛ) ή Ορειβατικοί Σύλλογοι που ενισχύονται από τον Οργανισμό από το 1958.

Συγκεκριμένα το Πήλιο είχε αναδειχθεί προπολεμικά ως το μόνο προσπελάσιμο τουριστικό βουνό της Ελλάδας, λόγω του επισκευασθέντος οδικού δικτύου. Τα έργα του ΕΟΤ στο Πήλιο περιλάμβαναν το Ξενία Τσαγκαράδας, την αποκατάσταση του ξενοδοχείου «Θεοξενία» στην Πορταριά, το οποίο δεν υλοποιήθηκε μετά από μη έγκριση πίστωσης από το Υπουργείο Συντονισμού, και την ανέγερση και δεύτερου ξενοδοχείου και πάλι στην Πορταριά. Ο ΕΟΤ επέμενε συστηματικά στην αξιοποίηση του Πηλίου ως ιδανικού χειμερινού προορισμού με σημαντική επάρκεια υποδομών, ωστόσο το εν λόγω πρόγραμμα συνεχώς σαμποτάρονταν από την κυβέρνηση Καραμανλή με ακυρώσεις προγραμματισμένων ξενοδοχείων και περικοπές των

προϋπολογισμών. Η κυβέρνηση νοούσε ως τουριστική ανάπτυξη στη Μαγνησία ένα νέο ξενοδοχείο στο Βόλο και αντιπρότεινε ως πρότυπο ανάπτυξης του χειμερινού τουρισμού την ανάπτυξη της Πάρνηθας, όπως θα δούμε παρακάτω.

Το Ξενία Βόλου (1958) αποτελούσε έργο άμεσης επέμβασης της κυβέρνησης στον ΕΟΤ, στο οποίο ο Οργανισμός αντιδρούσε για μια σειρά λόγων: θεωρούσε ότι (1) θα απορροφήσει την τουριστική κίνηση των υπαρχόντων ξενοδοχείων στο Βόλο, (2) ότι στερεί τη χρηματοδότηση των λοιπών προγραμματισμένων έργων στο Πήλιο, καθώς ισοδυναμούσε με την ανέγερση δύο ξενώνων στο βουνό, (3) ότι είχε επιλεχθεί δυσμενής τοποθεσία, (4) ότι χρειαζόταν επιπλέον δαπάνες για τη διαμόρφωση της ακτής σε πλαζ και τέλος, (5) ότι καμία τουριστική αξία δεν είχε ο Βόλος αν δεν υπήρχε ικανοποιητική τουριστική αξιοποίηση του βουνού του Πηλίου. Η διαμάχη κορυφώθηκε με την αποπομπή του τότε πρόεδρου του ΕΟΤ Ρ. Αγαθοκλή και τον διορισμό στη θέση του του τότε Ειδικού Συμβούλου τουρισμού Στ. Πεσμαζόγλου και εν τέλει την υλοποίηση του Ξενία στο Βόλο και τη διαμόρφωση της πλαζ των Αλυκών (Μούσα, 2012).

4. Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία επιχειρήθηκε μια επισκόπηση του τουριστικού φαινομένου όπως αναπτύσσεται στην Ελλάδα, σε μια ιστορική περίοδο που μπορεί να μην αποτελεί γενέθλια φάση για το φαινόμενο εν γένει, σίγουρα όμως αποτελεί ιστορική τομή στη φυσιογνωμία του. Η ανάπτυξη του τουρισμού όπως τον γνωρίζουμε σήμερα θεμελιώθηκε και συνυφάνθηκε στις οικονομικές και πολιτικές συνθήκες μετά τον Β' ΠΠ, όταν συμβαίνει και το μεγάλο κύμα μαζικοποίησης και διεθνοποίησης του φαινομένου, επηρεάζοντας τα πολιτιστικά πρότυπα, τον ιδιωτικό και δημόσιο χώρο των πόλεων της Δύσης. Εξετάζοντας τα στοιχεία της νέας αυτής ιστορικής φάσης, που αποτελούν το υπόστρωμα ανάπτυξης του τουρισμού, όπως αναλύονται στο 1^ο κεφάλαιο, αναφερθήκαμε τόσο σε στοιχεία που διατρέχουν όλη την περίοδο της νεωτερικότητας, όπως η εξάπλωση των μεταφορών και η οργάνωση του χρόνου σε εργάσιμο χρόνο και χρόνο αναψυχής, όσο και στις ιδιαίτερες πολιτικές και κοινωνικές ισορροπίες που επέφερε το μεταπολεμικό κοινωνικό συμβόλαιο. Πρόκειται για μια περίοδο επανεκκίνησης του

παγκόσμιου καπιταλισμού στις νέες συνθήκες ειρήνης που επιβλήθηκαν με τη λήξη του Β' ΠΠ, έστω και σε καθεστώς Ψυχρού Πολέμου, με συνολική άνοδο του βιοτικού επιπέδου και επαναφορά της παραγωγικής δραστηριότητας στη Δύση σε καθεστώς ομαλότητας. Στο πλαίσιο αυτό, που ευνοεί το ταξίδι και της διακοπές, ιδιαίτερα σημαντική ήταν η διάδοση της άδειας μετ' αποδοχών, που σε πολλές χώρες είχε κατοχυρωθεί ήδη προπολεμικά.

Ο τουρισμός πρόβαλλε ως νέο πεδίο καπιταλιστικής κερδοφορίας και, όπως αναλύσαμε πιο ειδικά, για μια σειρά λόγων επιλέχθηκε ως αναπτυξιακή στρατηγική για την ανασυγκρότηση της διαλυμένης από τον πόλεμο Ευρώπης. Οι λόγοι αυτοί υπαγορεύονται από τα γεωπολιτικά συμφέροντα που εγκαθιδρύονται μεταπολεμικά, με την πόλωση της παγκόσμιας σφαίρας μεταξύ Ανατολικού και Δυτικού Στρατοπέδου και την καθιέρωση της Αμερικής ως ηγεμονικής δύναμης στο Δυτικό Μπλοκ. Έτσι, ο τουρισμός θα βοηθούσε στην κάλυψη του εμπορικού ελλείμματος μεταξύ Ευρώπης και Αμερικής και, επιπλέον, θα ενίσχυε τις παροχές κοινωνικής πρόνοιας των χωρών της Δύσης προκειμένου να ανταγωνιστούν αυτές του Ανατολικού μπλοκ. Η ανάπτυξη του τουρισμού, όπως και συνολικά η μεταπολεμική ανασυγκρότηση της Ευρώπης, υπηρέτηθηκε μέσα από τα πακέτα οικονομικής βοήθειας του Σχεδίου Μάρσαλ με έτος εκκίνησης το 1947.

Το Σχέδιο Μάρσαλ δεν αντιμετώπιζε όλες τις χώρες με τον ίδιο τρόπο, μιας και στόχευε στην προπολεμική αποκατάσταση του καταμερισμού εργασίας εντός του ευρωπαϊκού εδάφους. Έτσι, οι βιομηχανικές χώρες του ευρωπαϊκού κέντρου θα παρέμεναν βιομηχανικοί πόλοι σε αντίθεση με τις χώρες της περιφέρειας που δεν βρέθηκαν ποτέ στις προτεραιότητες της εκβιομηχάνισης. Ιδιαίτερα όσον αφορά στις χώρες της λεκάνης της Μεσογείου, ο τουρισμός εμφανίζεται ως δραστηριότητα ταιριαστή με τους «φυσικούς πόρους» του κλίματος, του ήλιου και της θάλασσας των χωρών αυτών που θα λειτουργούσε ως αντιστάθμισμα στην έλλειψη βιομηχανικής παραγωγής παρέχοντας γρήγορο και

εύκολο συνάλλαγμα και προσανατολίζοντας στο βραχυπρόθεσμο αντί του μακροπρόθεσμου σχεδιασμού και τις επενδύσεις υποδομής.

Όσον αφορά στο φαντασικό που δομείται γύρω από το τουριστικό φαινόμενο, είδαμε ότι αυτό πατάει πάνω στην έννοια του ταξιδιού ως γνώση και ανακάλυψη και συγγενεύει με το “Grand Tour” του 17^{ου} αιώνα, αλλά και ως φυγή, όπως εκφράστηκε μέσα από το ρεύμα του Ρομαντισμού, το οποίο αντιτάχθηκε στην αλλοτρίωση της βιομηχανικής κοινωνίας αναζητώντας την εσωτερικότητα, το συναίσθημα, την αυθεντικότητα και τις πρωταρχικές αξίες. Τα στοιχεία αυτά είναι εγγεγραμμένα και στο τουριστικό φαινόμενο, το οποίο, όμως, αποτελεί υπέρβαση αυτής της πρώιμης φάσης.

Ο τουρισμός, ως τέτοιος, είναι εξ’ αρχής ενταγμένος στη σφαίρα της αγοράς και του εμπορεύματος, είναι καταρχήν μια καταναλωτική πρακτική που εγγράφεται στο βιοτικό ύψος της μεταπολεμικά αναδυόμενης μεσαίας τάξης. Δημιουργεί μια νέα καταναλωτική αγορά που φέρει τα δικά της πρότυπα και σύμβολα. Το τουριστικό προϊόν εντάσσει άλλες σφαίρες του κοινωνικού βίου και του φυσικού περιβάλλοντος στη σφαίρα της εμπορευματικής κυκλοφορίας, ενώ στο κέντρο του έχει την έννοια της εμπειρίας. Η σημασία της εμπειρίας, που αποτελεί και το συνολικό τουριστικό προϊόν, τοποθετεί το τουριστικό φαινόμενο στη γεφύρωση της νεωτερικής με τη μετανεωτερική κοινωνία και το κάνει να αποτελεί πρόδρομο του μεταμοντερνισμού.

Επιπλέον, η αναζήτηση της «αυθεντικότητας», ως πλευρά του μεταπολεμικού τουρισμού, αποκτά ιδιαίτερη φόρτιση και εξελίσσει το περιεχόμενό της σε σχέση με το κίνημα του Ρομαντισμού του 19^{ου} αιώνα. Πλέον δίπλα –ή και σε αντιδιαστολή– με τη ρομαντική ματιά υπάρχει η συλλογική ματιά της μετανεωτερικής εποχής. Οι τουριστικοί τόποι αποτελούν ένα

είδος ετεροτοπίας στους οποίους ο δυτικός επισκέπτης μπορεί να περιπλανηθεί εν είδη θεματικού πάρκου, «εξερευνώντας» περασμένους αλλά και ζωντανούς πολιτισμούς. Ετσι, προκύπτει μια αντίφαση μεταξύ του «ιερού τουριστικού τόπου» ως τόπου προσκυνήματος για τον τουρίστα και του «βέβηλου τόπου» όπου εκτυλίσσεται η καθημερινότητα των κατοίκων του. Σε αυτό το δίπολο καθοριστικής σημασίας είναι το «βλέμμα» του τουρίστα, υπό την επιρροή του οποίου κοινωνίες που υπάγονται στο τουριστικό κύκλωμα μεταλλάσσονται αποκτώντας χαρακτηριστικά «σκηνής» πάνω στην οποία σκηνοθετούνται ψευδο-γεγονότα. Σαν αποτέλεσμα, εμφανίζεται μια τάση αισθητικοποίησης και τουριστικοποίησης της κοινωνικής ζωής συνολικά, ενώ οι μετασχηματισμοί που παράγει σε μια κοινωνία το τουριστικό κύκλωμα τελικά επιδρούν και στην ίδια την εσωτερική της ζωή, αυτοσυνείδηση και ταυτότητα.

Περνώντας στην περίπτωση της Ελλάδας, είδαμε ότι ο τρόπος με τον οποίο θεμελιώνεται η τουριστική βιομηχανία αλλά και η τουριστική εικόνα της χώρας αυτή την περίοδο σχετίζεται άμεσα με την εμπλοκή του αμερικανικού παράγοντα στα εσωτερικά της χώρας. Το έδαφος για την ανάπτυξη του τουριστικού τομέα προλειαίνεται ήδη από την «Περίοδο της Ανασυγκρότησης» (1945-1953), κατά την οποία οι συζητήσεις για τον προσανατολισμό της ανάπτυξης είναι ιδιαίτερα έντονες και χρωματίζεται από ένα πολωμένο πολιτικό σκηνικό μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς, όπως δημιουργήθηκε με το τέλος του πολέμου και πριν την έναρξη του εμφυλίου. Την περίοδο εκείνη η πρόοδος ταυτίζεται με την εκβιομηχάνιση, τόσο μέσα από τα παραδείγματα των αναπτυγμένων βιομηχανικών καπιταλιστικών χωρών όσο και μέσα από το παράδειγμα της Σοβιετικής Ένωσης και οι αντιμαχόμενες πολιτικές δυνάμεις της χώρας συνομολογούν, έστω και από διαφορετικές αφετηρίες και με διαφορετικές κατευθύνσεις, το στόχο της εκβιομηχάνισης. Στην πορεία αυτή θα εγκαταλειφθεί από τις ελληνικές κυβερνήσεις και το πολιτικό τους προσωπικό, καθότι η αμερικανική βοήθεια θα αποτελέσει τον καθοριστικό παράγοντα στην άσκηση την εγχώριας πολιτικής.

Η επίσημη εγκατάλειψη της εκβιομηχάνισης, που οδηγεί στην αναζήτηση της τουριστικής ανάπτυξης, επισφραγίζεται με την αμερικανικής εμπνεύσεως «Εκθεση Βαρβαρέσου» το 1952.

Γραμμή πλευσης για τον τουρισμό δίνει η έκθεση της ECA/G του 1951, που επιχειρεί μια πρώτη αποτίμηση και σχεδιασμό για την ανάπτυξη του κλάδου, η εκκίνησή του οποίου αντλεί πόρους από τα κονδύλια του Μάρσαλ. Βασικό δίπτυχο που συγκροτεί την τουριστική εικόνα της χώρας ήδη από τότε είναι από τη μία η «Αρχαιότητα» και από την άλλη «ο Ηλιος και η Θάλασσα» σε συνδυασμό με την εικόνα του «ευγενούς άγριου». Για τον δυτικό τουρίστα η Ελλάδα λειτουργεί σαν ετεροτοπία στην οποία συναντιέται από την μία το «ένδοξο παρελθόν-γενέτεϊρα του δυτικού πολιτισμού» και από την άλλη το φαντασιακό της προνεωτερικής κοινωνίας με το παρθένο φυσικό περιβάλλον και την κοινοτική ζωή, που όμως έχει την εικόνα της «καθυστέρησης». Το κράμα που προκύπτει από την παραπάνω σύνθεση εγγράφεται στη νεοελληνική ταυτότητα και προκαλεί ένα σύμπλεγμα «ανωκατοτερότητας» του Έλληνα σε σχέση με τους ξένους.

Στις επόμενες δεκαετίες 1950-1960 και υπό την διακυβέρνηση του «Κράτους της Δεξιάς» μια σειρά πολιτικές επιλογές καθορίζουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα αναπτυχθεί το τουριστικό φαινόμενο. Σε αυτές συγκαταλέγονται: (1) η παγίωση και αναβάθμιση της πρόσδεσης της χώρας στο άρμα της Δύσης, που, πέρα από τις ΗΠΑ και το NATO, από το 1961 και έπειτα αφορά και την ΕΟΚ, (2) η υποτίμηση της δραχμής το 1953 που προκαλεί την άνοδο των επισκεπτών της χώρας, (3) η δημιουργία ενός πανίσχυρου πιστωτικού ιδρύματος που ήλεγχε το 80% των τραπεζικών εργασιών και οι σχέσεις αλληλεξάρτησης που αναπτύχθηκαν λόγω αυτού μεταξύ κράτους-τραπεζών-κυβέρνησης-ελληνικής αστικής τάξης που ευνοούσαν ολιγοπωλιακές δομές, (4) ο νόμος ν.2687/1953 περί ξένων επενδύσεων που παρείχε ευνοϊκές ρυθμίσεις για το ξένο κεφάλαιο και τέλος (5) η αστικοποίηση, κυρίαρχα μέσω της πριμοδότησης της οικοδομής που ευνόησε

την αστυφιλία και την εσωτερική μετανάστευση και διεύρυνε το αναπτυξιακό κενό μεταξύ πόλης και υπαίθρου, με αποτέλεσμα η ολόενα και πιο καθυστερημένη αγροτική επαρχία να επιζητά διεξόδους ανάπτυξης στον τριτογενή τομέα μέσω του τουρισμού. Η λογική της σύμπραξης του κράτους με την ελληνική αστική τάξη και η ενίσχυση των ξένων επενδύσεων έφτασε στο απόγειό της την εποχή της κυβέρνησης Καραμανλή, όταν σε αυτό το πλαίσιο υλοποιούνται σημαντικά έργα υποδομής (βλ. εξηλεκτρισμός, συγκοινωνίες, ξενοδοχεία κλπ.). Την περίοδο αυτή οι κρατικές δαπάνες για τον τουρισμό παρουσιάζουν κατακόρυφη άνοδο και ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού (ΕΟΤ), που αποτελεί και τον επίσημο κρατικό φορέα άσκησης τουριστικής πολιτικής, παρουσιάζει μια υψηλή δραστηριότητα χωρίς προηγούμενο.

Όσον αφορά στα μεγέθη του τουρισμού, ο ρυθμός αύξησης των εισερχόμενων τουριστών στην Ελλάδα είναι πολύ μεγαλύτερος από το μέσο ευρωπαϊκό και η εκθετική άνοδος των ποσοτικών δεικτών χρόνο με το χρόνο μαρτυρά τη δυναμική εμφάνιση του φαινομένου, που εικοσαπλασιάζεται μέσα σε μια δεκαπενταετία. Επιπλέον, παρατηρείται σταδιακά μια μετατόπιση από τους Αμερικανούς στους Ευρωπαίους τουρίστες, γεγονός που ευνοείται και από την ένταξη στην ΕΟΚ το 1961, καθώς και μια μετατόπιση από την πρωτοκαθεδρία των θαλάσσιων μεταφορών στις αερομεταφορές και παράλληλα την ανάδειξη της σημασίας της κρουαζιέρας και των εκδορών με πούλμαν. Όσον αφορά στις ξενοδοχειακές υποδομές σημαντική είναι η δραστηριότητα του Οργανισμού Ξενοδοχειακής Πίστωσης (ΟΞΠ) που μέσω πιστώσεων βοηθάει στην δημιουργία πολλών ξενοδοχειακών εγκαταστάσεων, καθώς και η πρόσβαση των τουριστικών επιχειρήσεων στον τραπεζικό δανεισμό μετά το 1959. Είναι χαρακτηριστικό ότι η μοναδική κατηγορία ξενοδοχείων που δεν αυξάνει τον αριθμό της είναι αυτά της Ε' κατηγορίας, γεγονός που αποδεικνύει και τη μέριμνα του κράτους για έναν εκσυγχρονισμένο τουρισμό.

Η παρέμβαση του κράτους για την οριοθέτηση του «Τουριστικού

Χώρου» είναι άμεση και καθοριστική. Ο «Τουριστικός Τόπος», ως τόπος διάφορος από τον «κανονικό», ορίζεται νομικά ήδη από την εποχή της Γενικής Γραμματείας Τουρισμού (1945-1950) το 1946, ενώ μια πρώτη ταξινόμηση των τουριστικών επιχειρήσεων γίνεται με νόμο το 1950, με βάση την οποία εισάγονται και τα κριτήρια στα οποία θα πρέπει να ανταποκρίνονται τα ξενοδοχεία και τα λοιπά καταστήματα. Τα εν λόγω κριτήρια στόχευαν κατά κύριο λόγο στην κάλυψη αυτών που ορίζονται ως «σύγχρονες ανάγκες» και παράλληλα ήταν και κριτήρια αισθητικά με αναφορά στη δυτικότερη κουλτούρα. Την περίοδο αυτή υπάρχουν πολλοί τουριστικοί χώροι «υπό κατασκευή», που αφορούν αρχαιολογικούς χώρους, πλαζ, θερμά λουτρά ή ορεινούς προορισμούς, τους οποίους αναδιαμορφώνει άρδην η κρατική παρέμβαση. Συνεπώς, ο τουρισμός λειτουργεί ως όχημα εκσυγχρονισμού και «εκδυτικισμού» για την ελληνική κοινωνία: προκαλεί την αναβάθμιση των υποδομών (μεταφορές, καταλύματα), διαμορφώνει μια νέα καταναλωτική αγορά με τους δικούς της κώδικες και πρότυπα και προκαλεί την αλλαγή των ηθών και των συνηθειών.

Αυτή η προσπάθεια εκσυγχρονισμού-«εκδυτικισμού» είναι διακριτή στα βασικά προγράμματα του ΕΟΤ, που από το 1950 και έπειτα αποτελεί το βασικό κρατικό φορέα άσκησης τουριστικής πολιτικής. Δύο από τις βασικές πρωτοβουλίες του ΕΟΤ ήταν το πρόγραμμα των «Ξενία» και το πρόγραμμα των συνδέσεων και των μεταφορών. Αφενός τα Ξενία είχαν στόχο να λειτουργήσουν ως πρότυπο που θα παρακινούσε τις ιδιωτικές επενδύσεις, αλλά και ως πόλος τουριστικής ανάπτυξης για την περιφέρεια. Η λογική του «Τουριστικού Τόπου», υφιστάμενου ή εν δυνάμει, είναι καθοριστική για τη χωροθέτησή τους και αντίστροφα, η χωροθέτηση ενός Ξενία δημιουργεί εκ νέου τις συνθήκες για την ανάπτυξη των «Τουριστικών Τόπων». Η αρχιτεκτονική τους μαρτυρούσε επίσης την πρόθεση εκσυγχρονισμού, καθώς αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα μεταπολεμικού μοντερνισμού και για την κατασκευή τους συνεργάστηκαν πρωτοπόροι αρχιτέκτονες της εποχής. Το παράδειγμα

των τουριστικών καταλυμάτων Ξενία έδειχνε ότι η έννοια «τουριστικός» σήμαινε την ανταπόκριση στις σύγχρονες απαιτήσεις για άνεση και υψηλό βιοτικό επίπεδο.

Αφετέρου το πρόγραμμα συνδέσεων και μεταφορών είχε σαν στόχο την αναγκαία σύνδεση της χώρας με τον υπόλοιπο κόσμο και την αναβάθμιση των υποδομών, στοιχειώδης απαίτηση για την εισροή των τουριστών. Η κεντρική θέση που καταλαμβάνουν οι οδικές συγκοινωνίες και η προώθηση του πούλμαν, η ίδρυση τουριστικών γραφείων στη Δυτική Ευρώπη και την Αμερική, οι μεταφορικές συνδέσεις, αλλά και η προώθηση της κρουαζιέρας δείχνουν επίσης από την πλευρά του ΕΟΤ μια πρόθεση εκμοντερνισμού και «εκδυτικισμού». Ακραία έκφραση –και μάλλον κακέκτυπο- της πρόθεσης αυτής θα λέγαμε ότι αποτελεί και η περίπτωση του ξενοδοχείου “Mont Parnes”. Τέλος, ανάλογη προσπάθεια συμμόρφωσης στις επιταγές της Δύσης, ή με άλλα λόγια το «βλέμμα» του δυτικού επισκέπτη, μπορούμε να αναγνώσουμε και πίσω από τη δημιουργία της τουριστικής εικόνας της Ελλάδας, η οποία όπως είδαμε κυρίως κατασκευάστηκε πάνω στους άξονες «Αρχαιότητα» και «Ηλιος και Θάλασσα».

Αρχικά, υπάρχει άμεση επιδίωξη από τον ΕΟΤ τη συγκεκριμένη περίοδο για την αξιοποίηση της Αρχαιότητας ως τουριστικό μέγεθος, γεγονός που καταρχήν μαρτυρούν οι εντατικές εργασίες στο αρχαιολογικό κεφάλαιο της Αθήνας, με τα έργα της Ακρόπολης, την αναστήλωση της Στοάς του Αττάλου και τη διοργάνωση του Φεστιβάλ Αθηνών, αλλά και μια σειρά έργων σε προορισμούς με αρχαιολογικό ενδιαφέρον στην επαρχία (Δελφοί, Ολυμπία, Δήλος, Μυκήνες, Κνωσός-Φαιστός κλπ.). Το Φεστιβάλ Αθηνών μαζί με τις εργασίες στην Επίδαυρο και τη διοργάνωση του Φεστιβάλ Επιδαύρου αποτέλεσαν μια επιπλέον αναβάθμιση του τουριστικού κεφαλαίου, αφού η Αρχαιότητα δεν προσεγγιζόταν πλέον μόνο μέσω των ανασκαφών, αναστηλώσεων και λοιπών δραστηριοτήτων της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, αλλά και ως έμπνευση για καλλιτεχνική δημιουργία

στο παρόν. Τα δύο αυτά Φεστιβάλ προσέλκυαν την υψηλή τέχνη κυρίως του ευρωπαϊκού χώρου (φιλαρμονικές, κρατικές ορχήστρες κλπ.) και πλάι σε αυτήν μπορούσε να ανθίσει και ό,τι πιο πρωτοποριακό επιδείκνυε η Ελλάδα, που διεκδικούσε να γίνει εκ νέου χώρα παραγωγός πολιτισμού σε επίπεδο αντίστοιχο του ευρωπαϊκού.

Τέλος, το περιεχόμενο που παίρνει το δίπτυχο «Ηλιος και Θάλασσα» για πρώτη φορά σε τέτοια έκταση φαίνεται μέσα από την τουριστική αξιοποίηση της ακτής του Σαρωνικού, που αποτελεί και την πρώτη οργανωμένη προσπάθεια από την πλευρά του κράτους για την «κάθοδο» των τουριστών και των μεσαίων στρωμάτων προς τη θάλασσα. Στην διαδικασία μετατροπής της παραλιακής ζώνης της Αττικής σε τουριστική ζώνη βλέπουμε να ξεπηδούν ξενοδοχεία, bungalows, κέντρα ψυχαγωγίας και αθλοπαιδιών, μπαρ-εστιατόρια κλπ., να αναπτύσσονται οι πρακτικές του μπάνιου και των διακοπών και μια νέα καταναλωτική αγορά με τους δικούς της κώδικες και διακρίσεις.

Η διαδικασία κατασκευής του ελληνικού τουριστικού χώρου δεν ήταν καθόλου μια ομαλή διαδικασία εξέλιξης και μετάβασης, αντίθετα, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων εντοπίζονται μια σειρά εντάσεων και συγκρούσεων μεταξύ διαφορετικών παραγόντων, του ΕΟΤ και της κυβέρνησης, του ΕΟΤ και των κατοίκων των τουριστικών περιοχών κλπ. Τις είδαμε στην χωροθέτηση των Ξενία, των διακομιστριών κόμβων (βλ. λιμάνι Πάτρας-Ηγουμενίτσας στην περίπτωση σύνδεσης με την Ιταλία), την ανάπτυξη του λόφου της Ακρόπολης, την αξιοποίηση της ακτής του Σαρωνικού, την περίπτωση του ξενοδοχείου “Mont Parnes”, αλλά και στις περιπτώσεις των Φεστιβάλ Αθηνών και Επιδαύρου όσον αφορά στην ενσωμάτωση ή απομόνωση του ντόπιου πληθυσμού. Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων διαφωνίας μεταξύ ΕΟΤ και κυβέρνησης, ο ΕΟΤ, που εκείνη την περίοδο συγκεντρώνει ένα σημαντικό κομμάτι της διανοήσης του τεχνικού κλάδου, εκφράζει μια πιο μακρόπνοη λογική

ανάπτυξης, ενώ οι κυβερνητικές επιδιώξεις, αλλά και ο ξένος παράγοντας, μια περισσότερο ταμιακή και εφήμερη λογική, που στοχεύει στην εισροή συναλλάγματος. Από την άλλη, στις περιπτώσεις διαφωνίας μεταξύ ΕΟΤ και τοπικής κοινωνίας, ο ΕΟΤ εκφράζει ένα τεχνοκρατικό πνεύμα συμμόρφωσης με τα δυτικά πρότυπα, ενώ οι τοπικές κοινωνίες φέρουν το στίγμα της λαϊκής παράδοσης αλλά και της λαϊκής καθημερινότητας που δεν ανταποκρίνεται στην κατασκευασμένη τουριστική εικόνα. Η έκβαση των παραπάνω συγκρούσεων και η υλοποιημένη σύνθεσή τους είναι και αυτή που, πολύ περισσότερο από τις όποιες διακηρύξεις, καθόρισε τον τρόπο με τον οποίο ξεδιπλώθηκε το τουριστικό φαινόμενο στην Ελλάδα, τα βασικά στοιχεία του οποίου μπορούμε να διακρίνουμε μέχρι σήμερα.

Αντί επιλόγου

Το ενδιαφέρον την παρούσας εργασίας για τη διαμόρφωση του ελληνικού τουρισμού στις καθοριστικές δεκαετίες 1950-1960 εφορμάει από ένα ευρύτερο ενδιαφέρον για το τουριστικό φαινόμενο, το οποίο μέχρι και σήμερα θεωρείται ένας από τους βασικούς –αν όχι ο βασικότερος- αναπτυξιακός άξονας της Ελλάδας. Η «φρετιχοποίηση» του φαινομένου από τον κυρίαρχο λόγο, η ουδετεροποίησή του, η προσκόλληση αποκλειστικά σε ποσοτικούς δείκτες και η επιδίωξη μιας «κανονιστικής συμπεριφοράς» προκειμένου να ανταποκρίνεται η χώρα στις επιταγές του τουριστικού κυκλώματος, αποτελεί κατά τη γνώμη μας μια εξαιρετικά μερική και άρα διαστρεβλωμένη οπτική. Αντίθετα, θεωρούμε ότι η τριβή με την ιστορική του πορεία και τα χαρακτηριστικά που απέκτησε μέσα από αυτή φωτίζουν σημαντικές πλευρές του φαινομένου, επιτρέπουν μια περισσότερο ολοκληρωμένη προσέγγιση και ταυτόχρονα αναδεικνύουν τις δυναμικές, τα όρια και τις αντιφάσεις του.

Πέρα από την κατανόηση των εσωτερικών κανόνων και της λειτουργίας του τουριστικού φαινομένου, ένα από τα γενικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την παρούσα εργασία είναι ότι οι ακολουθούμενες πολιτικές έδρασαν καταλυτικά

στον τρόπο με τον οποίο αυτό ξεδιπλώθηκε. Οι πολιτικές αυτές σχεδιάστηκαν και προωθήθηκαν σε διεθνικό και εθνικό επίπεδο και είχαν ως κυρίαρχο εκτελεστικό βραχίονα τους κρατικούς φορείς επιφορτισμένους με την άσκηση τουριστικής πολιτικής, παρά τις εσωτερικές τους ταλαντεύσεις. Παρόλ' αυτά η τελική μορφή που θα πάρει το τουριστικό φαινόμενο δεν καθορίζεται μονοσήμαντα από το κράτος. Ο βαθμός και ο τρόπος υπαγωγής μιας κοινωνίας στο τουριστικό κύκλωμα καθορίζεται και από το βαθμό ενσωμάτωσης των κοινωνικών μερίδων σε αυτό ή τις αντιστάσεις που προβάλλονται.

Στη σημερινή συγκυρία της κρίσης μπορεί η περαιτέρω ανάπτυξη του τουρισμού να προβάλλεται ως πανάκεια, ωστόσο εντοπίζεται μια αδυναμία εύρεσης νέων αφηγήσεων πέρα από το δίπτυχο «Αρχαιότητα» - «Ηλιος και Θάλασσα». Παράλληλα, η επιχειρηματική ενσωμάτωση των κοινωνικών μερίδων στο τουριστικό κύκλωμα διαρκώς και μειώνεται σε μια κοινωνία που ολοένα και φτωχοποιείται, ενώ η διάχυση του τουρισμού μέσω πρακτικών όπως η Airbnb βρίσκει τα δικά της όρια και συναντά νέες αντιστάσεις. Θεωρούμε ότι η διεύρυνση των θεωρητικών ερωτημάτων για τον τουρισμό στη σημερινή συγκυρία και οι πολιτικές που ακολουθούνται τόσο από τα πάνω όσο και από τα κάτω έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την κατανόηση της αναπτυξιακής πορείας της χώρας εν μέσω κρίσης, ωστόσο αυτά θα μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο μιας άλλης εργασίας.

5. Βιβλιογραφία

Αθανασίου, Αι. (2012) [1] 'Αμερικανισμός και Ελληνικός Τουρισμός II: 1946-1963. Τα μεταπολεμικά χρόνια της ελληνικής, ιδιωτικής ξενοδοχείας και η ανέγερση του Athens Hilton', στο Τουρνικιώτης, Π. (επιμ.) *Μεταπολεμικός Μοντερνισμός. Αρχιτεκτονική, Πολιτική και Τουρισμός στην Ελλάδα 1950-1965*, Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Αθανασίου, Αι. (2012) [2] 'Το αρχαιολογικό τοπίο ως κατασκευή: Η καθιέρωση της αρχαίας Επιδαύρου ως τουριστικού προορισμού τη δεκαετία του 1950', στο Τουρνικιώτης, Π. (επιμ.) *Μεταπολεμικός Μοντερνισμός. Αρχιτεκτονική, Πολιτική και Τουρισμός στην Ελλάδα 1950-1965*, Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Αθανασίου, Αι. & Αλιφραγκής, Σ. (2012) 'Αμερικανισμός και Ελληνικός Τουρισμός I: 1948-1955. Το Σχέδιο Μάρσαλ και η προπαίδευση των Ελλήνων στο μοντερνισμό', στο Τουρνικιώτης, Π. (επιμ.) *Μεταπολεμικός Μοντερνισμός. Αρχιτεκτονική, Πολιτική και Τουρισμός στην Ελλάδα 1950-1965*, Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Βαρβαρέσος, Κ. (2002 [1952]) *Εκθεσις επί του οικονομικού προβλήματος της Ελλάδος*, Σαββάλας

Βλάχος, Α. (2016) *Τουρισμός και δημόσιες πολιτικές στη σύγχρονη Ελλάδα (1914-1950). Η ανάπτυξη ενός νεοτερικού φαινομένου*, Αθήνα: Economía Publishing

Γιακωβάκη, Ν. (2006) *Ευρώπη μέσω Ελλάδας*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας

Ζαχαράτος, Γ. (2003) *Package Tour. Παραγωγή και διάθεση του τουριστικού ταξιδιού*, Προπομπός

Ζολώτας, Ξ. (1952) 'Η έκθεσις του κ. Βαρβαρέσου και η

οικονομική ανάπτυξης', *Επιθεώρηση Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών*, τ. Ιαν.-Μαρτ. 1952

Καζάκος, Π. (2006) *Ανάμεσα σε κράτος και αγορά: οικονομία και οικονομική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα 1944-2000*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη

Μαρμαράς, Ε. (2007) *Το ξενοδοχείο Mont Parnes: μια αρχιτεκτονική ορεινή ιστορία*, Αθήνα: Κέρκυρα

Μούσα, Μ. (2012) 'Πολιτικές για τον τουρισμό: Η υλοποίηση του οράματος για τον τουρισμό μέσα από το έργο του ΕΟΤ', στο Τουρνικιώτης, Π. (επιμ.) *Μεταπολεμικός Μοντερνισμός. Αρχιτεκτονική, Πολιτική και Τουρισμός στην Ελλάδα 1950-1965*, Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Μπάτσης, Δ. (1947) *Η βαριά βιομηχανία στην Ελλάδα*, Κέδρος

Μπονάρου, Χ. (2012) *Οπτικός πολιτισμός και τουρισμός*, Παπαζήση

Νικολακάκης, Μ. (2013) *Τουρισμός και ελληνική κοινωνία την περίοδο 1945-1974*, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Νικολακόπουλος, Η. (2001) *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη

Πικιώνη, Α. (επιμ.) (2001) *Δημήτρη Πικιώνη - Έργα Ακροπόλεως*, Ινδίκτος

Σαρηγιάννης, Γ. (2000) *Αθήνα 1830-2000: Εξέλιξη - Πολεοδομία - Μεταφορές*, Αθήνα: Συμμετρία

Σταθάκης, Γ. (2000) 'Η εκρηκτική εικοσαετία 1949-1967', στο Χουρμουζιάδης, Ν., Σκαίορας, Κ., Μωραϊτή-Καρτάλη, Χ., Γεωργουσόπουλος, Κ., Δημαράς, Α., Κοκκινίδης, Δ., Κρεμμυδάς, Β., Σταυρίδη-Πατρίκιου, Ρ., and Κονταράτος, Σ. (επιμ.). Αθήνα:

Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής
Παιδείας (Ιδρυτής: Σχολή Μωραΐτη)

Σταθάκης, Γ. (2004) *Το δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ. Η ιστορία της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*, Βιβλιόραμα

Τσίνα, Α. (2017) 'Τα δημόσια έργα στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο 1952-1955', διπλωματική εργασία στα πλαίσια του ΠΜΣ: «Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία: Ιστορία – Λαϊκός Πολιτισμός», Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Χατζηιωσήφ, Χ. (1993) 'Η Περίοδος της Ανασυγκρότησης 1945-1953 ως στιγμή της σύγχρονης Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Ιστορίας' στο (4^ο επιστημονικό συνέδριο) *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*, Αθήνα: Ιδρυμα Σάκη Καράγιωργα

Χατζηιωσήφ, Χ. (1994) 'Η περίοδος της ανασυγκρότησης 1945-1953 ως στιγμή της σύγχρονης ελληνικής και ευρωπαϊκής ιστορίας', στο Χατζηιωσήφ, Χ. & Παπαστρατής, Ρ. (επιμ.), *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*, Αθήνα: Ιδρυμα Σάκη Καράγιωργα

Χατζηιωσήφ, Χ. (1986) 'Απόψεις γύρω από τη βιοσιμότητα της Ελλάδας και το ρόλο της βιομηχανίας', στο Κρεμμυδάς, Β., Μαλτέζου, Χ., and Παναγιωτάκης, Ν. (επιμ.) *Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο (Τόμος Δεύτερος)*, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Χατζηιωσήφ, Χ. (2007) 'Η πολιτική οικονομία της μεταπολεμικής Ελλάδας 1944-1996', στο (συλλογ.) *Εισαγωγή στη Νεοελληνική οικονομική ιστορία (18^ο-20^ο αιώνες)*, Τυπωθήτω/Δαρδάνος

Adorno, T. & Horkheimer, M. (1986) *Η διαλεκτική του διαφωτισμού*, Αθήνα: Ψυλόν

Baudrillard, J. (2005) *Η καταναλωτική κοινωνία*, Αθήνα: Νησίδες

Berstein, S. & Milza, P. (1999) *Ιστορία της Ευρώπης από την Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στα Ευρωπαϊκά Κράτη 5ος-18ος αιώνας*, τ. Γ', Αθήνα: Αλεξάνδρεια

Bourdieu, P. (2002) *Η διάκριση. Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης*, Πατάκη

Brenner, R. (2006) *The Economics of Global Turbulence: The Advanced Capitalist Economies from Long Boom to Long Downturn, 1945-2005*, London: Verso

Crick, M. (1996) 'Representations of international tourism in the social sciences: Sun, sea, sights, savings and servility', στο Apostolopoulos, Y., Leivadi, S. & Yiannakis, A., *The Sociology of Tourism: Theoretical and empirical investigations*, London: Routledge

Durkheim, E. (1965) *The elementary forms of the religious life*, Free Press

Foucault, M. (2012) *Ετεροτοπίες και άλλα κείμενα*, Πλέθρον

Foucault, M. (2013 [1963]) 'The birth of the New Clinic', *Journal of Chemical Information and Modeling*

Gourgouris, S. (1996) *Dream Nation: Enlightenment, Colonization, and the Institution of Modern Greece*, Stanford University Press

Hobsbaum, E. (1994) *Η Εποχή των Ακρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας 1941-1991*, Θεμέλιο

Isaacson, R.S. (1951) 'Tourism in Greece – Development of a Program: Appraisal of Assets and Liabilities, Inventory of Raw Materials, Plan and Action' στο *Greece – Tourism: Encloses the ECA Mission report on Greece's Assets and Liabilities as a Tourist Center, with Suggestions for its Development (Εκθεση της βρετανικής Πρεσβείας προς το βρετανικό υπουργείο Εξωτερικών)*, Αθήνα:

Πρεσβεία του Ηνωμένου Βασιλείου (16 Μαΐου 1951), πηγή: The National Archives, FO 371/95155

MacCannell, D. (2012 [1976]) *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*, New York: Schocken Books

Pachter, H. M. (1975) *The Fall and Rise of Europe*, London: David & Charles

Simmel, G. (2009) *Πόλη και Ψυχή*. Ερασμος.

Steinbeck, J. (2009 [1948]) *Ρώσικο Ημερολόγιο*, Αθήνα: Κέδρος, σ. 287-290

Thompson H. (1956) *Η Στοά Αττάλου και οι ανασκαφές της Αρχαίας Αγοράς*, Ζυγός, τομ. Α

Urry, J. (2002) *The Tourist Gaze*. Nottingham: Sage Publications.

Περιοδικά – Εφημερίδες – Ιστολόγια

Αγνώστου Συγγραφέα (1957) 'Μαγιά', *Ταχυδρόμος*, δημοσιεύτηκε στις 31.05.1957

Αγνώστου Συγγραφέα (2012) 'Η ιστορία μας', ανακτήθηκε από: <http://www.casinorodos.gr/?p=115&lang=EL>

Κέκης, Κ. (1970) 'Το τρελό καλοκαίρι στη Ρόδο, το «υποκατάστημα» της Ευρώπης', *Ταχυδρόμος*, τ. 854, δημοσιεύτηκε στις 21.02.1970

Παππάς, Α. (2006) 'Λογική και Ευαισθησία', *Το Βήμα*, δημοσιεύτηκε στις 28.05.2006, ανακτήθηκε από: <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=173521>

Σβώλος Γ. (2016) 'Φεστιβάλ Αθηνών: Από το μετεμφυλιακά «πέτρινα χρόνια» στον 21ο αιώνα', ανακτήθηκε από: <http://www.cnn.gr/focus/apopseis/story/41441/festival-athinon-apo-to->

metemfyliaka-petrina-xronia-ston-210-aiona

Σερράος Π. (1948) 'Η Τουριστική Ανασυγκρότηση: Προϋποθέσεις δια την Επιτυχίαν της', *Ελευθερία*, δημοσιεύτηκε στις 30.09.1948

Τζωρτζάτος, Α. (1959) 'Τουριστική σύνδεσις Ελλάδος-Ιταλίας', *Περιηγητική*, αρ. 12, Δεκέμβριος 1959

Χλέπα, Ε.-Α. (2003) 'Ωδείο Ηρώδου του Αττικού', ένθετο «7ΗΜΕΡΕΣ» εφημερίδας Καθημερινή, δημοσιεύτηκε στις 29.06.2003, ανακτήθηκε από: <http://www.diazoma.gr/theaters/%CF%89%CE%B4%CE%B5%CE%AF%CE%BF-%CE%B7%CF%81%CF%8E%CE%B4%CE%BF%CF%85-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CF%84%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D/>

Νομολογία

Holidays with Pay Act 1938, ανακτήθηκε από: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/1-2/70/enacted>

ΦΕΚ 14/Α/13-01-1935, Ν. 6450 «Περί τροποποιήσεως του Ν. 4377 'περί Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού», σ. 92-93.

ΦΕΚ 214/Α/25-03-1935, Π.Δ. «Περί Τουριστικής Αστυνομίας, αρμοδιότητας και λειτουργίας αυτής», σ. 941-942

ΦΕΚ 324/Α/30-10-1946, ΝΔ 180, «Περί κυρώσεως τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του Ν.Δ. της 06/05/1946 περί Τουριστικών Τόπων, οργανώσεως και διοικήσεως αυτών».

ΦΕΚ 325/Α/30-10-1946, ΝΔ 181, «Περί συστάσεως Οργανισμού Ξενοδοχειακής Πίστεως».

ΦΕΚ 10/Α/10-01-1950, «Περί τρόπου χαρακτηρισμού επιχειρήσεων ως τουριστικών»

ΦΕΚ 255/Α/29-10-1950, Α.Ν. 1565, «Περί συστάσεως Ελληνικού

Οργανισμού Τουρισμού»

ΦΕΚ 7/Α/08-01-1951, Ν.1624, «Περί κυρώσεως, τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του Α.Ν. 1565/1950 «Περί συστάσεως Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού»»

ΦΕΚ 307/Α/12-11-1955, ΝΔ 3430, «Περί τροποποιήσεως, συμπληρώσεως και καταργήσεως διατάξεων περί Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού και άλλων τινών διατάξεων

ΦΕΚ 246/Α/13-10-1956, ΝΔ 3597, «Περί συστάσεως παρά το Υπουργείο Προεδρίας Κυβερνήσεως θέσεως Ειδικού Συμβούλου Τουρισμού»

ΦΕΚ 12/Α/11-01-1956, Πράξη Υπουργικού Συμβουλίου υπ' αρ. 2480, «Περί συστάσεως παρά τω ΕΟΤ Επιτροπής προς διοργάνωση και τέλεσιν εν Αθήναις ΦΕΣΤΙΒΑΛ

ΦΕΚ 227/Α/09-11-1957, Διάταγμα «Περί καταστάσεως του προσωπικού του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού», σ. 1720

ΦΕΚ 276/Α/ 21-12-1959, Απόφαση Νομισματικής Επιτροπής «Περί χορηγήσεως υπό των Τραπεζών δανείων προς ξενοδοχειακά επιχειρήσεις.», σ. 2340.

ΦΕΚ 93/Α/03-06-1961, φορολογικές απαλλαγές και δασμολογικές διευκολύνσεις για την εισαγωγή ειδών απαραίτητων για την επίπλωση και τον εξοπλισμό πολυτελών μονάδων εστίασης και φιλοξενίας.

ΦΕΚ 111/Α/06-03-1961, «Περί χαρακτηρισμού επιχειρήσεων ως 'τουριστικών'», σσ. 1079-1080.

ΦΕΚ 111/Α/06-07-1961, Δ. 436, «Περί χαρακτηρισμού επιχειρήσεων ως «Τουριστικών»

